

T.C.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE SELÇUKLU SULTANI II. GYASEDDİN KEYHÜSREV
DÖNEMİNİN NÜMİSMATİK VERİLER ÜZERİNDEN
DEĞERLENDİRİLMESİ (H. 634-644 / M. 1237-1246)**

Burak SAĞLAM

2130243002

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. ALİ MIYNAT

ISPARTA – 2025

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev Döneminin Nümismatik Veriler Üzerinden Değerlendirilmesi (H. 634-644 / M. 1237-1246)” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Burak SAĞLAM

Mayıs, 2025

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-SOYADI	Burak SAĞLAM
Öğrenci Numarası	2130243002
Enstitü Ana Bilim Dalı	Tarih
Programı	Tarih
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans () Doktora
Danışmanın Unvanı, Adı-SOYADI	Doç. Dr. Ali MIYNAT
Tez Başlığı	Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev Döneminin Nümismatik Veriler Üzerinden Değerlendirilmesi (H. 634-644 / M. 1237-1246)
Turnitin Ödev Numarası	2700405585

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 159 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 16/06/2025 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönergesinin 14 üncü maddesinde yer alan filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

Kaynakçalar hariç, alıntılar dahil, 10 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç;
% 17'dir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

16/06/2025

Doç. Dr. Ali MIYNAT

(SAĞLAM, Burak, Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev Döneminin Nümismatik Veriler Üzerinden Değerlendirilmesi (H. 634-644 / M. 1237-1246), Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2025.)

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237–1246) döneminde yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik çözülme sürecini, 45 sikke üzerinden incelemektedir. Değerlendirmeye alınan sikkelerin 11'i önceki dönemlere ait olup, 34'ü Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev ve ona tâbi unsurlar tarafından darp edilmiştir.

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e ait Konya ve Sivas darphane sikkeleri üç ana tipe ayrılmaktadır. İlk tip, yazılı sikkeler olup, Sultan I. Alaeddin Keykubad dönemi kalıp, unvan ve Abbasi halifesine atıf gibi unsurları sürdürmektedir. Bu grubun dikkat çeken örneği, Halep Eyyubileriyle kurulan ittifakı simgeleyen, 134,30 gramlık bir prestij-anı niteliğindeki dinardır. İkinci tipte tasvirli sikkeler yer almakta olup, “Şîr u Hurşîd” tasvirleri dikkat çekmektedir. Bu tasvirler, romantik anlamlarının ötesinde, astrolojik ve İran menşeli iktidar anlayışını temsil etmektedir. Ancak 1243 Köseadağ Savaşı sonrası yaşanan Moğol mağlubiyetiyle bu anlayış terk edilmiş ve tasvirli sikkelerin darbına son verilmiştir. Bu tipteki tasvirli sikkeler, literatürde genellikle dinar ve dirhem metal alaşımı olmasına karşın bu çalışma neticesinde ilk defa yayınlanacak olan şîr u hurşîd tasvirli fels sikkeler çalışmamıza özgünlük kazandırmaktadır. Üçüncü tip sikkeler ise her iki yüzü de yazılı olan dinar ve dirhemlerden oluşur. Bu sikkelerde kelime-i tevhid, dualar ve sultana atfedilen “Zıllullâh fi'l-âlem” ve “Kâsım Emîrû'l-Mü'mînîn” gibi güçlü siyasi mesajlar veren ifadeler yer almaktadır. Ayrıca şehir isimlerine eklenen “Mahruse” gibi sıfatlar, devletin güvenlik ve istikrar sağlama çabasını yansıtır.

Sultanın fels alaşımlı sikkeleri incelendiğinde daha sade bir yapı göze çarpar, ön yüzde sultanın ve babasının ismi, arka yüzde ise kelime-i tevhid ve darp şehri bulunmaktadır. Özellikle Moğol tehdidi altındaki Dar el-Celâl (Erzurum) ve Kayseri gibi darphanelerde önceki dönemlere kadar sürdürülen dirhem darbının terk edilerek yalnızca fels alaşımlı sikkelerin darp edilmesi Moğollar karşısındaki endişesinin sikke darp istikrarına ve ekonomik canlılığa etkisini ortaya koymaktadır. Son olarak, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde Suriye'deki Eyyubi Melikleri, Mardin Artukluları, Musul Atabegliği ve Kilikya Ermeni Krallığı gibi birçok tâbi unsur, sultan adına sikke darp etmiştir. Özellikle tâbi sikkelerin somut varlığı, Selçuklu Devleti'nin en fazla tâbiyete ulaştığı dönem olduğu açıkça görülmektedir. Bu durum, dönemin başında Selçuklu siyasi otoritesinin ulaştığı zirveyi simgelemektedir. Yazılı kaynakların ve araştırma eserlerinin bahsettiği, devletin siyasi konjoktürdeki prestijinin Babailer İsyanı ile yıprandığı, Köseadağ Savaşı'nın gerçekleştiği 1243 yılı sonrası başlayan Moğol tahakkümüyle de Selçuklu otoritesinin hakimiyet bakımından tâbi unsurlara yönelik etki ve kontrolü sona ermiştir şeklindeki bilgiler nümismatik veriler ışığında tam da öyle olmadığı aksine bir süre olsa devam ettiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sikke, Nümismatik, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Türkiye Selçuklu Devleti, Moğollar, Çözülme Süreci

(SAĞLAM, Burak, An Evaluation of the Reign of the Seljuk Sultan of Turkey, Ghiyath al-Din Kaykhusraw II, Based on Numismatic Data (AH 634–644 / AD 1237–1246), Master’s Thesis, Isparta, 2025.)

ABSTRACT

This study examines the political, social, and economic disintegration during the reign of the Seljuk Sultan of Rum, Ghiyath al-Din Kaykhusraw II (1237–1246), through the analysis of 45 coins. Eleven of these coins belong to earlier periods, while 34 were minted by the Sultan and his vassals. The coins struck in Konya and Sivas under Kaykhusraw II can be categorized into three main types.

The first type consists of inscribed coins, continuing elements from the reign of Alaeddin Keykubad I, such as titles and references to the Abbasid Caliph. A remarkable example of this group is a 134.30-gram dinar issued to symbolize the alliance with the Ayyubids of Aleppo. The second type features coins with depictions, most notably the “Shir-u Khurshid” (Lion and Sun) motif, representing not only romantic symbolism but also an Iranian-inspired concept of rulership linked to astrology. Following the Mongol defeat of the Seljuks at the Battle of Köse Dağ in 1243, such coins with images were no longer minted. This study uniquely presents “Shir-u Khurshid” fel coins, published here for the first time. The third type includes dinars and dirhams with inscriptions on both sides, featuring phrases like the *Kalima*, prayers, and titles such as “Zillullah fi’l-alam” and “Qasim Amir al-Mu’minin” reflecting strong political messages. Descriptors like “Mahrusa” (Protected) attached to city names demonstrate the state's efforts to project security and stability.

The fel coins of the Sultan are simpler, with his and his father's names on the front, and the *Kalima* and mint city on the reverse. The shift in mints like Erzurum and Kayseri to produce only fel coins, abandoning dirham production, reveals the economic and monetary impact of anxiety over the Mongol threat. Finally, various vassal states including the Ayyubids in Syria, the Artuqids of Mardin, the Atabegs of Mosul, and the Armenian Kingdom of Cilicia issued coins in the Sultan’s name. The widespread presence of these vassal coins indicates that this was the peak of Seljuk suzerainty. Although later sources describe a decline in Seljuk prestige following the Babai Revolt and the Mongol domination after 1243, numismatic evidence suggests that Seljuk influence over its vassals persisted for some time afterward.

Keywords: Coinage, Numismatics, Sultan Ghiyath al-Din Kaykhusraw II, Rum Seljuk State, Mongols, Disintegration Process

ÖNSÖZ

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemi, Türkiye Selçuklu Devleti'nin siyasi istikrarını derinden sarsan iç ve dış sorunların eş zamanlı olarak yaşandığı bir süreç sahne olmuştur. Babası Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın zehirlenerek hayatını kaybetmesiyle başlayan bu dönemde, merkezi otorite ciddi ölçüde zayıflamış, Sadeddin Köpek'in saray ve devlet erkânı üzerindeki artan nüfuzu, gerçekleştirdiği siyasi tasfiyeler ve önemli devlet adamlarını katlettirmesi, iç karışıklıkları derinleştirmiştir. Aynı süreçte patlak veren Babailer Ayaklanması ise, yalnızca bir dini isyan olmanın ötesinde, toplumsal yapının temel dinamiklerini sarsarak devletin güvenlik mekanizmasını zora sokmuştur. Bu iç sorunlara ek olarak, doğudan gelen Moğol tehdidi, devletin dış politikadaki en büyük sınavını oluşturmuştur. Moğolların 1242 yılında Erzurum'u işgal ederek Anadolu'ya yönelik istila hareketlerine hız vermeleri, Türkiye Selçuklu Devleti'ni savunmaya zorlamış ve nihayetinde 1243 yılında gerçekleşen Köse Dağ Savaşı'nda Selçuklu ordusunun ağır bir mağlubiyet almasına neden olmuştur. Bu yenilgi, yalnızca Türkiye Selçuklu Devleti'nin siyasi otoritesinde derin sarsıntılara yol açmakla kalmamış, aynı zamanda Moğollar karşısında tâbiyetin kabul edilmesini beraberinde getirerek Selçuklu hâkimiyetinin tâbi unsurlar üzerindeki etkisinin büyük ölçüde ortadan kalkmasına neden olmuştur.

Bu tez çalışması, Türkiye Selçuklu Devleti'nin siyasi, sosyal ve ekonomik manada ciddi problemlerle yüzleştiği ve bu bakımdan çözülme sürecinin başlayacağı Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemini, söz konusu döneme ait sikkeler üzerinden yazılı kaynaklar eşliğinde alternatif bir tarih okuması sunmayı amaçlamaktadır.

Tez konumun belirlenmesinden nihai haline ulaşmasına kadar geçen süreçte, engin bilgi birikimi, tecrübeleri ve yol gösterici yaklaşımıyla bana rehberlik eden, fikirleriyle çalışmama yön veren ve her aşamada desteğini esirgemeyen değerli danışmanım Sayın Doç. Dr. Ali MIYNAT'a sabrı, anlayışı ve katkıları için en içten sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tez savunma jürimde yer alarak çalışmama katkı sunan, akademik birikimleri ve tecrübeleriyle tezimin şekillenmesinde yol gösterici değerlendirmelerde bulunan, yapıcı eleştirileri ve destekleriyle süreci daha verimli hale getiren kıymetli hocalarım

Sayın Doç. Dr. Abdullah BAKIR ve Sayın Doç. Dr. Sedat BİLİNİR’e Őukranlarımı arz ederim.

Bu çalışmanın yazım aşamasında gerek ihtiyaç duyulan çalışmalara ulaşmamı sağlayan ve gerekse konu bağlamında Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev hakkında sorularıma yanıt verip, fikir alışverişinde bulunduğum değerli ağabeyim Dr. Mahmut DEMİR’e desteklerinden ötürü teőekkürü borç bilirim.

Son olarak bu süreçte her daim yanımda olarak maddi manevi desteklerini esirgemeyen, sabırları, anlayışları ve sevgileriyle bana güç veren kıymetli aileme her zaman müteőekkir kalacağım.

Burak SAğLAM

ISPARTA-2025

İÇİNDEKİLER

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	i
YEMİN METNİ	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar DİZİNİ	vii
RESİMLER DİZİNİ	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	x
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

SULTAN II. GİYASEDDİN KEYHÜSREV DÖNEMİ AKTÖRLERİ VE ÖNEMLİ GELİŞMELERİ

1. SULTAN	26
1.1. Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın Zehirlenmesi ve Ölümü (H. 634 / M. 1237)	26
1.2. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Tahta Cülusu (H. 634 / M. 1237).....	29
2. DEVLET ERKANI	31
2.1. Sadeddin Köpek'in Devlet Erkanından Harezmli Kayır Hanı ve Bazı Selçuklu Emirlerini Katli.....	32
2.2. Sadeddin Köpek'in Sultanlık İddiası ve Katli (H. 635 / M. 1238).....	37
3. HALK	39
3.1. Babailer İsyanı (H. 638 / M. 1240-1241)	41
4. MOĞOLLAR	45
4.1. Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın Moğol İstilasına Yönelik Tedbirleri	46
4.2. Erzurum'un Tahrip Edilmesi (H. 640 / M. 1242).....	49
4.3. Köseadağ Savaşı (H. 641 / M. 1243).....	50
4.4. Baycu Noyan ve Altınorda Hanı Berke Han ile Barış Antlaşması.....	53

2. BÖLÜM

SULTAN II. GİYASEDDİN KEYHÜSREV DÖNEMİ SİKKE DARBI VE DİNAR, DİRHEM VE FELSL SİKKELERİ

1. SULTAN II. GİYASEDDİN KEYHÜREV DÖNEMİ DİNAR (ALTIN) SİKKE DARBI VE DİNARLARI	55
1.1. H. 635 / M. 1238 Darp Tarihli Konya Dinarı (Prestij-Anı Dinarı)	55
1.2. H. 635 / M. 1238 Darp Tarihli Konya Dinarı	60
1.3. H. 634 / M. 1237 Darp Tarihli Sivas Dinarı	61
1.4. H. 642 / M. 1244 Darp Tarihli Konya Dinarı	62
1.5. H. 642 / M. 1244 Darp Tarihli Sivas Dinarı	63
2. SULTAN II. GİYASEDDİN KEYHÜREV DÖNEMİ DİRHEM (GÜMÜŞ) SİKKE DARBI VE DİRHEMLERİ	66
2.2. H. 636 / M. 1239 Darp Tarihli Sivas Dirhemi	67
2.3. H. 642 / M. 1244 Darp Tarihli Konya Dirhemi	68
2.4. H. 642 / M. 1244 Darp Tarihli Sivas Dirhemi	69
3. ŞÎR U HURŞÎD (ASLAN VE GÜNEŞ) TASVİRİ HAKKINDA YAPILAN DEĞERLENDİRMELER İLE SULTAN II. GİYASEDDİN KEYHÜSREV DÖNEMİ ŞÎR U HURŞÎD (ASLAN VE GÜNEŞ) TASVİRLİ DİNAR, DİRHEM VE FELSLERİ.....	73
3.1. H. 638 / M. 1240 Darp Tarihli Şîr u Hurşîd (Çift Aslan ve Güneş) Tasvirli Konya Dinarı	76
3.2. H. 641 / M. 1243 Darp Tarihli Şîr u Hurşîd (Çift Aslan ve Güneş) Tasvirli Sivas Dirhemi	76
3.3. H. 638 / M. 1240 Darp Tarihli Şîr u Hurşîd (Aslan ve Güneş) Tasvirli Sivas Dirhemi	79
3.4. H. 641 / M. 1243 Darp Tarihli Şîr u Hurşîd (Aslan ve Güneş) Tasvirli Konya Dirhemi	80
3.5. H. 638 / M. 1240 Darp Tarihli Şîr u Hurşîd (Aslan ve Güneş) Tasvirli Sivas Felsi	82
3.6. H. 641 / M. 1243 Darp Tarihli Şîr u Hurşîd (Aslan ve Güneş) Tasvirli Konya Felsi	83

**4. SULTAN II. GYASEDDİN KEYHÜREV DÖNEMİ FELS (BRONZ) SİKKE
DARBI VE FELSLERİ..... 86**

- 4.1. H. 635 / M. 1238 Darp Tarihli Konya Felsi 86
4.2. Darp Tarihi Belirsiz Sivas Felsi..... 87
4.3. H. 636 / M. 1239 Darp Tarihli Erzincan Felsi 88
4.4. Darp Tarihi Belirsiz Dar el-Celâl Felsi..... 89
4.5. H. 635 / M. 1238 Darp Tarihli Kayseri Felsi..... 90
4.6. H. 635 / M. 1238 Darp Tarihli Ankara Felsi 91

3. BÖLÜM

**SULTAN II. GYASEDDİN KEYHÜSREV DÖNEMİ TABİ UNSURLARLA
İLİŞKİLER VE ADINA DARP EDİLEN TABİ SİKKELER**

**1. SULTAN II. GYASEDDİN KEYHÜSREV DÖNEMİ EYYUBİ MELİKLERİ
İLE İLİŞKİLER VE ADINA DARP EDİLEN TABİ SİKKELER 94**

- 1.1. Hısn Kefya ve Amid Eyyubi Hakimleri el-Melikü's-Salih Necmeddin Eyyub (H. 625-638 / M. 1228-1238) ve el-Melikü'l Mu'azzam Gıyaseddin Turanşah'ın (H. 635-639 / M. 1238-1241) Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Adına Darp Ettiği Tâbi Sikkeleri..... 96
1.2. Halep Eyyubi Hakimi el-Melikü'n-Nasır II. Salahaddin Yusuf'un (H. 634-658 / M. 1237-1260) Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Adına Darp Ettiği Tâbi Sikkeleri 100
1.3. Şam Eyyubi Hakimi Melikü's-Salih İmadeddin İsmail'in (H. 635-643 / M. 1238-1245) Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Adına Darp Ettiği Tâbi Sikkeleri..... 104
1.4. Humus Eyyubi Hakimi el-Melikü'l-Mansur Nasıreddin İbrahim'in (H. 637-644 / M. 1239-1246) Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Adına Darp Ettiği Tâbi Sikkeleri 107

**2. SULTAN II. GYASEDDİN KEYHÜSREV DÖNEMİ MARDİN
ARTUKLULARI İLE İLİŞKİLER VE ADINA DARP EDİLEN TABİ
SİKKELER 109**

- 2.1. El-Melikü'l-Mansûr Artuk Arslan'ın (H. 597-636 / M. 1200-1239) Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Adına Darp Ettiği Tâbi Sikkeleri..... 110

2.2. El-Melikü's-Said Necmeddin Gazi'nin (H. 636-658 / M. 1239-1260) Sultan	
II. Gıyaseddin Keyhüsrev Adına Darp Ettiği Tâbi Sikkeleri.....	112
3. SULTAN II. GIYASEDDİN KEYHÜSREV DÖNEMİ MUSUL ATABEGLİĞİ	
İLE İLİŞKİLER VE ADINA DARP EDİLEN TABİ SİKKELER	113
3.1. Bedreddin Lülü'nün (H. 631-657 / M. 1233-1259) Sultan II. Gıyaseddin	
Keyhüsrev Adına Darp Ettiği Tâbi Sikkeleri	114
4. SULTAN II. GIYASEDDİN KEYHÜSREV DÖNEMİ KİLİKYA ERMENİ	
KRALLIĞI İLE İLİŞKİLER VE ADINA DARP EDİLEN TABİ SİKKELER	
.....	117
4.1. I. Hetum'un (H. 623- 668 / M. 1226-1270) Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev	
Adına Darp Ettiği Tâbi Sikkeleri.....	119
SONUÇ.....	125
KAYNAKÇA	130
EKLER.....	141
ÖZGEÇMİŞ.....	143

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Adına Türkiye Selçuklu Darphanelerinde Darp Edilen Dinar (Altın) Sikkeler	65
Tablo 2. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Adına Türkiye Selçuklu Devleti'nde Darp Edilen Dirhem (Gümüş) Sikkeler	72
Tablo 3. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Adına Türkiye Selçuklu Darphanelerinde Darp Edilen Şîr u Hurşîd Tasvirli Dinar, Dirhem ve Fels Sikkeler	85
Tablo 4. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Adına Türkiye Selçuklu Darphanelerinde Darp Edilen Fels (Bronz) Sikkeler	93
Tablo 5. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Adına Tâbi Unsurların Darphanelerinde Darp Edilen Dinar, Dirhem ve Fels Sikkeler	123

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1. I. Mesud (509-550 / 1116-1155), Bronz, DY, TY, 5,15 gr., 23 mm.	18
Resim 2. II. Kılıç Arslan (550-588 / 1155-1192), Gümüş, Konya, 583 / 1187, 3,44 gr., 23-24 mm.....	19
Resim 3. II. Kılıç Arslan (550-588 / 1155-1192), Altın, Konya, 573 / 1177, 4,22 gr., 24 mm.	20
Resim 4. II. Kılıç Arslan (550-588 / 1155-1192), Bronz, DY, TY, 2,67 gr., 21 mm.	20
Resim 5. I. Keyhüsrev (I. saltanatı 588-593), II. saltanatı 601-607 / 1205-1211), Gümüş, Konya, 601 / 1205, 2,91 gr., 23-24 mm.	21
Resim 6. II. Süleymanşah, (593-601 / 1196–1204), Altın, Konya, 597 / 1200, 4,26 gr., 23 mm.	22
Resim 7. I. Keykavus (607–616 / 1211–1220), Gümüş, Konya, 607 / 1211, 2,97 gr., 23 mm.	22
Resim 8. Melik Mesud, (579-601 / 1184-1204), Bronz, Ankara, 587 / 1191, 7,58 gr. – mm.	23
Resim 9. I. Keykubad, (616–634 / 1220–1237), Gümüş, Dar el-Celal (Erzurum), 628 / 1230, 2,92 gr., 22 mm.....	23
Resim 10. I. Hetum (622-668 / 1226–1270) I. Keykubad adına (616–634 / 1220– 1237), Gümüş, Sis, TY, 2,84 gr., 22 mm.	24
Resim 11. El-Melikü'l-Mansur Artuk Arslan (597-637 / 1200-1239), I. Keykubad adına (616–634 / 1220–1237), Gümüş, Düneysir, 624 / 1226, 2,80 gr., 23,5- 24 mm.	24
Resim 12. II. Keyhüsrev (634–644 / 1237-1246), Altın, Konya, 635 / 1238, 134,30 gr., 40,5 mm.	56
Resim 13. II. Keyhüsrev (634–644 / 1237–1246), Altın, Konya, 635 / 1238, 4,55 gr., 20 mm.	60
Resim 14. II. Keyhüsrev (634-644 / 1237-1246), Altın, Sivas, 634 / 1237, 4,37 gr., - mm.	61
Resim 15. II. Keyhüsrev (634–644 / 1237–1246), Altın, Konya, 642 / 1244, 4,44 gr., 27 mm.	62

Resim 16. II. Keyhüsrev (634–644 / 1237–1246), Altın, Sivas, 642 / 1244, 4,44 gr., 27 mm.	63
Resim 18. II. Keyhüsrev (634–644 / 1237–1246), Gümüş, Sivas, 636 / 1239, 2,98 gr., 23 mm.	67
Resim 19. II. Keyhüsrev (634–644 / 1237–1246), Gümüş, Konya, 642 / 1244, 3,02 gr., 24 mm.	68
Resim 20. II. Keyhüsrev (634–644 / 1237–1246), Gümüş, Sivas, 642 / 1244, 2,99 gr., 25 mm.	69
Resim 21. II. Keyhüsrev (634–644 / 1237–1246), Altın, Konya, 638 / 1240, 4,47 gr., - mm.	76
Resim 22. II. Keyhüsrev (634–644 / 1237–1246), Gümüş, Sivas, 641 / 1243, 2,46 gr., 21 mm.	77
Resim 23. II. Keyhüsrev (634–644 / 1237–1246), Gümüş, Sivas, 638 / 1240, 2,97 gr., 22 mm.	79
Resim 24. II. Keyhüsrev (634–644 / 1237–1246), Gümüş, Konya, 641 / 1243, 2,95 gr., 22 mm.	80
Resim 25. Halil Sahillioğlu’nun DİA’daki Divan Rakamları Tablosu.....	81
Resim 26. II. Keyhüsrev (634–644 / 1237–1246), Bronz, Sivas, 638 / 1240, 1,68 gr., 19,5-20 mm.....	82
Resim 27. II. Keyhüsrev (634–644 / 1237–1246), Bronz, Konya, 641 / 1243, 3,07 gr., - mm.....	83
Resim 28. II. Keyhüsrev (634–644 / 1237–1246), Bronz, Konya, 635 / 1238, 3,85 gr., 23 mm.	87
Resim 29. II. Keyhüsrev (634–644 / 1237–1246), Bronz, Sivas, - / - , 4,20 gr., 24 mm.	87
Resim 30. II. Keyhüsrev (634–644 / 1237–1246), Bronz, Erzincan, 636 / 1239, 4,26 gr., 21-22 mm.	88
Resim 31. II. Keyhüsrev (634–644 / 1237–1246), Bronz, Dar el-Celâl (Erzurum), - / - , 3,26 gr., 22-23 mm.	89
Resim 32. II. Keyhüsrev (634–644 / 1237–1246), Bronz, Kayseri, 635 / 1238, 4,30 gr., 22-23 mm.....	90

Resim 33. II. Keyhüsrev (634–644 / 1237–1246), Bronz, Ankara, 635 / 1238, 4,56 gr., 25 mm.	91
Resim 34. El-Melikü's-Salih (H. 625-638 / M. 1228-1238) - el-Melikü'l Mu'azzam (H. 635-639 / M. 1238-1241), II. Keyhüsrev adına (634–644 / 1237–1246), Gümüş, Amid, 635 / 1238, 2,96 gr., 23 mm.	96
Resim 35. El-Melikü's-Salih (H. 625-638 / M. 1228-1238) - el-Melikü'l Mu'azzam (H. 635-639 / M. 1238-1241), II. Keyhüsrev adına (634–644 / 1237–1246), Bronz, Amid, 63- / 123-124- , 4,52 gr., 22-23 mm.	97
Resim 36. El-Melikü'n-Nasır II. (634-658 / 1237-1260), II. Keyhüsrev adına (634–644 / 1237–1246), Dirhem, Halep, 636 / 1239, 2,90 gr., 21.5 mm.	103
Resim 37. El-Melikü's-Salih (635-643 / 1238-1245), II. Keyhüsrev adına (634–644 / 1237–1246), Dirhem, Dımaşk, 640 / 1242, 2,91 gr., 19-20 mm.	106
Resim 38. El-Melikü'l-Mansur Nasıreddin İbrahim (637-644 / 1239-1246), II. Keyhüsrev adına (634–644 / 1237–1246), Bronz, Humus? / -, - gr., - mm.	108
Resim 39. El-Melikü'l-Mansur (597-636 / 1200-1239), II. Keyhüsrev adına (634–644 / 1237–1246), Bronz, Mardin, 634 / 1237, 7,45 gr., 30 mm.	111
Resim 40. El-Melikü'l-Mansur (597-636 / 1200-1239), II. Keyhüsrev adına (634–644 / 1237–1246), Dirhem, Düneysir (Kızıltepe), 634 / 1237, 3,10 gr., 24 mm.	111
Resim 41. El-Melikü's-Said (636-658 / 1239-1260), II. Keyhüsrev adına (634–644 / 1237–1246), Bronz, Mardin, 639 / 1241, 4,79 gr., 21 mm.	113
Resim 42. Bedreddin Lülü (631-657 / 1233-1259), II. Keyhüsrev adına (634–644 / 1237–1246), Dinar, Musul, 642 / 1244, 7,25 gr., 27-29 mm.	115
Resim 43. Mahmud b. Sancarşah (605-639 / 1208-1241), II. Keyhüsrev adına (634–644 / 1237–1246), Bronz, el-Cezire, 639 / 1241, 9,68 gr., 25 mm.	117
Resim 44. I. Hetum (623-668 / 1226-1270), II. Keyhüsrev adına (634–644 / 1237–1246), Dirhem, Sis, 637 / 1239, 2,97 gr., 24 mm.	119
Resim 45. I. Hetum (623-668 / 1226-1270), II. Keyhüsrev adına (634–644 / 1237–1246), Dirhem, Sis, 644 / 1246, 2,90 gr., 24 mm.	120

KISALTMALAR DİZİNİ

Bkz.	:Bakınız.
C.	:Cilt.
çev.	:Çeviren
DİA.	:Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	:Editör
gr.	:Gram
H.	:Hicri
M.	:Miladi
mm.	:Milimetre
s.	:Sayfa.
S.	:Sayı
ss.	:Sayfa Sayısı
T.C.	:Türkiye Cumhuriyeti
TTK	:Türk Tarih Kurumu
vb.	:Ve benzeri
vd.	:Ve diğerleri
yay.haz.	:Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

1. KAYNAK TAHLİLİ

1.1. Nümismatik Kaynaklar ve Araştırmalar

Bu tez çalışmasının temel ve odak kaynakları olan nümismatik kaynaklar, yazılı kaynakların gerek bildirmediği gerek eksik bıraktığı ve gerekse çelişkili bilgiler verdiği tarihi gelişmelerin, olayların ve süreçlerin aydınlatılmasında somut delil oluşları ile darp edildikleri dönemin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel etkilerini apaçık ortaya koyan arkeolojik verilerdir. Özellikle edebi kaynakları kaleme alan müelliflerin eserlerini kaleme aldıkları dönemde kimlerin himayelerinde, hangi şartlarda, hangi statüde ve nasıl bir psikolojide oldukları bilgilerin o derece ciddiye alınıp alınmaması sorusunu doğurmaktadır. Ancak somut delil olan nümismatik bulgular, tabiri caizse darp edildikleri dönemin atmosferini incelendikleri ve değerlendirildikleri zamana taşıyıp araştırmacıların solumasını ve daha isabetli yorumlar ve çıkarımlar yapmalarına olanak sağlamaktadır. Bu çalışmada çeşitli formatlarda hazırlanmış katalog, tez ve makaleden oluşan nümismatik kaynaklardan istifade edilmiştir.

İlk etapta Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in yaklaşık 9 sene saltanat sürdüğü Türkiye Selçuklu Devleti özelinde hazırlanmış müstakil katalog çalışmalarına bakılmalıdır. Bu anlamda müstakil Türkiye Selçuklu katalogları kronolojik olarak şu şekildedir:

Johann Christoph Hinrichs'in 1700 Selçuklu sikkesini incelediği Almanca kaleme alınan katalog çalışması, Halit Erkiletlioğlu ile Oğuz Güler'in Türkçe haliyle Erciyes Üniversitesi'nde yayınlamış oldukları *Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri* adlı tercüme kataloğun bizzat kendisidir. Üç bölümden oluşan eserin birinci bölümünde Türkiye Selçuklu Devleti hakkında genel bir tarihsel süreç, Selçuklu Sultanları ile Melikler hakkında soy ağacı ve onların sikkelerinde gördüğümüz isim, lakap, unvan, dini terimlerinden bahsedilir. İkinci bölüme gelindiğinde sikkenin terminolojisiyle başlayan sikkenin ortaya çıkışı ve gelişimi, İslam devletlerinde sikke, Türkiye Selçuklu sikkeleri, sikkelerde kullanılan monogramlar ve alfabetik sırayla Türkiye Selçuklu darphanelerinden söz edilir. Üçüncü bölüm ise çalışmanın katalog

kısmını oluşturmaktadır. Burada kronoloji takip edilerek Türkiye Selçuklu Sultanları ve Meliklerinin Selçuklu topraklarındaki birçok darphanede bastırdıkları toplamda 1001 adet sikkenin maden türü ve birimi ile tespiti halinde darp tarihi, darp yeri, çapı, ağırlığı ve hem arka hem de ön yüzünün içerik bilgisi verilip hali hazırda sikkenin envanter referansı belirtilmek suretiyle birkaç sikkenin görseli mevcuttur. Kataloğun hemen ardından Divani rakamların Arapça yazılışları ile farklı yazılış varyasyonlarından ve Selçuklu Sultanları sikkelerinde hangi Abbasi halifelerini zikrettiği iki farklı tablo halinde verilmiştir. Son başlıkta da Selçuklu sikkelerinin nadirliği derecelendirilir.¹

Bu çalışma, Türkiye Selçuklu sikkeleri üzerine Türkçe'ye kazandırılmış ilk müstakil katalog olma özelliği taşıması bakımından büyük önem arz etmektedir. Bu müstakil katalog, hem Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in darp ettiği sikkelere, hem tâbilerinin darp ettiği sikkelere, hem de başta Sultan I. Alaeddin Keykubad olmak üzere önceki döneme ait Selçuklu sikkelerine yönelik çalışmamıza ciddi katkı sağlamaktadır.

Şevki Nezih Aykut'un şahsi gayretiyle basılan *Türkiye Selçuklu Sikkeleri I I. Mesud'dan I. Keykubad'a Kadar (510-616/1116-1220)* adlı katalog çalışması giriş, üç bölüm ve katalogdan meydana gelmektedir. Selçuklu sikkelerinin bulunduğu 41 farklı kataloğu anlattığı giriş bölümünden sonra "Nümismatikle İlgili Tarihi Araştırma" başlığı altında Türkiye Selçuklularının bilinen ilk sikkesini darp eden I. Mesud'dan çalışmanın sınırlandırıldığı I. Keykubad'a kadar süren Selçuklu sikke darbını işlemiştir. İkinci bölüm Türkiye Selçuklu sikkelerinin özellikleri çerçevesinde darphaneler, üzerlerindeki ibareler, tasvirler, motifler, monogramlar; unvan, lakap ve tevkileri ile ayetler, dualar ve sair ibareleri anlatılıp aynı zamanda listelenmiştir. Üçüncü bölümde yine I. Mesud'dan I. Keykubad'a kadar Türkiye Selçuklu sikkelerinin ağırlıkları ve ayarları konularına değinilmiştir. Son olarak Yapı Kredi Bankası Para Koleksiyonu ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri İslamî Sikkeler Kabinesinden yararlanılan katalog kısmında kronolojiye uyarak Selçuklu Sultan ve Meliklerinin darp ettirdiği sikkeler teker teker maden türü, darp tarihi, ağırlığı, çapı,

¹Halit Erkiletlioğlu-Oğuz Güler, *Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1996.

yer aldığı koleksiyonun ismi ve envanter numarası, sikkelerin ön ve arka yüzlerine ait resimleri ile üzerlerindeki içerikler Arapça ve Türkçe bir şekilde ifade edilmiştir.²

Bu çalışma, J.C. Hinrichs'in Türkçe'ye çevrilmiş eserinden birkaç yıl sonra Türk nümismat Şevki Nezihi Aykut tarafından Türkiye'de hazırlanmış ilk müstakil Türkiye Selçuklu sikke katalogudur. Bu çalışma 1116-1220 yılları arasındaki Türkiye Selçuklu sikkelerini katalogunda bulundurması bakımından Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemine ait sikkeleri içermemektedir. Ancak önceki dönemlere ait sikkeler için ve özellikle katalog dışında birinci, ikinci ve üçüncü bölümlerdeki Türkiye Selçuklu sikke darp tarihi, özellikleri ve ağırlık ile ayarları başlıkları altındaki bilgiler bu çalışmaya önemli katkı sağlamıştır.

Yılmaz İzmirlier'in *Anadolu Selçuklu Paraları (The Coins of Anatolian Seljuqs)* adlı eseri Selçuklu nümismatiği literatüründe Türkiye Selçuklu sikkeleri hakkında yapılmış en geniş müstakil katalog çalışmasıdır. Şahsi çabası ve tercihi doğrultusunda sadece 300 kadar üretimi yapılmıştır. Çalışmanın hazırlık aşamasında yurtiçi-yurtdışı devlet ve özel koleksiyonlardaki 33.500 sikkenin 29.000'i somut bir şekilde bizzat, geri kalan 4500 sikkenin ise fotoğrafları sayesinde incelebilen İzmirlier, bunların arasından elemeler neticesinde 1536 sikkeyi yayın haline dönüştürmüştür. Katalogdan önce bir dizi başlığa yer verilmiştir. Bunlar; ikişer üçer paragraftan oluşan hem Türkçe hem de İngilizce haliyle Türkiye Selçuklu Sultanlarının kronolojik kısa siyasi tarihi, ilgili dönemle örtüşen tarih kaynakçası, Türkiye Selçuklularının Soyağacı çizelgesi, yine Türkçe ve İngilizce olarak bir dirhem (gümüş) kenarlarının kesilmesiyle yarım dirhem olup olmadığının ayırt edilmesi hakkında bilgilendirici bir metin, tam ve yarım dirhemlerin kalınlıklarını ölçmeye yarayan cetvel tablolar, Sikkelerin tarihlenmesinde kullanılagelmiş çeşitli Arapça yazılışları (Divani rakamlar), sikkelerde görülen çizgisel modeller ve darp şehirlerinin listesidir. Ayrıca çalışmadan yararlanacak araştırmacıların daha iyi kavrama ve anlamaları açısından bir açıklamaya gerek duyulmuştur. Katalog kısmında ise sikkeler kronolojiye uygun bir tablo biçiminde listelenmiştir. Sultan ve Meliklere ait sikkelerin birer birer sırasıyla darp yeri, tarihi, sikkenin metal türü, ağırlığı, çapı, ön ve arka yüzlerin içeriği, her iki tarafının görseli ve kaynak gösterilen referans bilgileri gösterilmiştir. Katalogun

²Şevki Nezihi Aykut, *Türkiye Selçuklu Sikkeleri I I. Mesud'dan I. Keykubad'a Kadar (510-616/1116-1220)*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000.

hemen ardına bazı sikkelerin detaylarına bakılabilecek bir buçuk kat büyütülmüş görselleri konulmuştur.³

Bu çalışma, Türkiye Selçuklu sikkeleri üzerine hazırlanmış en kapsamlı müstakil kataloglardan biri olması bakımından, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in darp ettiği sikkeler, tâbilerinin darp ettiği sikkeler ve önceki dönemlere ait Selçuklu sikke örnekleri konusunda çalışmamıza önemli derecede yararlılık sağlamıştır.

Michael Broome'un *A Survey of the Coinage of the Seljuqs of Rum* adlı katalog çalışması Türkiye Selçuklu sikkeleri üzerine yapılmış son müstakil katalogdur. Katalog Michael Broome'un 1997 yılındaki vefatından uzun bir süre sonra Vlastimil Novak'ın hazırlığı ve editörlüğünde 2011 yılında yayınlanma imkânı bulmuştur. Dört bölümden oluşmakta olan çalışmanın ilk bölümü giriş bölümü mahiyetindedir. Bu bölümü sırasıyla genel bir giriş, dönemin özet şeklide tarihsel süreci, Büyük Selçuklu ve Türkiye Selçuklu Sultanları, Büyük Hanlar, İran Moğolları ve Abbasi Halifelerinin isimleri ile hükümdarlık yılları, Selçuklu Darphaneleri ile ilk dönem beyliklerine ve Türkiye Selçuklularına ait darphane haritaları, çalışmada kullanılan sikke katalogları ve koleksiyonların kaynakçası, sikkelere genel bir bakış adı altında maden türleri, tablolar halinde metrolojik sikke verileri, Selçuklu Sultanları ile Meliklerin kullandıkları unvan ve lakapları, sikkelerde görülen divan rakamlarının yazılışları, aylar, semboller ve kontrmarklar tabloları oluşturur. İkinci bölümde katalog düzeni, II. Keykavus'un örnek sikkesi üzerinden katalogdaki bilgilerin maddeler halinde açıklamaları, kısaltmalar listesi ve kronolojik şekilde Sultan ve Meliklere ait 1119 sikkenin kataloguna yer verilmiştir. Üçüncü bölümde çalışmada yararlanılan coğrafi, tarihi ve nümismatik eserlerin kaynakçası ile katalog indeksi belirtilmiştir. Dördüncü yani son bölümde ise altmış iki levhadan oluşan sikke görselleri bulunmaktadır.⁴

Bu çalışma, Türkiye Selçuklu sikkeleri hakkında son hazırlanmış müstakil katalog olması bakımından aynı zamanda en güncel müstakil katalogdur. Bu sayede çalışmamızın en önemli kataloglarından biridir. Bu katalogdan da diğerlerinde olduğu

³Yılmaz İzmirli, *Anadolu Selçuklu Paraları (The Coins of Anatolian Seljuqs)*, Mas Matbaacılık, İstanbul, 2009.

⁴Michael Broome, *A Survey of The Coinage of The Seljuqs of Rum*, Royal Numismatic Society Publishing, London, 2011.

gibi Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in darp ettiği sikkeler, tâbilerinin darp ettiği sikkeler ve önceki dönemlere ait Selçuklu sikkelerinden oldukça istifade edilmiştir.

Türkiye Selçuklu sikkeleri üzerine hazırlanmış müstakil kataloglar dışında hem yerli hem de yabancı nümismatlar tarafından kaleme alınmış genel ve İslami sikke kataloglarına da çalışmamızda yer verilmiştir. Bu kapsamda, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in darp ettiği sikkeler, tâbilerinin darp ettiği sikkeler ve önceki dönem Selçuklu sikkelerine dair kataloglarında örneklerle yer veren yabancı nümismatlardan Stanley Lane-Poole'un *Coins of the Urtuki Turkmans (Foes of the Crusaders)*⁵ ve *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*⁶ ile Michael Mitchiner'in *The World of Islam, Oriental Coins and Their Values*⁷ başlıklı katalogu istifade edilen dikkate değer çalışmalardır.

Aynı konuda yerli nümismatlar tarafından hazırlanmış İsmail Galib'in *Takvîm-i Mekûkât-i Selçûkiyye*, Ahmed Tevhid'in, *Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye*, Behzad Butak'ın *XI, XII ve XIII. Yüzyıllarda Resimli Türk Paraları*⁸ ve eki *Gıyas üd-din Keyhusrev II Bin Keykubad'ın Görülmemiş İki Sikkesi*⁹, İbrahim Artuk ve Cevriye Artuk'un *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*¹⁰ ve *Artukoğulları Sikkeleri*¹¹, Şennur Aydın'ın *Doğu-Batı Arası Bir Gökkuşağı Selçuklu Sikkeleri*¹², 9 yazarın bulunduğu kolektif bir çalışma olan *Altının İktidarı, İktidarın Altınları Yapı Kredi Altın Sikke Koleksiyonu*¹³, Ramazan Uykur'un *Madenden Yansıyan Tarih Artuklu Sikkeleri*¹⁴ ve Emre Günay'ın *Mardin Müzesi'ndeki Eyyûbi*

⁵ Stanley Lane- Poole, *Coins of the Urtuki Turkmans (Foes of the Crusaders)*, yay. haz. Charles H. McSorley, Argonaut Inc Publishers, Chicago, 1875.

⁶ Stanley Lane-Poole, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*, C. III, London 1877.

⁷ Michael Mitchiner, *The World of Islam, Oriental Coins and Their Values*, Hawkins Publications, London 1977.

⁸ Behzad Butak, *XI, XII ve XIII. Yüzyıllarda Resimli Türk Paraları*, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1947.

⁹ Behzad Butak, *Gıyas üd-din Keyhusrev II Bin Keykubad'ın Görülmemiş İki Sikkesi*, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1950.

¹⁰ İbrahim Artuk-Cevriye Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, İstanbul Milli Eğitim Basımevi, C. I, İstanbul, 1971.

¹¹ İbrahim Artuk- Cevriye Artuk, *Artukoğulları Sikkeleri*, Sümer Kitabevi, İstanbul 1993.

¹² Şennur Aydın, *Doğu-Batı Arası Bir Gökkuşağı Selçuklu Sikkeleri*, Yapı Kredi Yayınları Sikke Kataloğu, İstanbul, 1994.

¹³ Kolektif, *Altının İktidarı, İktidarın Altınları Yapı Kredi Altın Sikke Koleksiyonu*, yay. haz. Şennur Aydın – Selahattin Özpallabıyıklar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.

¹⁴ Ramazan Uykur, *Madenden Yansıyan Tarih Artuklu Sikkeleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2017.

*Sikkeleri*¹⁵ başlıklı kataloğu çalışmamızda büyük ölçüde üzerinde durulan ve istifade edilen en önemli kataloglardır.

Katalogların yanı sıra nümismatik kaynaklar kapsamında değerlendirilen ve çalışmamızda yer verilen İbrahim Artuk'un "Anadolu Selçuklu Hükümdarı II. Gıyaseddin Keyhüsrev Adına Kesilmiş Olan Değerli Bir Dinar"¹⁶, Şevki Nezihi Aykut'un "Some Coins of Mas'ûd I, Qılıj Arslân II, and the Maliks"¹⁷, Yaşar Bedirhan'ın "Türkiye Selçukluları'nda Para ve Devletlerin Para Politikası"¹⁸, Halit Erkiletlioğlu'nun "Türkiye Selçuklu Sikkelerine Genel Bir Bakış"¹⁹, Erdal Eser'in "Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Sultani Pul: II. Gıyaseddin Keyhüsrev Sikkeleri"²⁰, Ali Mıynat'ın "İslâmî Dönemde Diyarbakır (Âmid)'daki Sikke Basım Faaliyetlerine Genel Bir Bakış (Osmanlı Hâkimiyetine Kadar, 921 / 1515)"²¹ ve "Ortaçağ İslâm Dünyasında Sıradışı Bir Para Birimi: Bakır Dirhemler"²², Betül Teoman'ın "I. Alâeddin Keykubad Dönemi Sikkeleri"²³, S. Sadi Kucur'un "Türkiye Selçukluları Sikkelerinde Unvan, Lâkap ve Künyeler"²⁴ ve "Selçuklu'nun İktidar Alameti Sikkeler"²⁵, Michael Broome'un "The 'Sun and Lion' Dirhams of the Seljuk Sultan

¹⁵ Emre Günay, *Mardin Müzesi'ndeki Eyyûbî Sikkeleri*, Hiper Yayın, İstanbul, 2019.

¹⁶ İbrahim Artuk, "Anadolu Selçuklu Hükümdarı II. Gıyaseddin Keyhüsrev Adına Kesilmiş Olan Değerli Bir Dinar", *Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, S. 5, Ankara 1949, ss. 103-111.

¹⁷ Şevki Nezihi Aykut, "Some Coins of Mas'ûd I, Qılıjarslân II, and the Maliks", *American Numismatic Society, American Journal of Numismatic*, C. VII-VIII, New York 1995-1996, ss. 161-186.

¹⁸ Yaşar Bedirhan, "Türkiye Selçukluları'nda Para ve Devletin Para Politikası", *Tarih Okulu Dergisi*, S. 19, İzmir, 2014, ss. 307-327.

¹⁹ Halit Erkiletlioğlu, "Türkiye Selçuklu Sikkelerine Genel Bir Bakış", *Sevgi Gönül Hatıra Sayısı*, yay. haz. Halûk Perk- Hüsnü Öztürk, Türk Nümismatik Derneği, İstanbul 2005, ss. 71-82.

²⁰ Erdal Eser, "Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Sultani Pul: Sikke. II. Gıyaseddin Keyhüsrev Sikkeleri", *IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, 21-23 Nisan 2005 Erzurum Bildiriler*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Erzurum, 2006, ss. 239-248.

²¹ Ali Mıynat, "İslâmî Dönemde Diyarbakır (Âmid)'daki Sikke Basım Faaliyetlerine Genel Bir Bakış (Osmanlı Hâkimiyetine Kadar, 921 / 1515)", ed. Alparslan Demir vd., *Selçuklu Tarihçiliğinin Zamansız Kaybı Prof. Dr. Feda Şamil Arık'a Armağan*, Gece Kitaplığı Yayınevi, Ankara, 2018, ss. 383-403.

²² Ali Mıynat, "Ortaçağ İslâm Dünyasında Sıradışı Bir Para Birimi: Bakır Dirhemler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 38, S.66, Ankara, 2019, ss. 192-207.

²³ Betül Teoman, "I. Alâeddin Keykubad Dönemi Sikkeleri", ed. Ekrem Kalan – Irmak Karabulut, *800. Fetih Yılı'nın Eşiğinde Alanya/ Alaiye ve Alaaddin Keykubad Sempozyumu*, Alanya Alaaddin Keykubad Üniversitesi Yayınları, Antalya, 2021, ss. 89-108.

²⁴ Sadi S. Kucur, "Türkiye Selçukluları Sikkelerinde Unvan, Lâkap ve Künyeler", ed. Oğuz Tekin vd., *Birinci Uluslararası Anadolu Para Tarihi ve Numismatik Kongresi 25-28 Şubat 2013 Antalya, Bildiriler*, Suna – İnan Kırâç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul, 2014, ss. 361-368.

²⁵ Sadi S. Kucur, "Selçuklu'nun İktidar Alâmeti Sikkeler", *Derin Tarih Dergisi*, Özel S.12, İstanbul, 2018, ss. 100-105.

Kay Khusru II”²⁶, Muhammad Younis’in “The Seljuk of Rum and the Ayyubids; Political Relations and Inter-marriage, through Coinage”²⁷ ve Jirair Christianian’ın “A Seljuq Overstrike of Kaika’us I and A New Kardez Type For Hetoum I of Cilician Armenia”²⁸ başlıklı yayını gerek Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in darp ettiği sikkelere, gerek tâbilerin darp ettiği sikkelere ve gerekse önceki döneme ait Selçuklu sikkelerine yönelik kısımlarda oldukça istifade edilmiştir.

Çalışmamızda, nümismatik verilere dair çeşitli yüksek lisans ve doktora tezleri de incelenmiştir. Bu kapsamda Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemi hakkında şu ana kadar yapılmış en kapsamlı tez çalışması Mahmut Demir’in kaleme aldığı “II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Dönemi Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi (1237-1246)”dır. Siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik bilgilerin yanı sıra nümismatik veriler açısından oldukça zengin doktora çalışmadır.²⁹ Yüksek lisans derecesinde ise Sıddık Öncü’nün “Mardin Müzesindeki Türkiye Selçukluları ile Tâbi Artuklular ve El-Cezîre Zengîlerinin Sikkeleri (467-708 / 1075-1308)”³⁰, Sezai Arık’ın “Kayseri Arkeoloji Müzesinde Bulunan Bir Grup Anadolu Selçuklu Sikkeleri”³¹, Ayşe Sarihan’ın “Konya – Ereğli Müzesi’nde Bulunan Anadolu Selçuklu Dönemi Sikkeleri”³², Merve Yaman’ın “Burdur Müzesi’nde Bulunan Anadolu Selçuklu Dönemi Sikkeleri”³³ ve İbrahim Can Olcar’ın “Alanya Arkeoloji Müzesi’ndeki Anadolu Selçuklu Sikkeleri”³⁴,

²⁶ Michael Broome, “The ‘Sun and Lion’ Dirhams of the Seljuk Sultan Kay Khusru II”, *I. Uluslararası Nümismatik Sempozyumu Bildirileri 9-10. XI. 1993*, Türk Nümismatik Derneği, İstanbul, 1999, ss. 93-98.

²⁷ Muhammad Younis, “The Seljuk of Rum and the Ayyubids; Political Relations and Inter-marriage, through Coinage”, *Birinci Uluslararası Anadolu Para Tarihi ve Numismatik Kongresi 25-28 Şubat 2013 Antalya, Bildiriler*, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul, 2014, ss. 703-714.

²⁸ Jirair Christianian, “A Seljuq Overstrike of Kaika’us II and A New Kardez Type for Hetoum I of Cilician Armenia”, *Armenian Numismatic Journal*, Ser. 2, 8(38), 2012, ss. 81-87.

²⁹ Mahmut Demir, “II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Dönemi Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi (1237-1246), *Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Antalya 2022.

³⁰ Sıddık Öncü, “Mardin Müzesindeki Türkiye Selçukluları ile Tâbi Artuklular ve El-Cezîre Zengîlerinin Sikkeleri (467-708 / 1075-1308)”, *Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul 2017.

³¹ Sezai Arık, “Kayseri Arkeoloji Müzesinde Bulunan Bir Grup Anadolu Selçuklu Sikkeleri”, *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Kayseri 2018.

³² Ayşe Sarihan, “Konya – Ereğli Müzesi’nde Bulunan Anadolu Selçuklu Dönemi Sikkeleri”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Kahramanmaraş 2019.

³³ Merve Yaman, “Burdur Müzesi’nde Bulunan Anadolu Selçuklu Dönemi Sikkeleri”, *Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Uşak 2021.

³⁴ İbrahim Can Olcar, “Alanya Arkeoloji Müzesi’ndeki Anadolu Selçuklu Sikkeleri”, *Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Antalya 2023.

başlıklı tez çalışması Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in darp ettiği, tâbilerinin darp ettiği ve önceki döneme dair Selçuklu sikkeleri hakkında çeşitli müzelerdeki sikke envanterlerini görmemize ve inceleyip değerlendirme yapmamıza olanak sağlamıştır.

1.2. Yazılı Kaynaklar ve Araştırma Eserleri

Türkiye Selçuklu Devleti tarihi bakımından mutlaka ifade edilmesi gereken en önemli ve ilk kaynak İbn Bibi'nin eseridir. İsmi asıl hali Nâsireddin Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Caferî er-Rugadî el-Münşî'dir. Eseri ise *El-Evâmirü'l-'Ala'iyye fi'l-Umûri'l-'Ala'iyye*'dir. Annesi müneccim, babası ise divan kâtibi görevleriyle Celaleddin Harezmşah'ın hizmetinde olan ailesi Yassıçimen Savaşı'ndan bir yıl sonra Celaleddin Haremşah'ın Diyarbakır yakınlarında öldürülmesinin ardından önce Şam'a sonra ahabları Selçuklu devlet adamlarından Kemaleddin Kamyar'ı aracılığıyla Konya'ya gelmiş ve Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad'ın himayesine girmişlerdir. Hem ailesi hem de babasının h. 670 / m. 1272 yılındaki ölümünden sonra babasının görevlerini devralmasıyla Selçuklu devletine ve kurumlarına hizmet etmişlerdir. Eser I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in veliaht ilanı ve kısa süre sonra gerçekleşen II. Kılıç Arslan'ın h. 587 / m. 1192 yılındaki vefatıyla başlayıp II. Gıyaseddin Mes'ud'un Kırım'dan Anadolu'ya gelişi (1280), İlhanlı Hükümdarı Abaka tarafından Selçuklu Sultanı olduğuna dair tasdiki ve vaatleri yerine getirme iyi dilekleri bilgisiyle son bulur. H. 680 / m. 1281 yılında tamamladığı eserinin isminde bulunan iki Ala'iyye'nin birincisi eserin yazılmasını isteyen, İlhanlı devlet adamı ve tarihçi Alâeddin Ata Melik el-Cüveyni'ye ikincisi ise Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad'a dayanır. Edebi bir üslupla kaleme alınan eserdeki bilgilerin referansı olmadan bazı kronolojik hatalar çerçevesinde İbn Bibi'nin gerek bizzat gördüğü ve yaşadığı gerekse başkalarından duyduğu haberleri tarih vermeksizin yazmaya çalışmıştır. Öte yandan bazı bilgileri ise manzum şekilde kaleme alınan Kani-yi Tûsî'nin *Selçuk-nâme*'sinden almıştır.³⁵

İbn Bibi'nin eseri, Türkiye Selçuklu Devleti tarihinin en başta ve önemli kaynaklarından biridir. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in meliklik yıllarından itibaren, babası I. Alâeddin Keykubad'ın vefatı, Keyhüsrev'in tahta çıkışı, iktidarı ve ölümüne

³⁵ Abdülkerim Özaydın, "İbn Bibî" *DİA*, C. 19, İstanbul, 1999, s. 379-382; M. Fuad Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", *Belleten*, C. 7, S. 27, Ankara, 1943, s. 388-389.

kadar geçen süreçte yaşanan pek çok olayın ayrıntıları bu ana kaynağın verdiği bilgiler sayesinde öğrenilmektedir. Özellikle Sümeysat'ın fethi, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Gürcü Hatun ile evliliği, Eyyubi Melikesi Adiliye ve oğullarının siyaseten ortadan kaldırılması, Sadeddin Köpek'in devlet içinde elde ettiği gücün tesirleri ve katledilmesi, Babailer İsyanı, Köseadağ Savaşı ve sonrasında yaşanan Moğol barış görüşmeleri gibi pek çok olayın teferruatlı bilgisi İbn Bibi'nin eserinde yer almaktadır. Söz konusu kaynak, II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemiyle ilgili siyasi gelişmelerin yanı sıra ekonomik ve toplumsal tarih bilgileri vermektedir. Eserin mufasssal nüshasının tıpkı basımı 1956 yılında Adnan S. Erzi tarafından Türk Tarih Kurumu'nda³⁶, Türkçe tercümesi ise 1996 yılında Mürsel Öztürk tarafından Kültür Bakanlığı'nda iki cilt olacak şekilde yayınlanmıştır.³⁷ Bu çalışmada eserin Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanan tercümesi kullanılmıştır.³⁸

Kim veya kimler tarafından kaleme alındığı bilinmeyen *Anonim Selçukname*, Farsça yazılmış olup, Büyük Selçuklu Devleti, Türkiye Selçuklu Devleti, İlk dönem Beylikler ve İlhanlı Devleti dönemi hakkında bilgiler vermektedir. Eserdeki yazılış biçimine ve üslubuna dikkat edildiğinde 1296 yılından sonra başka biri tarafından 1363 yılına getirilmek suretiyle tamamlandığı anlaşılmaktadır. Türkiye Selçuklu Devleti tarihi bakımından eserde sorunlu bilgiler bulunsu da İbni Bibi ve Aksarayi'nin eserlerinde olmayan anekdotlar içermesi sebebiyle onların bir nevi tamamlayıcısı konumundadır. Eser, çalışmamız için oldukça sınırlı bilgiler vermesine karşın özgün bilgiler vermesi dikkat çekicidir. Sultan I. Alaeddin Keykubad dönemi Moğollara karşı alınan tedbirler, Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın vefatı, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in babası merhum sultanın ölümündeki etki ve rolü, Türkiye Selçuklu Moğol ilişkileri ve Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in vefatı hakkında önemli bilgiler içermektedir. Türkçeye çevrilmesi noktasında iki farklı çeviri karşımıza çıkmaktadır.³⁹ Bunların ilki Paris nüshası eki ile 1952 yapılmış Feridun Nafiz Uzluk çevirisi olup,

³⁶ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-'Ala'iyye fi'l-Umûri'l-'Ala'iyye* (Tıpkıbasım), yay.haz. Adnan S. Erzi, TTK, Ankara, 1956.

³⁷ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-'Ala'iyye fi'l-Umûri'l-'Ala'iyye* (Selçuk-nâme I-II), çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

³⁸ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-'Ala'iyye fi'l-Umûri'l-'Ala'iyye* (Selçuknâme), çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2020.

³⁹ Özgüdenli, "XII-XIV. Yüzyıllarda Anadolu'da Tarih Yazıcılığı", s. 270-272; Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", s. 292.

ikincisi ise Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşguner'in ortak çevirisi neticesinde ortaya koyulmuştur.⁴⁰

Kadı Ahmed Nigidi, Türkiye Selçuklu Devleti'nde kadılık, divitdarlık ve hizmetgüzarlık yapmış alim ve tarihçidir. Ailesi kökenleri itibariyle Türkistan'da yaşam süren Hoten Türklerine dayanan Kadı Ahmed 1286 yılında Niğde'de doğmuştur. Kadı Ahmed'in gençlik yılları babasının kadılık mesleğini yürütmesi sebebiyle dönemin önemli alimleriyle temas halinde ve onlardan aldığı eğitimle geçmiştir. Bu yılların ardından Kayseri'de 1302 yılında divitdarlık ve hizmetgüzarlık, Niğde'ye döndüğünde ise h. 733 / m. 1333 yılına kadar sürecek kadılık görevlerini üstlenmiştir.

Onun günümüze gelebilmiş tek eseri *el-Veledü's-Şefik ve'l Hâfidü'l-Halik* adı tarih kitabıdır. Farsça kaleme aldığı eserini dönemin İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır han ve İlhanlı veziri Gıyaseddin'e ithaf etmiştir. *el-Veledü's-Şefik ve'l Hâfidü'l-Halik* beş bölüm halinde olup ikinci bölümde Türkiye Selçuklu Devleti tarihi hakkında yer verdiği bilgiler açısından önem arz etmektedir.⁴¹ Çalışmamız itibariyle özellikle Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın ani vefatı, oğlu Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in bu konudaki pozisyonu ve Köseadağ Savaşı hakkında kayda değer bilgiler içermektedir. Eser 2009 yılında Ali Ertuğrul tarafından Doktora tezi olarak çalışılmış, 2015 yılında ise yine aynı kişi tarafından birinci cildi Türkçe tercüme, ikinci cildi matbu Farsça halinde Türk Tarih Kurumu'nda yayınlanmıştır.⁴²

Hamdullah Müstevfi-yi Kazvini, Arap kökenli olup, İran'a bağlı Kazvin şehrinde doğmuştur. Ailesi Abbasî Halifesi Mu'tasım-Billah iktidarından Gazneli Hükümdarı Sultan Mahmud'un ölümüne kadar belli dönemlerde Kazvin'in idaresinde söz sahibi olmuştur. Hamdullah Müstevfi, genç yaşlarından itibaren tarihe ilgi duymuş ve bu konuda dönemin alimlerinin sohbetlerine iştirak etmiştir. İlhanlı Devleti'nde kalemiye bürokratlarından olup, sırasıyla kâtip ve maliye müfettişi görevlerini yürütmüş ve h. 740 / m. 1340 yılında Kazvin'de vefat etmiştir. Onun bilinen üç eseri

⁴⁰ Anonim Selçukname, *Tarih-i Âl-i Selçuk*, çev. Halil İbrahim Gök- Fahrettin Coşguner, Atıf Yayınları, Ankara, 2014.

⁴¹ Özgüdenli, "XII-XIV. Yüzyıllarda Anadolu'da Tarih Yazıcılığı", s. 272-274; Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", s. 291.

Ali Ertuğrul, "Niğdeli Kadı Ahmed", *DİA*, C. ek-2, Ankara, 2019, s. 355-356.

⁴² Kadı Ahmed Nigidi, *el-Veledü's-Şefik ve'l Hâfidü'l-Halik I-II*, çev. Ali Ertuğrul, TTK, Ankara, 2015, s. 355-356.

bulunmaktadır. Bunlar arasında kaleme aldığı *Târih-i Güzide* başlıklı çalışması bir genel tarih eseridir. Bu eser, Hamdullah Müstevfî'nin yaşadığı dönem hakkında bilgi barındırması açısından Türkiye Selçuklu Devleti tarihi için kısmen, İlhanlı Devleti Tarihi için ise büyük ölçüde önem arz eden bir kaynak olmuştur. Bu açıdan Hamdullah Müstevfî-yi Kazvini'nin eserinden yararlanma imkânımız oldukça kısıtlıdır. Bu kaynak eserde istifade ettiğimiz yalnız tek bilgi, Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın büyük oğlu Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından zehirlenmek suretiyle öldürülme bahsidir. Bu tez çalışmasında *Târih-i Güzide*'nin 2018 yılında Türk Tarih Kurumu bünyesinde yayınlanan ve Mürsel Öztürk tarafından yapılmış Türkçe çevirisi kullanılmıştır.⁴³

Cemaleddin Muhammed b. Salim İbn Vasil, h. 603 / m. 1207 yılında Hama'da dünyaya gelmiştir. Eğitiminin ilk yıllarını doğduğu şehirde tamamlamış, 1225 yılında babasıyla birlikte Kudüs'e gitmiştir. Eyyubiler döneminde Şam Hâkimi el-Melikü'l-Muazzam ve onun oğlu, Kerek Hâkimi el-Melikü'n-Nasır Davud'un hizmetinde bulunmuştur. Şam, Halep, Bağdat, Mekke, Medine ve Kahire gibi dönemin önemli ilim merkezlerine seyahatler gerçekleştirmiş ve bu şehirlerdeki âlimlerden dersler almıştır. Çeşitli İslâm şehirlerinde kadılık ve müderrislik yapmış, Hama'da Şafii başkadılığı görevini yürütürken h. 697 / m. 1298 yılında vefat etmiştir. İbn Vasil, fıkıh, tarih, felsefe ve astronomi gibi farklı ilim dallarında dönemin önde gelen alimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda devrinin siyasî olaylarını yakından takip etmiş, tarih, edebiyat ve mantık sahalarında eserler kaleme almıştır. Onun tarih sahasındaki en önemli eseri *Müferricü'l-Kurûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*'dur. Bu eser, özellikle Eyyubiler tarihi açısından temel kaynaklardan biri olarak değerlendirilmektedir. İçeriği Atabeglikler döneminden başlayarak Memlükler'in ilk yıllarına, yani 1262-1263 yıllarına kadar uzanmaktadır. *Müferricü'l-Kurûb*, Türkiye Selçuklu Devleti tarihi açısından da önemli bilgileri içerisinde barındırmaktadır.⁴⁴ Eserin farklı baskıları yapılmış ve çeşitli dillere tercümeleri gerçekleştirilmiş olmakla birlikte Türkçe tercümesi ilk kez 2019 yılında Bedrettin Aytaç tarafından doktora tezi

⁴³ Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, *Târih-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2018.

⁴⁴ Cengiz Tomar, "İbn Vâsıl", *DİA*, C. 20, İstanbul, 1999, s. 438-440.

olarak hazırlanmış ve yayınlanmıştır.⁴⁵ Çalışmamızda da bu tercümeden istifade edilmiştir. İbn Vâsıl'ın eseri, Türkiye Selçuklu-Eyyubi ilişkileri, Harezmîlere karşı verilen mücadele ve Moğol istilasları gibi konularda sunduğu özgün bilgilerle çalışmamıza önemli ölçüde kaynaklık etmiştir.

Yazıcızâde Ali, Osmanlı dönemi önemli tarihçilerinden Neşri'ye göre Memlûklü-Osmanlı diplomasisinde hizmet eden bir Osmanlı bürokratıdır. *Tevârih-i Âl-i Selçuk* adlı eser Osmanlı Devleti dönemi II. Murad'ın saltanat yıllarında kaleme alınmaya başlanmış bir genel tarih kaynağıdır. Padişah'ın emriyle h. 839 / m. 1436 yılında kaleme alınan eser dört bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölüm Hz. Nuh'un oğlu Yasef'in Türkistan idaresine sahip olması, Türkler ve onların bir kolu olan Oğuzların tarihinden bahsetmektedir. İkinci bölümde Selçuklu hanedanının bilinen ikinci atası Selçuk Bey'den başlayıp oğullarını, torunlarını; Büyük Selçuklu ve Irak Selçuklu tarihinden özetle bilgi vermektedir. Üçüncü bölüm eserin en geniş kısmını içerir. Burada İbn Bibi'nin yukarıda ifade ettiğimiz Farsça eserini tercüme etmiş ve ilavelerde bulunmuştur. Dördüncü bölüm ise Gazan Han'ın tahta çıkışı, hakimiyet yılları ve Anadolu'da yaşanan gelişmeleri kapsamaktadır. Aynı zamanda bu bölümdeki son başlıklar asî Cemal-i Lök, Gaznelî Mahmud ve Osman Gazi'den hikayelerdir.⁴⁶ Eserin gerek edisyon kritiğini içeren doktora tez çalışması gerek kitap formatı ve gerekse tıpkıbasım hali Abdullah Bakır tarafından gerçekleştirilmiştir.⁴⁷

XVII. yüzyıl Osmanlı müelliflerinden olan Ahmet b. Lütfullah, alim, mutasavvıf, tarihçi ve IV. Murad'ın müneccimbaşıdır. Ahmed Dede'nin ailesi Konya Ereğli eşrafından olup yaşadıkları bölgede güven ortamının kaybolması üzerine Selanik'e göç etmiş, kendisi de burada doğmuştur. Dönemin önde gelen alimlerinden eğitim alarak muhtelif ilimlere vakıf olmuştur. 1667 yılına gelindiğinde IV. Mehmed'in müneccimbaşı görevine layık görülmüş, II. Süleyman'ın 1687 yılındaki cülusuna kadar bu makamı işgal ettikten sonra Mısır'a sürgün edilmiştir. Ömrünün

⁴⁵ Bedrettin Aytaç, "İbn Vâsıl'ın Muferricu'l-Kurûb Fî Ahbâri Benî Eyyûb Adlı Eserine Göre Büyük Selçuklular ve Türkiye Selçukluları (H.476-641=1083/1084- 1243/1244)", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yayımlanmış Doktora Tezi)*, Ankara 2019.

⁴⁶ Osman G. Özgüdenli, "Târih-i Âl-i Selçuk", *DİA*, C. 40, İstanbul, 2011, s. 72-73.

⁴⁷ Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme- Selçuklu Târihi)*, haz. Abdullah Bakır, Çamlıca Basım Yayın, 2. Baskı, İstanbul, 2017; Yazıcızâde'Alî, *Selçuk-nâme (İndeksli Tıpkıbasım)*, haz. Abdullah Bakır, TTK, Ankara, 2014.

sonlarını ise Mısır yerine Haremeyn şehirlerinde geçirmek isteyen Ahmed Dede, kutsal topraklarda eserler kaleme almış ve h. 1113 / m. 1702 yılında Mekke’de yaşamını yitirmiştir.

Onun en meşhur eseri *Câmi’u’l-Düvel* isimli Arapça genel tarih kitabıdır. İlk ismi *Sahâifü’l-ahbâr fi vekayi’i’l-A’şar* olan eserin yazıldığı süreç içerisinde konuları gereği genel tarih kitabı haline dönüşmesi üzerine ismi de değişmiştir. Kaynağın çalışmamız için önemi, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemi hakkında kayda değer bilgiler vermesidir. Bunlardan Sultan I. Alaeddin Keykubad’ın vefatı, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in tahta çıkışı, Sadeddin Köpek’in faaliyetleri, Babailer İsyanı ve Kösedağ Savaşı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Özellikle dönemin diğer kaynaklarına nazaran yaşanan gelişmelere tarih belirtmesi tarihi seyri doğru takip etmemize imkân sağlamaktadır. *Câmi’u’l-Düvel*’in birden fazla bölümü Türkçeye tercüme edilmiş olup en son 2017 yılında Ali Öngül tarafından Horasan-Irak Selçukluları, Kirman ve Suriye Selçukluları, Anadolu Selçukluları ve Beylikleri bölümleri Arapça matbu metniyle yayınlanmıştır.⁴⁸

Türkiye Selçuklu Devleti tarihi hakkında son dönem yazılan kaynaklardan bir başkası yine Osmanlılar zamanında Ahmed b. Mahmud’un kaleme aldığı *Selçuknâme* isimli eserdir. Hayatına dair bilgiler oldukça sınırlı ve çelişkili olan Ahmed b. Mahmud, aslen Bursalıdır. Döneminin bazı önemli alimlerinden dersler alan Ahmed b. Mahmud, Bursa ve İstanbul’da bulunan birçok medresede müderrislik yapmıştır ve h. 970 / m. 1569-1570 senesinde vefat etmiştir. Ahmed b. Mahmud’un çalışmamız bakımından en önemli eseri Türkçe olarak kaleme aldığı *Selçuknâme*’dir. Eseri incelendiğinde kaleme alırken birçok kaynaktan yararlandığı görülmektedir.⁴⁹ Ahmed b. Mahmud, eserini yaşadığı dönemdeki süslü üslup akımının aksine sade ve anlaşılır bir Türkçe ile kaleme almıştır. Eser tarihi veriler bakımından çok büyük bir öneme sahip olmasa da Türkçe yazılmış bir selçuknâme olması ve Türkiye Selçukluları hakkında bilgi veren ilk son dönem kaynaklarında Yazıcızâde Ali’nin aksine Büyük

⁴⁸ Ahmet Ağırakça, “Müneccimbaşı, Ahmed Dede”, *DİA*, C. 32, İstanbul, 2006, s. 4-6; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu’l-Düvel (Selçuklular Tarihi I-II)*, çev. Ali Öngül, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2017.

⁴⁹ Erdoğan Merçil, “Ahmed b. Mahmud’un Selçuknamesi (ölm.1569-1570)”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 23, İstanbul, 1969, s. 225-228.

Selçuklu Devleti'ne de eserinde yer ayırmış olması kaynağı ön plana çıkarmaktadır.⁵⁰ Kaynak, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kişiliği, Babailer İsyanı ve Moğol İstilasası gibi konularda bilgiler içermektedir. Ancak verdiği bilgiler yararlandığı kaynakların tekrarı niteliğindedir. Selçukname, ilk olarak Erdoğan Merçil tarafından iki cilt halinde 1977 yılı İstanbul'unda Tercüman Gazetesi bünyesinde yayınlanmıştır. Çalışmamızda ise aynı tercümanın 2011 yılında Bilge Kültür-Sanat Yayınlarından çıkan nüshası kullanılmıştır.⁵¹

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemine dair kayda değer bilgiler barındıran kaynak gruplarından birisi de Süryani kaynak yazarı Ebu'l-Ferec'tir. XIII. yüzyılda Selçuklu topraklarında yaşamış olan Süryani Ebu'l-Ferec, Süryanilerin tarafında "Bar İbrâyâ" Batılılar tarafından ise "Bar Hebraeus" olarak bilinmektedir. H. 621 / m. 1225 yılında Malatya'da dünyaya gelmiştir. Kendisi tarihçi, edip, filozof ve doktor olan birden fazla kulvarda kendini gösteren bir Süryani alimidir. İyi bir eğitim alarak Süryanice, Arapça ve Yunanca dillerine hakimdir. İlerleyen yaşamında, felsefe ve ilahiyat eğitimi alan Ebu'l-Ferec, babası ve döneminin çeşitli doktorlardan tıp öğrenimi de görmüştür. H. 685 / m. 30 Temmuz 1286'da Meraga'da ölmüş, cenazesi Musul'daki bir manastıra defnedilmiştir. Devrinin önde gelen tarihçilerinde olan Ebu'l-Ferec, bu sahada iki büyük eser kaleme almıştır. Bunlardan ilki *Kronografya* olarak bilinen Süryanice genel tarih eseridir. Eser, yaratılıştan 1286 yılına kadar gerçekleşen gelişmeleri bünyesinde barındırmaktadır Ayrıca ele alınış bakımından iki ana bölüme ayrılmaktadır. Eserin XIII. yüzyıl içerisinde vuku bulan bilgileri bizatihi Ebu'l-Ferec'in kendi tanıklıklarına ve duyumlarına dayanması bakımından oldukça dikkat çekicidir. Öte yandan Ebu'l-Ferec'in bu kaynağının bizzat kendisinin kaleme aldığı bir Arapça muhtasarı da günümüze ulaşmaktadır. Bu Arapça kaynak ise *Tarihu Muhtasarü'd-Düvel* ismiyle bilinmektedir.⁵²

Ebu'l-Ferec'in eserleri Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemine ait birçok olaya dair özgün bilgiler içeren çağdaş kaynaklardır. Bu çalışmada ilk eser kullanılmış

⁵⁰ Merçil, "Ahmed b. Mahmûd", s. 230-232; Erdoğan Merçil, "Selçuknâme", *DİA*, C. 36, İstanbul, 2009, s. 397.

⁵¹ Ahmed b. Mahmud, Selçuknâme, çev. Erdoğan Merçil, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1977; Ahmed b. Mahmud, Selçuknâme, yay. haz. Erdoğan Merçil, Bilge Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul, 2018.

⁵² Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-İbrî", *DİA*, C. 21, İstanbul, 2000, s. 92-93.

olup, bu kaynak, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıkışından ölümüne kadar gerçekleşen hemen hemen tüm gelişmeler hakkında özgün ve önem arz eden bilgiler içermektedir. Çalışmamızda Ebu'l-Ferec'in hem Şerafettin Yaltkaya tarafından Arapça muhtasarındaki Moğollar kısmının Türkçe çevirisi, hem de aynı yayınevinden çıkan *kronografya*'sının Ömer Rıza Doğrul tarafından Türkçe'ye *Abû'l-Farac Tarihi* başlığı altında çevrilmiş nüshası kullanılmıştır.⁵³

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemi hakkında bilgi veren en önemli Latin kaynağı, Papa IV. Innocentius'un emriyle Moğolları Hristiyanlığa davet etmek üzere Doğu'ya gönderilen Dominiken Keşiş Simon De Saint Quentin'in seyahat-anı eseridir. Simon de Saint Quentin, h. 643 / m. 1245 yılında gönderildiği Moğol topraklarına giderken Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in saltanat sürdüğü Türkiye Selçuklu Devleti topraklarından geçme imkânı bulmuştur. Burada dikkat çekici izlenimlerde bulunmuş ve aldığı duyularla birlikte eserinde yer vermiştir. Latin dilince yazılan bu kaynak, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemi Türkiye Selçuklu Devleti'nin siyasi gelişmelerini, ekonomik zenginliklerini, bazı şehirlerini ve önemli maden yatakları gibi konularda başka kaynaklarda rastlanılmayacak çok kıymetli bilgiler vermektedir. Bu bakımdan dönem hakkında İbni Bibi'nin eserinden sonra en önemli kaynaklardan biri haline gelmektedir. Ayrıca Simon de Saint Quentin, eserinde bahsettiği gelişmeleri yazarken olay içinde eğer dinini paylaştığı Hristiyan unsurlar (Frenkler) varsa onlar lehine anlatım yaptığı görülmektedir. Bu Latin kaynağı özgün dilinden Erendiz Özbayoğlu tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve 2006 yılında Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı bünyesinde yayınlanmıştır.⁵⁴

Ana kaynaklar haricinde çalışmamızda çeşitli araştırma eseri de kullanılmıştır. Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemi hakkında araştırmacıların yorum ve değerlendirmelerini içeren birçok araştırma eseri kaleme alınmıştır. Araştırma eserleri ifade edildiği vakit bu konuda çalışmamızda istifade ettiğimiz Osman Turan'ın *Selçuklular Zamanı'nda Türkiye*⁵⁵, Claude Cahen'in *Osmanlılardan*

⁵³ Ebu'l Ferec, *Târîhu Mutasari'd-Düvel*, çev. Şerafeddin Yaltkaya, TTK, Ankara, 2011; Ebu'l-Ferec (Bar Hebraeus), *Abûl-Ferec Tarihi I-II*, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara, 1999.

⁵⁴ Simon de Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, çev. Erendiz Özbayoğlu, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, Antalya, 2006, s. 5-6.

⁵⁵ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017.

Önce Anadolu⁵⁶, Ali Sevim ve Erdoğan Merçil'in ortak yazar olduğu *Selçuklu Devletleri Tarihi*⁵⁷ ve son yıllarda yayınlanan Abdülkerim Özaydın ve Mehmet Ersan'ın birlikte yazdığı *Anadolu / Türkiye Selçukluları*⁵⁸ gibi genel perspektifteki temel Türkiye Selçuklu tarihi eserleri ile karşılaşılır. Genelden özele yani çalışmamızın konusu olan Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemi hakkında hem sultan eksenli hem de olaylar eksenli müstakil araştırma eserleri de var olmaktadır. Çalışmamızda Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev özelinde kaleme alınan müstakil eserlere bakıldığında ilk karşımıza çıkanlar Nejat Kaymaz'ın *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*⁵⁹, ile Mahmut Demir'in *II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi (1237-1246)*⁶⁰, başlıklı doktora tezleridir. Nejat Kaymaz'ın çalışması öncü eser özelliği taşıdığı kadar Mahmut Demir'in çalışması da bilinen en kapsamlı ve en geniş çalışma özelliği taşımaktadır. Dolayısıyla her iki eserden de çalışmamızda önemleri açısından en iyi şekilde istifade edilmiştir. Ayrıca çalışma konusu ile alakalı *DİA*'daki maddeler kullanılmıştır. Özellikle Ali Sevim'in oluşturduğu "Keyhüsrev II" maddesi önemli maddelerden biridir.⁶¹ Öte yandan Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemi ekseninde gelişen olaylar hakkında müstakil veya spesifik araştırma eseri de bulunmaktadır. Eserler genellikle dönemin kırılma noktasını oluşturan Sadeddin Köpek'in devlet erkanı ile girdiği nüfuz mücadelesi ve beraberinde getirdiği kanlı tasfiye faaliyetleri, Babailer Ayaklanması, Köseadağ Savaşı ve Moğol İstilasası konularında yazılmıştır. Bahsedilen, Nejat Kaymaz'ın *Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdari Mekanizmasının Rolü*⁶², Ahmet Yaşar Ocak'ın *Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Alt Yapısı*⁶³, Faruk Sümer'in *Anadolu'da Moğollar*⁶⁴ ve Mehmet Ersan'ın *Bir Devrin Çöküş Hikayesi Türkiye*

⁵⁶ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Eyüpazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2020.

⁵⁷ Ali Sevim – Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, TTK, Ankara, 2014.

⁵⁸ Abdülkerim Özaydın- Mehmet Ersan, *Anadolu / Türkiye Selçukluları*, İRCICA, İstanbul, 2023.

⁵⁹ Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, TTK, Ankara, 2014.

⁶⁰ Mahmut Demir, "II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi (1237-1246), *Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Antalya 2022.

⁶¹ Ali Sevim, "Keyhusrev II", *DİA*, C. 25, Ankara, 2022, ss. 348-350.

⁶² Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdari Mekanizmasının Rolü*, TTK, Ankara, 2011.

⁶³ Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Alt Yapısı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2020.

⁶⁴ Faruk Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, TTK, Ankara, 2022.

*Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*⁶⁵, adlı araştırma eserleri çalışmamızın bu konulardaki bölümlerinde ciddi derecede fayda sağlamışlardır.

2. KURULUŞ SÜRECİNDEN SULTAN II. GİYASEDDİN KEYHÜSREV DÖNEMİNE KADAR GENEL HATLARIYLA TÜRKİYE SELÇUKLU SİKKELERİ

Anadolu'nun XI. yüzyılda tartışmasız herkesçe kabul gören en önemli savaşlarından birisi Büyük Selçuklu Devleti ile Doğu Roma İmparatorluğu arasında cereyan eden 1071 yılındaki Malazgirt Savaşı'dır. Bu çetin mücadelenin ardından dönemin güçlü siyasi aktörlerinden olan Sultan Alparslan mutlak zaferiyle hem Hristiyan hem de Türk-İslam aleminde büyük yankı uyandırmış; rakibi IV. Romanos Diogenes ise ağır hezimetin akabinde önce tahtından sonra canından olmuştur.⁶⁶ Taraflar arasında gerçekleşen anlaşmanın daha sonra Konstantinopolis'teki yeni yönetim nezdinde kabul görmemesi ve hali hazırda mağlubiyetin de etkisi ile Anadolu'daki idari yapıda ciddi güçlükler yaşanması Büyük Selçuklu himayesi altındaki Oğuz Türklerini harekete geçirdi. XI. yüzyılın ilk çeyreğinden beri Anadolu topraklarına sadece ganimet ve yağma akınları için ayak basan Oğuz Türkleri bu gelişmeler karşısında Anadolu coğrafyasına yeni bir perspektifle bakmaya karar verdiler. Ganimet ve yağma düşüncesini terk ederek hayatlarını sürdüreceği Anadolu coğrafyasını yurt edinmeye başladılar. Böylece Oğuz Türkleri bu kez akın akın Anadolu'nun birçok yerine ulaşmayı ve bulundukları topraklarda hakimiyetlerini oluşturmayı hedefleyip bölgenin Türk-İslam serüvenini başlattılar.⁶⁷

Anadolu'nun siyasi, sosyal, ekonomik ve en önemlisi demografik anlamda yeniden şekillenmeye başladığı bu ortama Türk beyleri ve emirlerinin yanı sıra Al-i Selçuk soyundan Kutalmışoğulları da müdahil olacaktır. 1072'de Sultan Alparslan'ın ölümü sonrası Anadolu topraklarına gelen Kutalmışoğlu Süleymanşah ve kardeşleri 1075 ila 1081 tarihleri içerisinde Bizans İmparatorluğu'nun Marmara Denizi

⁶⁵ Mehmet Ersan, *Bir Devrin Çöküş Hikayesi Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*, Altınordu Yayınları, İstanbul, 2020.

⁶⁶ Carole Hillenbrand, *Malazgirt Muharebesi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2015; Malazgirt Savaşı hakkında detaylı bilgi için bkz: Faruk Sümer- Ali Sevim, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, TTK, Ankara, 2018.

⁶⁷ Muharrem Kesik, "Malazgirt Zaferi Sonrasında Anadolu'nun Fethi ve İlk Beyliklerin Kurucuları", *Alp Arslan ve Malazgirt*, yay. haz. Erdoğan Mercil, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2014, s. 153-154.

yakınlarındaki İznik şehrini ele geçirip Türkiye Selçuklu Devleti’ni ilan etmişlerdir.⁶⁸ XI. yüzyılın son çeyreğinden XIV. yüzyılın ilk çeyreğine kadar yaklaşık iki buçuk asır Anadolu’da varlığını sürdüren ve bu doğrultuda Türk-İslam siyasetine yön verecek olan Selçuklu Sultanları her siyasi otorite gibi kendini göstermek, rakiplerine meydan okumak ve diğer bir ifade ile “burada ben de varım” demek için hükümdar alametlerini etkin kullanmaktan geri durmamıştır. Türk-İslam devletleri içerisinde bu alametlerin en önemli ayaklarından birisi sikke darp ettirmektir.⁶⁹

Resim 1. I. Mesud (509-550 / 1116-1155), Bronz, DY, TY, 5,15 gr., 23 mm.⁷⁰

Türkiye Selçuklularına ait bilinen en erken tarihli sikke I. Mesud (1116-1155) adına basılmış, tarihi ve darp yeri belirsiz devşirme Doğu Roma İmparatorluğu fels(bronz)idir. Bir yüzünde Aleksios Komnenos’un sikkelerinde bulunan İmparator portresi ile benzerlik gösteren portre görülürken diğer yüzünde ise Arapça “es-Sultan el-muazzam Mesud bin Kılıç Arslan” ifadesi yer almaktadır (Resim 1.).⁷¹ Bununla birlikte Türkiye Selçuklularının en erken sikkesinin kuruluşan yaklaşık yarım asır sonra darp edilmesi I. Mesud’dan önce hükümdar olan I. Süleymanşah, I. Kılıç Arslan ve Şehinşah (Melikşah) dönemlerinde sikke darbının gerçekleşip gerçekleşmediği noktasında tartışma yaratmıştır. Araştırmacılar bu belirsizliğe gerek yazılı kaynaklar gerekse nümismatik veriler ışığında kendilerince farklı farklı yaklaşımlar bulmuşlardır.⁷² I. Mesud’un fels (bronz) sikke darbı sonrası bilinen ilk gümüş ve dinar

⁶⁸ Cahen, 2020, s. 8; Turan, 2017, s. 83-84; Ali Sevim, *Anadolu’nun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTK, Ankara, 2020, s. 103-104.

⁶⁹ Erdoğan Merçil, *Selçuklular’da Hükümdarlık Alametleri*, TTK, Ankara, 2007, s. 98; Ahmet Çaycı, *Selçuklularda Egemenlik Sembolleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 59.

⁷⁰ <https://www.acsearch.info/search.html?id=6605052> (Erişim Tarihi: 15.02.2025).

⁷¹ Ahmed Tevhid, *Mesûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye*, C. IV, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1903. s. 108, no: 120; Artuk-Artuk, 1971, s. 350, no: 1059; Aydın, 1994, s. 22, no: 9; Erkiletlioğlu- Güler, 1996, s. 46, no: 3; Aykut, 2000, s. 187-189, no: 1-3; İzmirlier, 2009, s. 40, no: 1; Broome, 2011, s. 40, no: 1; Kamil Eron Koleksiyonu env no: 7208 (Erişim Tarihi: 17.01.2025).

⁷² Konu hakkında detaylı bilgi için bkz: Aykut, “Some Coins of Mas’ûd I” s. 161-164; Bedirhan, “Türkiye Selçukluları’nda Para”, s. 308-309; Ali Mıynat, “Cultural and Socio-Economic Relations

sikke darbı II. Kılıç Arslan döneminde olmuştur. Türkiye Selçuklu Devleti'nde resmi dirhem ağırlığı 16 kırat yani 3,086 gr.'dır. Resmi dinar ağırlığı ise 24 kırat yani 4,81 gr.'dır.⁷³

Resim 2. II. Kılıç Arslan (550-588 / 1155-1192), Gümüş, Konya, 583 /1187, 3,44 gr., 23-24 mm.⁷⁴

Günümüzde bilinen ilk dirhem (gümüş) sikke h. 571/m. 1175-76 tarihli olup⁷⁵, özellikle 1180'lerden itibaren Selçuklu dirhem darbının dinara ve felse nazaran artış göstermesi, o dönem Avrupa'dan Akdeniz ticaretiyle Anadolu'ya gelen ham gümüş ile ilişkilendirilir (Resim 2.).⁷⁶ Ayrıca bu dönemde darp yeri ve tarihi olmayan çeyrek dirhem darbı da gerçekleşmiştir.⁷⁷

Between the Turkmen States and The Byzantine Empire and West with a Corpus of the Turkmen Coins in the Barber Institute Coin Collection", *The University of Birmingham, Centre for Byzantine Ottoman and Modern Greek Studies Classics Ancient History and Archaeology College of Arts and Law, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Birmingham 2017, s. 64.

⁷³ Aykut, 2000, s. 170; Bedirhan, "Türkiye Selçukluları'nda Para", s. 312.

⁷⁴ <https://www.acsearch.info/search.html?id=3611999> (Erişim Tarihi: 15.02.2025).

⁷⁵ Tevhid, 1903, s. 110, no: 122; Erkiletlioğlu-Güler, 1996, s. 50, no: 5; Aykut, 2000, s. 132-134; Broome, 2011, s.42, no: 2. Tuncer Baykara, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Iq Kültür -Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 291; Bedirhan, "Türkiye Selçukluları'nda Para", s. 312; Bahadır Kalaycı Koleksiyonu env. no: 4301 (Erişim Tarihi: 17.01.2025).

⁷⁶ Mıynat, "Cultural and Socio-Economic Relations between the Turkmen States and the Byzantine Empire and the West", s. 67.

⁷⁷ Aydın, 1994, s. 23, no: 11; Erkiletlioğlu-Güler, 1996, s. 51-52, no: 18; Aykut, 2000, s. 220-225, no: 19-22; İzmirlier, 2009, s. 50-51, no: 22-24; Bedirhan, "Türkiye Selçukluları'nda Para", s. 313.

Resim 3. II. Kılıç Arslan (550-588 / 1155-1192), Altın, Konya, 573 /1177, 4,22 gr., 24 mm.⁷⁸

İlk dinar (altın) sikke ise h.573/1177-78 tarihlidir. Konya darbı olduğu anlaşılan dinarın (altın) ön yüzünde “La ilahe ila Allah vahdehu la şerike leh” ifadesi ile dönemin Abbasi halifesinin ismi ve unvanı yer alırken çevresinde darp yeri belirtilmiştir. Dinar’ın arka yüzünde “Muhammed resul Allah sallallahu aleyh” ifadesi ile darp emrini veren Sultan’ın ismi ve unvanı, çevresinde de yazıyla darp tarihi verilmiştir.⁷⁹ Bu yönüyle Türkiye Selçuklu sikkelerinde Sünni İslam’ın darp geleneği benimsenmeye başlanmıştır (Resim 3.).

Resim 4. II. Kılıç Arslan (550-588 / 1155-1192), Bronz, DY, TY, 2,67 gr., 21 mm.⁸⁰

Öte yandan II. Kılıç Arslan bronz sikkelerde darp ettirmiştir.⁸¹ Onun bronz sikkelerinde ilk defa süvari tasviri kullanılmış olup, birçok Selçuklu meliki⁸² ve

⁷⁸ İzmirlier, 2009, s. 40-41, no: 2.

⁷⁹ Artuk-Artuk, 1971, s. 350, no: 1060; Broome, 2011, s. 42, no: 4.

⁸⁰ <https://www.acsearch.info/search.html?id=12069768> (Erişim Tarihi: 15.02.2025).

⁸¹ Lane-Poole, 1877, s. 49, no: 93-95; Artuk-Artuk, 1971, s. 351, no: 1062; Erkiletlioğlu-Güler, 1996, s. 52, no: 20-24; Aykut, 2000, s. 226-230, no: 23-27; İzmirlier, 2009, s. 50-51, no: 25-28; Broome, 2011, s. 46, no: 21.

⁸² İsmail Galib, *Takvîm-i Meskûkât-i Selçûkiyye*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1891, s. 11-17, no: 9-11,14; Tevhid, 1903, s. 119-123, no: 140-153; Artuk-Artuk, 1971, s. 352-353, no: 1066-1072; Aydın, 1994, s. 25, no: 20-22; Aykut, 2000, s. 233-240, 269-270, no:29-36,51-52; İzmirlier, 2009, s.56-59, 62-67, no: 42-48, 58-70; Kamil Eron Koleksiyonu env. no: 5656 (Erişim Tarihi: 17.01.2025).

Selçuklu sultanı⁸³ bu tasvirden etkilenip farklı süvari varyasyonlarını kendi sikkelerinde uygulamışlardır (Resim 4.).

Resim 5. I. Keyhüsrev (I. saltanatı 588-593), II. saltanatı 601-607 / 1205-1211), Gümüş, Konya, 601 / 1205, 2,91 gr., 23-24 mm.⁸⁴

I. Keyhüsrev'in sikkeleri ilk saltanatında babası II. Kılıç Arslan'ın sikkeleriyle aynı tarzda olmakla birlikte ikinci saltanatındaki sikkelere “Gıyase'd-dünya ve'd-dîn” ve “el-Minnetü-lillah” ibarelerinin işlenmesiyle Selçuklu sikkelerinde lakap ve tevki geleneği başlamıştır (Resim 5.). Sikkelerde “Nısfıye” olarak bilinen yarım dirhem ile yarım felse her iki saltanat döneminde darp edilmiştir. İlk saltanat dönemine ait felse I. Mesud'un gibi bir yüzü imparator portreli, ikinci saltanat dönemine ait felse ise bir yüzü süvari tasvirlidir.⁸⁵

⁸³ Galib, 1891, s. 63, no: 95; Tevhid, 1903, s. 125-128, no: 154-162; Artuk-Artuk, 1971, s. 354-355, 370, no: 1074-1078, 1129; Aydın, 1994, s. 26-29, no: 25-27; Erkiletlioğlu-Güler, 1996, s. 70-74, 161, no: 66-90, 359; Aykut, 2000, s. 292-325, no: 67-87; İzmirlier, 2009, s. 68-83, 552-553, no: 75-108, 222-223.

⁸⁴ <https://www.acsearch.info/search.html?id=5959096> (Erişim Tarihi: 15.02.2025).

⁸⁵ Lane-Poole, 1877, s. 49-51, 54, no: 96-102, 111; Galib, 1891, s. 9-10, 19-20, no: 6-8, 15-17; Tevhid, 1903, s. 114-117, 129-138, no: 132-144, 163-189; Artuk-Artuk, 1971, s. 351, 355-357, no: 1063-1065, 1079-1086; Aydın, 1994, s. 23-24, no: 14-19; Erkiletlioğlu-Güler, 1996, s. 66-67, 79-84, no: 54-65, 91-134; Aykut, 2000, s. 275-291, 326-388, no: 56-66, 88-131; İzmirlier, 2009, s. 52-55, 84-97, no: 29-41, 109-154.

Resim 6. II. Süleymanşah, (593-601 / 1196–1204), Altın, Konya, 597 / 1200, 4,26 gr., 23 mm.⁸⁶

Selçuklu sikkeleri içerisinde hem dinar hem dirhem hem de fels bakımından ön yüzünde süvari tasvirli sikkelere sahip tek Sultan II. Süleymanşah'tır (Resim 6.). Konya ve Kayseri ve Aksaray'da sikkeler kestiren Süleymanşah'ın 595/1298-99 ile 600/1203-04 yılları arasında Kayseri'de kesintisiz dirhem darp ettirmiştir.⁸⁷

Resim 7. I. Keykavus (607–616 / 1211–1220), Gümüş, Konya, 607 / 1211, 2,97 gr., 23 mm.⁸⁸

I. Keykavus sikkelerinde “es-Sultan el-muazşam” yerine “es-Sultân el-Galib” unvanını kullanmayı tercih etmiştir. Konya, Sivas, Kayseri ve Tokat'ta darp ettirdiği dinar ve dirhemlerinde görülmektedir. Sikkelerindeki kare bordür II. Kılıç Arslan'ın oğlu Ankara meliki Mesud'un fels sikkeleriyle benzerlik gösterir (Resim 7.-8.).⁸⁹ I.

⁸⁶ İzmirlier, 2009, s. 68-69, no: 75. II. Süleymanşah'ın diğer dinar örnekleri için bkz: Aydın, 1994, s. 26-27, no: 25; American Numismatic Society Collection <http://numismatics.org/collection/1953.101.1> (Erişim Tarihi: 15.02.2025).

⁸⁷ Lane-Poole, 1877, s. 51-53, no: 103-110; Galib, 1891, s. 16-17, no: 12-14; Tevhid, 1903, s. 120-128, no: 154-162; Artuk-Artuk, 1971, s. 354-355, no: 1074-1078; Aydın, 1994, s. 26-29, no: 25-29; Erkiletlioğlu-Güler, 1996, s. 70-74, no: 66-90; Aykut, 2000, s. 292-325, no: 67-87; İzmirlier, 2009, s. 68-83, no: 75-108.

⁸⁸ <https://www.acsearch.info/search.html?id=7180460> (Erişim Tarihi: 15.02.2025).

⁸⁹ Lane-Poole, 1877, s. 55, no: 112-113; Galib, 1891, s. 22, no: 18-19; Tevhid, 1903, s. 122,139-141, no: 152,191-193; Artuk-Artuk, 1971, s. 352-353,357-358, no: 1069-1070, 1087-1090; Aydın, 1994, s.

Keykavus'un fels sikkeleri daha önce kullanılan süvari tasvirli ve imparator portreli sikkelerden farklı olarak tasvirsiz olup her iyi yüzü yazılı tasarlanmıştır.⁹⁰

Resim 8. Melik Mesud, (579-601 / 1184-1204), Bronz, Ankara, 587 / 1191, 7,58 gr. – mm.⁹¹

Türkiye Selçuklu Devleti'nin her anlamda en ihtişamlı yılları I. Keykubad dönemidir. Bu müreffeh yıllar dönemin sikkelerine de tesir etmiştir. Selçuklu Sultanları içerisinde “es-Sultan el-Muazzam” unvanı yanı sıra h. 628 / m. 1230 yılı itibariyle “es-Sultan el-Azam” unvanını kullanan ilk sultan I. Alaeddin Keykubad olmuştur (Resim 9.).⁹²

Resim 9. I. Keykubad, (616–634 / 1220–1237), Gümüş, Dar el-Celal (Erzurum), 628 / 1230, 2,92 gr., 22 mm.⁹³

25,30, no: 23, 30-31; Erkiletlioğlu- Güler, 1996, s. 64,87-89, no: 47-53,135-154; Aykut, 2000, s. 241-256, 397-458, no: 37-44, 132-162; İzmirlier, 2009, s. 58-62,98-107, no: 49-57,155-182.

⁹⁰ Lane-Poole, 1877, s. 56, no: 114-116; Galib, 1891, s. 23, no: 20-24; Tevhid, 1903, s. 141-145, no: 194-210; Artuk- Artuk, 1971, s. 359, no: 1091-1092; Erkiletlioğlu-Güler, 1996, s. 89, no: 155-158; Aykut, 2000, s. 459-491, no: 163-192; İzmirlier, 2009, s. 106-107, no: 183-187.

⁹¹ <https://www.acsearch.info/search.html?id=9020590> (Erişim Tarihi: 16.09.2023).

⁹² Artuk- Artuk, 1971, s. 361, no: 1097; Erkiletlioğlu-Güler, 1996, s. 109-110, no: 204-208; İzmirlier, 2009, s. 114-115, no: 207-2028; Broome, 2011, s. 132, no: 219; Kamil Eron Koleksiyonu env. no: 3729.

⁹³ <https://www.acsearch.info/search.html?id=3133820> (Erişim Tarihi: 15.02.2025).

Konya ve Sivas şehirlerinde dinarlar darp ettirmiş, 4,5 gr. gelen dinarları “Sikke-i Alai” ve “Sikke-i Keykubadi” ismiyle anılmıştır.⁹⁴ I. Keykubad tahta çıktığı 616/1219-1220 yılından öldürüldüğü 634/1236-37 yılına kadar da Konya’da kesintisiz dirhem darbı gerçekleşmiştir.⁹⁵ Bu dönemde Konya darplı 623/1226 tarihli dirhem darp edildiği yıl yazı yerine rakamla belirtilmiş ve böylece Türkiye Selçuklu Devleti’nde I. Keykubad’dan itibaren sikkelerin tarihlenmesinde rakam kullanılmaya başlanmıştır.⁹⁶ Döneminde yaşayan üç halife en-Nasır Lidinillah (1180-1225), ez-Zahir Biemrillah (1225- 1226) ve Müstansır Billah (1226-1242)’ın ismi sikkelerinde görülmekle birlikte dokuz ay on dört gün halifelik makamında kalan ez-Zahir Biemrillah’ın isminin bulunduğu sikkeleri nadirdir.⁹⁷

Resim 10. I. Hetum (622-668 / 1226–1270) I. Keykubad adına (616–634 / 1220–1237), Gümüş, Sis, TY, 2,84 gr., 22 mm.⁹⁸

Resim 11. El-Melikü'l-Mansur Artuk Arslan (597-637 / 1200-1239), I. Keykubad adına (616–634 / 1220–1237), Gümüş, Düneysir, 624 / 1226, 2,80 gr., 23,5-24 mm.⁹⁹

⁹⁴ Erkiletlioğlu-Güler, 1996, s. 23.

⁹⁵ Lane-Poole, 1877, s. 57-72, no: 117-175; İzmirlier, 2009, s. 116-128, no: 215-253; Teoman, “I. Alâeddin Keykubad Dönemi”, s. 95.

⁹⁶ Lane-Poole, 1877, s. 64, no: 142-145; İzmirlier, 2009, s. 122-124, no: 237-239; Broome, 2011, s. 99, no: 148b; Teoman, “I. Alâeddin Keykubad Dönemi”, s. 93. no: 8.

⁹⁷ Erkiletlioğlu, “Türkiye Selçuklu Sikkelerine”, s. 79.

⁹⁸ <https://www.acsearch.info/search.html?id=5721734> (Erişim Tarihi: 17.01.2025).

⁹⁹ <https://www.acsearch.info/search.html?id=8502719> (Erişim Tarihi: 15.02.2025).

Türkiye Selçuklu Devleti'nin Anadolu'daki siyasi üstünlüğü somut bir şekilde sikkelere yansımıştır. Öyle ki Erzincan merkezli Mengücekli Beyliği ve Erzurum Selçuklularına son verilerek buralardaki darphanelerde sikkeler kesilmiş¹⁰⁰, tâbi ilişkiler çerçevesinde Kilikya Ermeni Krallığı ve Mardin Artuklu Beyliği bir yüzünde I. Keykubad'ın zikredildiği müşterek sikkeler darp etmişlerdir (Resim 10.-11.).¹⁰¹

¹⁰⁰ Artuk-Artuk, 1971, s. 360-361, no: 1096-1097; Erkiletlioğlu-Güler, 1996, s. 109-110, no: 204-208; İzmirlier, 2009, s. 112-115 no: 199-200, 207-208; Broome, 2011, s. 131-133, no: 217-220.

¹⁰¹ Galib, 1891, s. 36-37, no: 57-58; Tevhid, 1903, s. 180-183, no: 301-306; Artuk-Artuk, 1971, s. 363, no: 1106; Aydın, 1994, s. 32, no: 38; İzmirlier, 2009, s. 112-114, 156-157, no: 201-206, 344-347; Broome, 2011, s. 390, 392, no: 1101-1102, 1114-1117; Artuk-Artuk, 1993, s. 29; Uykur, 2017, s. 189.

1. BÖLÜM

SULTAN II. GİYASEDDİN KEYHÜSREV DÖNEMİ AKTÖRLERİ VE ÖNEMLİ GELİŞMELERİ

1. SULTAN

Sözlük anlamı *güç, kuvvet, otorite ve iktidar sahibi* olan *Sultan* kelimesi, Türk-İslam devletlerinde kullanılagelmiş bir hükümdar unvanıdır.¹⁰² Sultanlar, yönetimin zirve noktasında yer alan, yönetim sorumluluğu ve görevlerini taşıyan hem kendini hem yönetim sergilediği sınırlar içerisindeki unsurları hem de sınırlarının ötesinde var olan diğer siyasi otoritelerle ilişkilerinde *ülü'l emr* yetkisini şahsında bulunduran devlet sahibi kişilerdir.¹⁰³ Öte yandan devletlerin siyasi, askeri, ekonomik, sosyal vb. açılardan göstermiş oldukları başarı veya başarısızlık durumu devlet sahibinin yönetme aklı, kabiliyeti, bilgiye vakıflığı ve becerileriyle doğrudan ilişkili olmuştur.¹⁰⁴

Bu bağlamda, Türkiye Selçuklu Devleti'nin başarılarla dolu ihtişam döneminin en önemli ve son büyük temsilcisi olan Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın zehirlenerek vefat etmesi, devlet açısından büyük bir kayıp olmuştur. Bu büyük sultanın ardından tahta çıkan oğlu Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde, devletin karşı karşıya kaldığı gelişmelere yönelik izlenen yol ve tutum ise, merhum sultanın sahip olduğu hükümdarlık vasıflarını ve üstün yönetim meziyetini daha da önemli hale getirecektir.

1.1. Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın Zehirlenmesi ve Ölümü (H. 634 / M. 1237)

Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın 1220 yılından 1237 yılına kadarki 17 sene süren saltanatı Türkiye Selçuklu Devleti'nin en görkemli dönemi olmuştur.¹⁰⁵ Tarih

¹⁰² Sultan kelimesi hakkında detaylı bilgi için bkz: Osman Gazi Özgüdenli, "Sultan", *DİA*, C. 37, İstanbul, 2009, s. 496-497.

¹⁰³ Talip Türkan, "Ülû'l-Emr", *DİA*, C. 42, İstanbul, 2012, s. 292.

¹⁰⁴ Ersan, 2020, s. 21; İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî fi'l âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye*, çev. Harun Yılmaz, Klasik Yayınları, İstanbul, 2017, s. 37-38.

¹⁰⁵ Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın saltanatı dönemi hakkında detaylı bilgi için bkz: İbn Bibi, 2020, s. 224-441; Yazıcızâde Ali, 2017, 258-507; müstakil çalışma olarak bkz: Emine Uyumaz, *Sultan I. Alâeddîn Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*, TTK, Ankara, 2003; Yavuz Selim Burgu, *Anadolu Selçukluları Alâeddîn Keykubad ve Zamanı*, Selenge Yayınları, İstanbul,

634/1237 yılına geldiğinde Sultan I. Alaeddin Keykubad, Eyyubiler'den el-Melikü'l-Kamil'e karşı hissettiği rahatsızlığını Şam ve çevresine düzenleyeceği büyük bir seferle sonlandırmayı planlamış ve bu niyetle Kayseri'de bir kalabalık bir ordunun hazırlanmasını emretmiştir. Selçuklu ordusunun toplandığı Kayseri'ye gelen Sultan I. Alaeddin Keykubad, o sıralarda öleceğini hissedercesine Selçuklu Devleti içerisinde yeni atama ve görevlendirmeler gerçekleştirmiştir.

Devlet kademesinde merhum Emir-i Şarabsaları Fahreddin Ayaz'dan boşalan Sivas'ın idaresini emri altındaki Harezmlilerin önde gelen simalarından Kayır Han'a vermiştir. Erzincan'da devlet tecrübesi edinmeye çalışan en büyük oğlu Melik Gıyaseddin Keyhüsrev'e yine aynı şehirde görevinin devamlılığını sağlamış ve onun daha fazla tecrübe kazanması için Melikü'l Ümera makamına getirilen Çaşnigir Şemseddin Altunaba'yı Atabeg olarak görevlendirmiştir. Eyyubi soyundan hanımı Meliketü'l Adiliye'den doğan oğlu Melik İzzeddin Kılıç Arslan'ı ise halefi olması düşüncesiyle veliahd olarak belirlemiş ve ilan etmiştir. Almış olduğu kararlara sadık kalınması ve tatbiki için hizmetinde bulunan herkesin yeminler etmesini buyurmuştur. Sultan I. Alaeddin Keykubad, huzurunda bozulması mümkün olmayan yeminlerin akabinde Mayıs ayıyla birlikte gelen bayramın sevinci içerisinde Meşhed Ovası'ndaki savaş hazırlıklarının başlamasını emretmiştir.

Sultan I. Alaeddin Keykubad, bayram namazı öncesi aynı ovada Emir Celaledin Karatay ile eğlencesine birebir mücadeleye tutuşmuşlardır. Birkaç kez oynadıkları çekişmeli mücadelenin ardından büyük bir otağın altında namazlarını eda eden Sultan I. Alaeddin Keykubad ve beraberindekiler ziyafet faslına geçmişlerdir. Şölenden sonra teşrifat usulüne göre çevredeki birçok siyasi otoritenin temsilcileri olan elçiler, emirler ve önde gelen şahsiyetler Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın huzurunda bir araya gelmişlerdir. Yenilen yemeğin arkasından bezm denilen eğlence meclisinde Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın önüne gelen kuş eti Çaşnigir Nasıreddin Ali tarafından parçalanmak suretiyle ikram edilmiştir. Sultan I. Alaeddin Keykubad birkaç lokma yediği kuş etinden kısa bir süre sonra hem çevresindekilerin fark edeceği hem de meclisteki eğlencenin sona ereceği düzeyde rahatsızlanmaya başlamıştır. Durumunun ciddiyetini fark eden Sultan I. Alaeddin Keykubad atına binerek

2011; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Alâeddin Keykubad ve Zamanı*, yay. haz. Salim Koca-Sinan Tarıfci, Kronik Kitap, İstanbul, 2020.

Keykubadiye Sarayı gelmiş ve burada vücuduna iyice yayılmış olan hastalığı atmak için istifra etmeye başlamıştır. Sultan I. Alaeddin Keykubad, ömrünün son anlarını yaşadığını Keykubadiye Sarayı'nda kendisine refakat etmiş olan Emir Celaleddin Karatay'ı yanı başına çağırarak ondan Emir Kemaleddin Kamyar'a söyleyecek sözleri olduğunu ve bu sebeple huzura gelmesini istediğini söylemiştir. Emir Celaleddin Karatay hizmetindeki kölelerinden birisini Emir Kemaleddin Kamyar'a haber vermesi için yollamıştır. Yatsı namazı vaktinde huzura çıkmayı başaran Emir Kemaleddin Kamyar, bıçare, nutku tutulmuş ve bu halde son demlerini yaşayan Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın elleri ve kollarıyla ifade etmeye çalıştıklarını ne yazık ki anlayamamış ve ikamet ettiği yere geri dönmüştür. Sultan I. Alaeddin Keykubad 4 Şevval (31 Mayıs) gecesi vefat etmiştir. Cenazesi birkaç gün içerisinde önceki Sultanların bulunduğu kümbete defnedilmiştir.¹⁰⁶

İbn Bibi'nin teferruatlı anlattığı Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın ölüm sürecinden kısaca Süryani Ebu'l-Ferec'te bahsetmektedir. Ebu'l-Ferec, Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın eğlencenin olduğu mecliste aniden karnından rahatsızlandığını, ağırlı vücudundan kanların geldiğini, gece gündüz bu ağrıların devam edip ahirete göçtüğünü söylemektedir.¹⁰⁷ Selçuklu tarihi hakkında sonraki dönem müelliflerinden Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, eserinde Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın ziyafet sırasında yemeğin arkasından ateşlendiğini, hemen sakin bir yere çekildiğini, İbn Bibi'nin aksine veliaht tayinini öleceğini anladığı zaman verdiğini ve o gece vefat ettiğini yazmaktadır.¹⁰⁸ Ahmed b. Mahmud ise eserinde Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın ağrılarla başlayan rahatsızlığının zehrin etkisi ile kanlı ishale dönüştüğünü, kanlar ve ağrılar içerisinde h.634/1237 yılında vefatının gerçekleştiğini belirtir.¹⁰⁹

I. Alaeddin Keykubad'ın ölüm süreci kaynaklarda hemen hemen benzer şekilde izah edilirken, kimlerin bu emri verdiği noktasında bazı kaynaklar suskun, bazı kaynaklar da açıkça oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i işaret etmektedir. Buradan

¹⁰⁶ İbn Bibi, 2020, s. 442-446; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 504-507; Turan, 2017, s. 409-410; Sevim-Merçil, 2014, s. 576; Faruk Sümer, "Keykubad I", *DİA*, C. 25, Ankara, 2022, s. 357-359; Uyumaz, 2003, s. 92-93; Ersan, 2020, s.72-73; Burgu, 2011, s. 182-183; Özaydın-Ersan, 2023, s. 327-330.

¹⁰⁷ Ebu'l-Ferec(Bar Hebraeus), *Abûl-Ferec Tarihi II*, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara, 1999, s. 536.

¹⁰⁸ Müneccimbaşı II, 2017, s. 73.

¹⁰⁹ Ahmed b. Mahmud, 2018, s. 306.

hareketle dönemin en önemli kaynaklarından birisini kaleme alan İbn Bibi eserinde suikast yapanları hedef göstermeksizin bu bahsin sonuna bir şiirle Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın halefi olacak olan Sultanların ve yönetecekleri devletin aciz ve biçare konumuna geleceğinden dem vurmaktadır.¹¹⁰ Öte yandan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i suikast ile ilişkilendiren yazarlar Anonim Selçukname yazarı, Hamdullah Müstevfi-yi Kazvini ve Kadı Ahmed Nigidi 'dir. Anonim Selçukname yazarı, eserinde suikasttan eğlence düşkünü kişiliğine sahip oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kötü niyetli emirlerle iş birliği yaparak Sultan I. Alaeddin Keykubad'ı zehirlediğinden bahsederken,¹¹¹ Müstevfi, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in babasını zehirlemesini cahilliğinin bir sonucu olarak görmektedir.¹¹² Nigidi ise eserinde II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıkışını Abbasi Halifesi Müntasır Billah'ın babası Mütevekkil Alellah'ı öldürüp halefi olmasına benzetmektedir. Ayrıca Nigidi, Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın ismini anarken oğlunun (II. Gıyaseddin Keyhüsrev) günahlarının affedilip cennete girmesini dilediği duasıyla zehirlenme olayına vurgu yapmaktadır.¹¹³

Kaynaklardan anlaşılacağı üzere Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın zehirlenerek neredeyse işkenceye varacak derecedeki vefatı, hiç şüphesiz bazı kişi veya kişilerin “İstenmeyen Sultan” düşüncesiyle taht değişimi için gerekli gördüğü siyasi bir suikast girişimidir.

1.2. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Tahta Cülusu (H. 634 / M. 1237)

Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın vefat haberi ilk olarak II. Gıyaseddin Keyhüsrev ve onun yanında saf tutan emirlerin kulağına gelmiştir. Bu haberin ardından merhum Sultan'ın daha defni gerçekleşmeden huzurunda ettikleri sözlerden ve yeminlerden cayan Çaşnigir Şemseddin Altunaba, Kadı Şerafeddin oğlu Taceddin Pervane, Üstaddüddar Cemaleddin Ferruh, Sadeddin Köpek ve Gürcü oğlu Zahireddin zaman kaybetmeden Keykubadiye Sarayı'ndaki en büyük Melik olan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i Kayseri'ye götürerek onu on altı yaşında tahta çıkarmışlardır.¹¹⁴ Ayrıca

¹¹⁰ Şiir için bkz: İbn Bibi, 2020, s. 446.

¹¹¹ Anonim Selçukname, 2014, s. 42-43.

¹¹² Kazvinî, 2018, s. 381.

¹¹³ Nigidi, 2015, s. 443.

¹¹⁴ Simon de Saint Quentin, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in gizlice Kayseri'ye götürülüp tahta çıkarılmasını sağlayanların Sadettin Köpek ve Selçuklu ordusunda ücretli askerlik görevini yürüten Franklar olduğunu söyler. Bkz: Saint Quentin, 2006, s. 52.

olası tehlikelere karşı Kayseri’de şehrin meydan kapısı istisnai şekilde bütün kapılar kapatılmıştır.¹¹⁵

Öte yandan Sultan I. Alaeddin Keykubad’ın vefatından bihaber olan Kemaleddin Kamyar, Hüsameddin Kaymeri, Harezmli Hüsameddin Kayır Han ve diğer yerlerden gelen Emirler bu oldu bitti yaşanırken o sırada Meşhed Meydanında beklemekle meşgul olmuşlardır. Merhum Sultan’ın arzusu aksine II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in tahta çıktığı haberi nihayet meydandaki bekleyen Emirlere ulaşmıştır. Gerçekleşen taht değişikliğiyle emre uyulmamasına öfkelenen Hüsameddin Kaymeri yanında bulunan Kemaleddin Kamyar ve Hüsameddin Kayır Han’ı hali hazırda Keykubadiye Sarayı’nda bulunan veliaht Melik İzzeddin Kılıç Arslan’ı tahta çıkarmak için harekete geçmeye ikna etmek istemiştir. Ancak harekete geçsek dahi bir şey elde edemeyeceği düşüncesine kapılan ve bahaneler sıralayan Kemaleddin Kamyar, II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in huzuruna çıkmanın ve ona biat etmenin daha uygun olacağı fikrini ortaya atmıştır.¹¹⁶ Ayrıca II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in saltanatına muhalefet edeceklerin cezalandırılacağı sözleri meydana bulunanlara duyurulmuştur.

Böylece Emirler ikinci vaktinde daha fazla beklemenin art niyetli şekilde algılanacağı kanısından dolayı bu iki fikirden Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in huzuruna çıkmayı, tahtı için iyi dilekler sarf etmeyi ve ona biat etme yolunu tercih etmişlerdir. Huzurdaki herkesin bağlılık yemini gerçekleştikten sonra II. Gıyaseddin Keyhüsrev hapiste olan tutukluların salıverilmesine ve saltanatının fermanlarla komşu ve diğer devlet yöneticilerine duyurulması emretmiştir. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev devlet erkânıyla birlikte önce beyaz atlaslara bürünerek üç gün merhum Sultan I. Alaeddin Keykubad’ın yasını tutmuş sonra ise tahtı şerefine düzenlenen şenliklere katılmıştır.¹¹⁷

¹¹⁵ İbn Bibi, 2020, s. 447-448; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 508-509; Turan, 2017, s. 424; Kaymaz, 2014, s. 32; Köymen, 2020, s. 224; Özaydın-Ersan, 2023, s. 343.

¹¹⁶ Mehmet Ali Hacıgökmen, Türkiye Selçuklu Devlet Adamları, Çizgi Kitabevi, İstanbul, 2018, s. 111-112; Salim Koca, Kemaleddin Kamyar’ın sağduyulu davranışı olarak belirttiği hareketinin aslında hali hazırda Selçuklu Emirleri arasındaki gerginliğin taht mücadelesi adı altında devleti ve yönetimi tehlikeye sokabilecek bir sürece itmemesi adına olduğunu ifade etmektedir. Salim Koca, “Sultan I. Alâeddîn Keykubâd’dan Sonra Türkiye Selçuklu Devleti İdaresinde Ortaya Çıkan Otorite Zâfiyeti ve Emîr Sadeddîn Köpek’in Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü”, *Gazi Türkiyat*, C. 1, S. 7, Ankara, 2010. s. 72.

¹¹⁷ İbn Bibi, 2020, s. 448-450; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 509-510; Müneccimbaşı II, 2017, s. 74; Turan, 2017, s. 425; Kaymaz, 2014, s. 33-36. Ali Sevim, “Keyhusrev II”, *DİA*, C. 25, Ankara, 2022, s. 358; Köymen, 2020, s. 224-225; Özaydın-Ersan, 2023, s. 343-344.

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, henüz on altı yaşında, devlet tecrübesinden olabildiğince yoksun ve toy bir şekilde tahta çıkmıştır. Onun veliaht olarak seçilmemiş olması ise, belki de babası Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın, Gıyaseddin Keyhüsrev'in devlet yönetimindeki yetkinliği konusunda kaygı duyduğu ya da olumsuz bir kanaate sahip olduğu ihtimalini akla getirmektedir. Nitekim merhum sultanın bu tercihini, Eyyubi melikesinden doğan oğlu Melik İzzeddin Kılıç Arslan lehine kullanması, ilerleyen başlıklarda ayrıntılı olarak değinileceği üzere, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in saltanatı süresince, iç ve dış meselelere karşı zaman zaman sergilediği stratejik hatalarla düşük ve etkisiz yönetim anlayışının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu durum, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in devleti çözülme sürecine sokmasında en önemli aktörlerden biri hâline getirmektedir.

2. DEVLET ERKANI

Türkiye Selçuklu Devleti'nde Sultan'dan sonra devlet yönetiminde söz sahibi kimseler devlet erkanı ya da devlet ricali denilen Selçuklu Emirleri olmuştur. Selçuklu devleti veya devlet sahibi konumundaki Selçuklu Sultanları kuşkusuz saltanatları boyunca iyi bir yönetim sergilemek istememişlerdir. Bunun en önemli temel dinamiği birlikte çalışabilecekleri iyi bir devlet erkanına sahip olmaktır. Dolayısıyla uyum içerisinde olan Sultan ve devlet erkanı hem halkının refahı hem de devletin bulunduğu siyasi konjonktürdeki prestiji için en iyi şekilde çalışmalar yaparak ve emek harcayarak başarılı yönetim sergileyebilmişlerdir.¹¹⁸

II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemine kadar büyük oranda Sultan ile devlet ricali, yönetim işlerini uyum ve iş birliği içerisinde yürütmüşlerdir.¹¹⁹ I. Alaeddin Keykubad döneminin hemen ilk yıllarında nüfuz meraklısı bazı devlet adamları ön plana çıkmaya başlamıştır. Onlar her ne kadar tecrübeli yetkin devlet adamları olsa da nüfuza yani güce olan düşkünlükleri I. Alaeddin Keykubad'ın dirayetli, akliselim ve iş bilir hükümdar vasıflarıyla dikkatinden kaçmamış ve kendi otoritesine gölge düşüren o kişileri saltanatına karşı ihanet içindeyken devletten tasfiye etmiştir. Böylelikle devlet yönetiminde kendine karşı çıkabilecek olası problemlere karşı devlet kademelerine sadık devlet adamları getiren Sultan I. Alaeddin Keykubad yukarıda

¹¹⁸ Ersan, 2020, s. 26.

¹¹⁹ Koca, "Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'dan Sonra", s. 69.

ifade ettiğimiz hükümdar özellikleri çerçevesinde devlette aktif ve etkin bir rol sahibi olmuştur.¹²⁰ I. Alaeddin Keykubad'ın ölümüyle birlikte ona sadık emirler ile II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i tahta çıkaran emirler arasında bir rekabet ortamı oluşmaya başlamıştır. Bu rekabetin yanı sıra II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in genç yaşı ve tecrübesizlikten kaynaklanan pasif yönetim tarzı başta Sadeddin Köpek olmak üzere bazı emirlere yönetimde nüfuzunu arttırma imkânı sağlamıştır.¹²¹

2.1. Sadeddin Köpek'in Devlet Erkanından Harezmli Kayır Hanı ve Bazı Selçuklu Emirlerini Katli

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev tahta geçtikten sonra babası Sultan I. Alaeddin Keykubad döneminden kalan devlet erkanında bir süreliğine değişikliğe gitmemiş, bu yüzden yönetimdeki Selçuklu Emirleri makamlarını korumaya devam etmiştir. Ancak bu makamların aynı kişilerce yürütülmesi Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i tahta çıkaran bazı emirlerin pek hoşuna gitmemiştir. Onların niyeti Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta oturmasına sıcak bakmayan emirlerin yönetimden tasfiye edilmesi ve boşalan makamlara kendilerinin getirilmesi olmuştur.¹²² Bunlar arasında, nüfuz elde etmeye ve yeni makamlara en iştahlı kişi, Sadeddin Köpek olmuştur. Sadeddin Köpek devlet yönetiminde güçlü nüfuza sahip olmak ve bu uğurda kendisine sorun teşkil edebilecek bazı emirlerden kurtulmanın yolunu yaşı ve davranışları itibariyle bazı düşkünlükleri bulunan Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i kendi lehinde etkilemekte bulmuştur. Tahta yolunda onu yakinen tanıma imkânı bulan Sadeddin Köpek, onun aklını yavaş yavaş bulandırarak Harezmli Emirlerin varlığı sebebiyle kendinin ve tahtının tehlikede olduğunu hissettirmeye başlamıştır.¹²³

Sadeddin Köpek, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev üzerinde oluşturduğu nüfuzundan hareketle ilk olarak önemli bir gelire sahip Sivas'ın idaresinden sorumlu Harezmli Kayır Han'ı tasfiye etmekle başlamıştır. Sadeddin Köpek'in Harezmli Kayır

¹²⁰ İbn Bibi, 2020, s. 286-295; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 323-329; Anonim Selçukname, 2014, s. 41; Müneccimbaşı II, 2017, s. 60-61; Cahen, 2020, s. 75; Turan, 2017, s. 360-363; Kaymaz, 2011, s. 72-77; Özyayın-Ersan, 2023, s. 270- 274; Uyumaz, 2003, s. 25-29; Burgu, 2011, s. 116-121; Ersan, 2020, s. 65-69.

¹²¹ Sümer, 2022, s. 6; Ersan, 2020, s. 76-77.

¹²² Koca, "Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'dan Sonra", s. 72.

¹²³ İbn Bibi, 2020, s. 451; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 511; Müneccimbaşı II, 2017, s. 74; Turan, 2017, s. 427; Cahen, 2020, s. 92; Koca, "Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'dan Sonra", s. 73; Kaymaz, 2014, s. 41; Ersan, 2020, s. 77.

Han'ı hedef tahtasına oturtmasındaki neden onun özelinde Harezmli beylerin önemli konumlara getirilerek Türkiye Selçuklu Devleti'nin kendi yetiştirdiği yerel beylerinin yönetimde ikinci plana atılması olmuştur.¹²⁴ Sultan I. Alaeddin Keykubad, Celaleddin Harezmşah'a karşı yapmış olduğu 1230 yılındaki Yassıçemen Savaşı'ndan sonra 12.000 civarını geçkin Harezmli'yi devletin himayesine almıştır.¹²⁵ Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın Harezmlileri Türkiye Selçuklu devletine kazandırmasının altında yatan sebepleri onların Moğollarla gerçekleştirmiş oldukları bir dizi mücadelenin tecrübesinden yararlanma ve ordusuna destek kuvvet bulmuş olmasıdır. Ayrıca bürokraside geçmişte yerel beylerle yaşadığı sorunların tekrar yaşanmaması adına Harezmlilerin önde gelen simalarını Erzincan, Amasya, Larende, Niğde ve Moğolların yaklaştığı sınır şehirlerde görevlendirmiş ve ikta vermiştir.¹²⁶ Böylelikle Harezmlilerin bu önemli şehirlerdeki yönetimi devlet erkani içerisinde yerel beylerin olası nüfuzunu kırmış veya dengelemiştir. 1237 yılında I. Alaeddin Keykubad öldürülmeden hemen önce Kayseri'deki son atamalarında Kayır Han'ı Erzincan idaresinden alarak daha öneme sahip bir şehir olan Sivas'ın idaresiyle görevlendirmiştir.¹²⁷

Bütün bu gelişmeler neticesinde Harezmlilerin devlet yönetimindeki etkin rolleri onları tasfiye etmek için Sadeddin Köpek'in kendi emelleri doğrultusunda olsa da diğer yerel emirlerin de içten içe yeşil ışık yaktığı bir girişimdir.¹²⁸ Bu doğrultuda II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i Kayır Han'ın Selçuklu tahtına gücüyle müdahale edebilecek bir bey olduğuna, itaat yolundan ayrılabilceğine ve bu sebeple hemen yakalanıp hapsedilmesi gerektiğine inandırmayı başaran Sadeddin Köpek, Sultan'dan aldığı emirle Kayır Han'ı yakalatıp Kayseri'deki Zamantı (Pınarbaşı) kalesine hapsetmiştir. Fakat bu zulmün yapılmasına kendine yakıştıramayan Kayır Han çok geçmeden burada vefat etmiştir. Kayır Han'a yapılanları dikkatle takip eden diğer

¹²⁴ Turan, 2017, s. 427; Koca, "Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'dan Sonra", s. 74; Kaymaz, 2014, s. 39-41.

¹²⁵ Aytaç, "İbn Vâsıl'ın Muferricu'l-Kurûb Fî Ahbâri Benî Eyyûb", s. 141. Yassıçemen Savaşı'na dair öncesi, sonrası ve savaşa dair gelişmeler hakkında detaylı bilgi için bkz: Muhammed b. Ahmed Nesevî, Celâleddin Hârizmşah Biyografisi, çev. Necip Asım, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2021; Mustafa Demirci, "Yassıçemen Savaşı'na Giden Süreçte Alâeddin Keykubad ile Celâleddin Harzemşah Arasındaki Diplomatik Münasebetler, Elçiler ve Mektuplar", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S. 7, Konya, 2022, s. 18-36.

¹²⁶ İbn Bibi, 2020, s. 423; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 489; Müneccimbaşı II, 2017, s. 69; Koca, "Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'dan Sonra", s. 73-74.

¹²⁷ İbn Bibi, 2020, s. 443; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 505; Müneccimbaşı II, 2017, s. 74; Koca, "Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'dan Sonra", 74; Kaymaz, 2011, s. 85-86.

¹²⁸ Koca, "Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'dan Sonra", s. 74; Kaymaz, 2014, s. 42.

Harezmli beyler ve beraberindeki Harezmliler aynı eziyete maruz kalmamak adına Türkiye Selçuklu Devleti'ne olan bağılıklarını yitirerek Anadolu'nun güneyine doğru kaçmaya ve gittikleri yerleri yağma etmeye başlamışlardır. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev yaşanan kaostan ve tahribatın bir an önce sonlandırılması için tecrübeli emirlerinden ve Kayır Han ile olan dostane ilişkisi üzerinden Harezmlilerin dinleyeceği Kemaleddin Kamyar'ı görevlendirmiştir. Kemaleddin Kamyar da verilen göreve istinaden Malatya ve Harput Sübaşılarını Harezmlilerin üzerine göndermiştir. Görüşmeye başlayan her iki taraf bir türlü anlaşamamış ve savaşmak mecburiyetinde kalmışlardır. Savaş neticesinde Harezmli galip gelerek Harput Sübaşı Şemseddin Bayram'ı öldürüp Malatya Şübaşı Seyfeddin Ertokuş'u esir etmişlerdir. Kemaleddin Kamyar, Harezmliler'e yönelik mağlubiyet haberini aldıktan sonra başarısızlığın verdiği mahcubiyetle Kayseri'ye dönmek zorunda kalmıştır. Harezmlilerin bölgede tüm uğraşlara rağmen durdurulamaması ertesi yıl civar otoriteler olan Eyyubileri ve Artukluları uzun bir müddet uğraştırmıştır.¹²⁹ Sadeddin Köpek'in ölümünden sonra Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Harezmlileri tekrar Selçuklu Devleti çatısı altında toplamak istemişse de çabası Harezmlilerin Selçuklu ve Suriye Meliklerinin müttefik ordusuyla çarpışması ve savaşta hezimete uğrayarak Abbasi Halifesine sığınmalarıyla neticelenmiştir.¹³⁰

Sadeddin Köpek Kayır Han'dan kurtularak Harezmlileri Selçuklu Devleti'nden tasfiye ettikten sonra Şemseddin Altunaba'yı hedef almıştır. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'den katledilmesi için emir ve yüzüğü alan Sadeddin Köpek, plana ortak ettiği Taceddin Pervane ile harekete geçmiştir. Bu ikili diğer emirlerin de bulunduğu Şemseddin Altunaba'nın divanda alınan kararların yazıldığı fermanlara mührünü dokundurduğu sırada aniden divana girmiş ve onu sakalından tutarak olduğu yerden alaşağı etmek suretiyle divandan çıkarmışlardır. Sebebinin bilemediğimiz bu

¹²⁹ İbn Bibi, 2020, s. 451-453; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 511-513; Münecimbaşı II, 2017, s. 74-75; Turan, 2017, s. 427-428; Cahen, 2020, s. 92-93; Sümer, 2022, s. 6-7; Kaymaz, 2011, s. 106-108; Kaymaz, 2014, s. 42-43; Koca, "Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'dan Sonra", s. 74-76; Özaydın-Ersan, 2023, s. 345-346; Hacıgökmen, 2018, s. 113; Ersan, 2020, 77-79.

¹³⁰ İbn Bibi, 2020, s. 467-471; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 525-528; Münecimbaşı II, 2017, s. 77-78; Turan, 2017, s. 436-437; Sümer, 2022, s. 7.

çirkin davranışa maruz bırakılan Şemseddin Altunaba muhafıza teslim edilerek şehrin dışında öldürülmüştür.¹³¹

Sadeddin Köpek, Şemseddin Altunaba'yı bertaraf eder etmez iş birliği yaptığı Taceddin Pervane'ye gözüne dikmiştir. Taceddin Pervane sürekli Sadeddin Köpek tarafından hem doğrudan hem de dolaylı şekilde Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev huzurunda tabiri caizse ölüm mobbingine uğratılmıştır. Taceddin Pervane yaşadığı bu kötü muameleden kaçarcasına Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'den müsaade alarak iktası olan Ankara'ya gitmiştir.¹³²

Sadeddin Köpek ölüm konusunda doyumsuz bir kişiye dönüştüğü bu zamanlarda cüretini aşarak Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i kardeşi Melik İzzeddin Kılıç Arslan'ın öldürülmesi konusunda teşvik etmeye kalkışmıştır. Ancak Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev henüz bir oğlunun olmaması nedeniyle bu fikre yanaşmamış ama kardeşlerinin Borgulu (Uluborlu) kalesine götürülmesini ve aynı zamanda anneleri Eyyubi Melikesi Adiliye Sultan'ın Darü'l Hısn (Ankara)'da hanedan usulünce yayın kirişiyle boğdurulmasına karar vermiştir.¹³³ Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev kardeşlerinin ölümünü oğulları Melik Keykavus, Melik Kılıç Arslan ve Melik Keykubad'ın dünyaya gelmesine kadar geciktirmiş onlar doğunca ise oğlu Melik Keykavus'un Atabegi olarak atadığı Armağanşah'ı iki kardeşlerini infaz etmeye Borgulu'ya göndermiştir. Atabeg Armağanşah bu iki Selçuklu Melikini gizleme niyetiyle öldürmeyip yerlerine iki köleyi öldürerek Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev ve Sadeddin Köpek'i öldürdüğü yönünde ikna etmiştir.¹³⁴

Kaçarak ölümden kurtulduğunu zanneden Taceddin Pervane'nin Artuklu eski hükümdarlarından birinin şarkıcısı ve cariyesi olan kadınla zina dedikodusu tutsak hayatı yaşayan Selçuklu Meliklerini Borgulu (Uluborlu)'ya götürüp kale komutanına

¹³¹ İbn Bibi, 2020, s. 454; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 513-514; Münecsimbaşı II, 2017, s. 76; Turan, 2017, s. 429; Cahen, 2020, s. 93; Kaymaz, 2011, s. 109; Kaymaz, 2014, s. 44-46; Koca, "Sultan I. Alâeddin Keykubâd'dan Sonra", s. 79; Özaydın-Ersan, 2023, s. 346-347; Ersan, 2020, s. 80-81.

¹³² İbn Bibi, 2020, s. 455; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 514; Turan, 2017, s. 429; Cahen, 2020, s. 93; Kaymaz, 2011, s. 111; Kaymaz, 2014, s. 47; Koca, "Sultan I. Alâeddin Keykubâd'dan Sonra", s. 80-81; Özaydın-Ersan, 2023, s. 347; Ersan, 2020, s. 81.

¹³³ İbn Bibi, 2020, s. 455; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 514-515; Münecsimbaşı II, 2017, s. 76; Turan, 2017, s. 429-430; Kaymaz, 2011, s. 111; Kaymaz, 2014, s. 47; Koca, "Sultan I. Alâeddin Keykubâd'dan Sonra", s. 81; Özaydın-Ersan, 2023, s. 347; Ersan, 2020, s. 82.

¹³⁴ İbn Bibi, 2020, s. 456; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 515; Münecsimbaşı II, 2017, s. 76; Turan, 2017, s. 430; Cahen, 2020, s. 93; Kaymaz, 2011, s. 111; Kaymaz, 2014, s. 47; Koca, "Sultan I. Alâeddin Keykubâd'dan Sonra", s. 82; Özaydın-Ersan, 2023, s. 347; Ersan, 2020, s. 82.

teslim ettikten sonra dönüş yolunda Akşehir'e gelen Sadeddin Köpek'in kulağına gelmiştir. Bu haram davranışı şehrin imam ve kadılarına soran Sadeddin Köpek, Taceddin Pervane'nin recm fetvasını aldıktan sonra bir ara baş başa kaldıkları Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e arz etmiştir. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kendinden geçtiği sarhoş davranışlar sergilediği zamanda bir karar alarak bu fetvanın uygulanması ve malları müsadere edilmesi için Sadeddin Köpek'e ferman vermiştir. Bu fetva ve emirle Sadeddin Köpek, Taceddin Pervane'ye recm ile cezalandırılacağını bildirmiş ve mallarını müsadere ettikten sonra onu karnına kadar toprağa gömüp taşlatacak recmedilmesini sağlamıştır.¹³⁵

Sadeddin Köpek'in Selçuklu Meliklerinin ve devlet adamlarının öldürülmesinde uygulayıcı konumda olması halkın gözünden kendisine karşı olumsuz bir bakış açısı doğurmuştur. O da bu bakışı tersine çevirmek ve devlet adamı gereğince halka itibarlı olduğunu göstermek adına Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i Eyyubilere ait Sümeysat (Samsat) şehrinin fethinin yapılmasına ikna etmiştir. 1238 yılının temmuz ayında kuşatılıp emanname ile Türkiye Selçuklu Devleti adına Eyyubilerden şehri ve bazı kaleleri teslim alan Sadeddin Köpek bu fetihle halkı cezbedip büyük bir ilgi odağı olarak beklentisini gerçekleştirmiştir.¹³⁶

Sümeysat seferi dönüşü Kayseri'ye gelen Sadeddin Köpek burada Emir Hüsameddin Kaymeri'yi haksız şekilde itham ettiği bir suçla Malatya'ya hapsedip mallarını müsadere etmiştir. Buradan sonra Konya'ya geçen Sadeddin Köpek Harezmlileri durdurmada başarısız olan Emir Kemaleddin Kamyar'ı derdest edip Gavele kalesine hapsedirmiş ve daha sonra öldürtmüştür.¹³⁷ Sadeddin Köpek'in II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde ölüm silsilesiyle geçen faaliyetlerinden son nasibini alan devlet adamı Celaleddin Karatay olmuştur. Taştdar ve Hazine-dar görevlerini üstlenen Celaleddin Karatay, Sadeddin Köpek'in ihanet ile ölüm içeren

¹³⁵ İbn Bibi, 2020, s. 456; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 516-517; Müneccimbaşı II, 2017, s. 76; Turan, 2017, s. 430; Cahen, 2020, s. 93; Kaymaz, 2011, s. 112-113; Kaymaz, 2014, s. 48-49; Koca, "Sultan I. Alâeddin Keykubâd'dan Sonra", s. 82-84; Özyayın-Ersan, 2023, s. 347-348; Ersan, 2020, s. 81-82.

¹³⁶ İbn Bibi, 2020, s.458-460; Yazıcızâde Ali, 2017, s.517-519; Müneccimbaşı II, 2017, s. 76; Turan, 2017, s. 430; Kaymaz, 2011, s. 114-115; Kaymaz, 2014, s. 49; Özyayın-Ersan, 2023, s. 348; Ersan, 2020, s. 83.

¹³⁷ İbn Bibi, 2020, s.460-462; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 519-521; Müneccimbaşı II, 2017, s. 76-77; Turan, 2017, s. 430-431; Cahen, 2020, s. 94; Kaymaz, 2011, s. 115; Kaymaz, 2014, s. 49; Koca, "Sultan I. Alâeddin Keykubâd'dan Sonra", s. 85; Özyayın-Ersan, 2023, s. 348; Ersan, 2020, s. 83.

nüfuzundan çekinerek görevlerinden el çektirilmiş ve o da bir süre inzivaya yönelmiştir.¹³⁸

2.2. Sadeddin Köpek'in Sultanlık İddiası ve Katli (H. 635 / M. 1238)

Sadeddin Köpek, I. Alaeddin Keykubad dönemi Selçuklu Devleti hizmetinde tercüman ve mimarlık görevlerini yürütürken bir süre sonra I. Alaeddin Keykubad'ın öldürülmesi ve akabinde II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta oturmasında etkin rol oynayan paydaşlardan biri haline gelmiştir. Onun I. Alaeddin Keykubad'ın öldürülmesinde parmağı olmasıyla başlayan ve II. Gıyaseddin Keyhüsrev saltanatında artık başrol olarak bizzat yürüttüğü kanlı tasfiye faaliyetlerinde kimi emiri gücüyle korkutarak sindirmiş, kimi emiri tehditlerle kaçırarak görevinden uzaklaştırmış, kimi emiri ise zulmederek katletmiştir. Sadeddin Köpek bu icraatları yaparken güçten ve nüfuzdan bir nevi motivasyon sağlamıştır. Devlet erkanı arasında kendisine engel olabilecek veya işlerine çomak sokabilecek biri istisnai olmak üzere her statüdeki şahsiyeti alaşağı etmeyi bilmiştir.¹³⁹ Bu istisnai şahsiyet, içlerinde öldürdüğü bazı devlet adamlarının da bulunduğu ve fikir birliğiyle tahta oturttukları Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ta kendisidir. Yönetim tecrübesi bakımından henüz toy, kişilik bakımından ise zayıf bir karaktere sahip olan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i düşünceleriyle etkisi altına alıp, kanlı faaliyetlerine haklı ve meşru zemin oluşturmayı başaran Sadeddin Köpek, onun en yakın ve en güçlü adamı olmuştur.

II. Gıyaseddin Keyhüsrev, saltanatının ilk yıllarında devlet erkanının yok oluşuna herhangi bir tepki vermemiştir. Fakat Sadeddin Köpek'in ölçütü olmayan güç zehirlenmesinde gerek Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i bu yaşanan cinayetlerden mesul tutması, gerek onu hükümdarlık çetresini siyahtan maviye çevirmekle itham edip, İslam hükümdarlarına meşruiyet kazandıran Abbasi Hilafeti ile arasını açmaya çalışması ve gerekse kendini herkese I. Gıyaseddin Keyhüsrev'den olma, Şehnaz Hatundan doğma Selçuklu şehzadesi olarak inandırmaya çabalaması bardağı taşıran

¹³⁸ İbn Bibi, 2020, s. 465; Yazıcızâde Ali, 2017, s.523; Müneccimbaşı II, 2017, s. 77; Cahen, 2020, s. 94; Kaymaz, 2011, s. 115; Kaymaz, 2014, s. 50; Koca, "Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'dan Sonra", s. 85; Özaydın-Ersan, 2023, s. 348; Hacıgökmen, 2018, s. 114.

¹³⁹ Turan, 2017, s. 431; Kaymaz, 2011, s. 118; Koca, "Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'dan Sonra", s. 87; Özaydın-Ersan, 2023, s. 348; Ersan, 2020, s. 84.

son damla olmuştur.¹⁴⁰ Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Sadeddin Köpek'in açıkça ve doğrudan yeni hedefin kendisi olduğunu fark ettiği an onu yok etmek için nihayet sultan gibi davranış sergilemeye başlamıştır.

İlk olarak Selçuklu Devleti'ne büyük hizmetleri olduğunu bildiği Sivas Sübaşısı Hüsameddin Karaca'ya hassa köleleriyle haber gönderen Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, onun derhal Beyşehir'deki Kubadabad Sarayı'na gelmesini emretmiştir.¹⁴¹ Hüsameddin Karaca'nın Kubadabad Sarayı'na gelmesinden sonra bir gece gizlice görüşen ikili Sadeddin Köpek'in bir plan doğrultusunda ortadan kaldırılması için anlaşmıştır.

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Kubadabad Sarayı'nda birkaç gün sürdüreceği ziyafet ve bezm yani eğlence meclisleri sırasında Sadeddin Köpek'in işini bitirmeyi planlamıştır. Bu plana göre Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev ve Emir Hüsameddin Karaca, Sadeddin Köpek'in ihtiyaç gidermek üzere meclisten çıkmasıyla harekete geçmiş ve Hüsameddin Karaca elindeki sopa ile Sadeddin Köpek'in başına doğru hamle yapmıştır. Fakat başı yerine omzuna darbeyi almış olan Sadeddin Köpek neye uğradığını şaşırarak bir komplonun içine düştüğü anlamış ve hemen Hüsameddin Karaca'nın boğazına sarılmıştır. Öte yandan aynı ortamda bulunan ve buna şahit olan Emir-i alem Togan ise kılıcına davranarak Sadeddin Köpek'i yaralamıştır. Aldığı darbeler neticesinde kanlar içinde kendini sarayın şaraphanesine atmışsa da içerideki şarapsalar ve yanındakiler onun canını kılıç, bıçak ve gürz vasıtasıyla almışlardır.¹⁴²

¹⁴⁰ İbn Bibi, 2020, s. 458; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 517; Turan, 2017, s. 431-432; Kaymaz, 2011, s. 119-120; Kaymaz, 2014, s. 53; Koca, "Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'dan Sonra", s. 88-89; Özaydın-Ersan, 2023, s. 348-349; Ersan, 2020, s. 84.

¹⁴¹ İbn Bibi, 2020, s. 462-463; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 521; Turan, 2017, s. 432; Kaymaz, 2014, s. 55; Koca, "Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'dan Sonra", s. 90-91; Özaydın-Ersan, 2023, s. 349; Ersan, 2020, s. 85.

¹⁴² Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev ve Emir Hüsameddin Karaca'nın iş birliği doğrultusunda gerçekleşen Sadeddin Köpek'in ölüm hadisesi, Latin kaynağımız Simon de Saint Quentin'in eserinde tamamen farklı şekilde anlatılmaktadır. Ona göre, Sadeddin Köpek'in üçü dışında (büyük olasılıkla II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in oğulları) bütün sultanları öldürdükten sonra tahta geçmek için niyetlenmiştir. İkisi (II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Borgulu'daki tutsak kardeşleri) son olarak Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i de boğarak öldürmek üzere elinde bulundurduğu iple dolaşırken önceden Hristiyan inancına sahip Mergedac isimdeki emirin onun kötü niyetini fark ettiğini, Mergedac'ın bu durum yayarak açığa vurduğunu ve böylece Sadeddin Köpek'in öldürülmesini sağladığı şeklinde anlatılmaktadır. Bkz: Saint Quentin, 2006, s. 52.

II. Gıyaseddin Keyhüsrev onun bedenini bulunduğu Kubadabad Sarayı'nın yüksek bir yerine astırarak ibret olması için teşhir etmek istemiştir.¹⁴³

Sadeddin Köpek'in h. 635 / m. 1238 yılında öldürülmesi¹⁴⁴ Türkiye Selçuklu Devleti içerisinde özellikle devlet adamları ve kurumlarının üzerine çöken kasvetli havanın dağılmasına, başta Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, devlet erkanı ve halkın her kesiminin rahat bir nefes almasına imkân sağlamıştır. Ancak bu tehditten kurtulduğunu düşünerek rahata kavuştuğunu düşünen sultan ve devlet erkanı, Sadeddin Köpek'in devlet bürokrasisinde itibar ve tecrübe sahibi kişileri öldürüp, onların yetiştirecekleri insan gücüne set vurmasıyla, yapmış olduğu tahribatın sonucunu birkaç sene içerisinde önce Babailer İsyanı'nda sonra ise Köseadağ Savaşı'nda yaşayarak tehditten öteye giden Moğol felaketiyle karşı karşıya kalacaklardır.

3. HALK

İbn Haldun, toplumu sosyo-psikolojik bakımdan analiz ettiği *İnsanlar/Halk hükümdarının dini üzeredir* sözüyle yönetenlerle yönetilenlerin birbirleriyle sıkı sıkıya bağlı olmasından söz etmektedir.¹⁴⁵ Burada dikkat edilmesi gereken unsur Sultan özelinde yönetenlerin bir rol model olmasıdır. İbnü't-Tıktaka'ya göre halk nezdinde rol modele sahip yönetenlerin halkın iffetini ve namusunu koruyan, insanları ölümle burun buruna getiren savaş tehdidine karşı şehirleri tahkim ettiren ve yolları onarıp güvenliğini oluşturabilendir.¹⁴⁶ Ayrıca halkın işlerini düzenleyen ve onları gözetirken zengin ile fakirin dengesini sağlayabilendir.¹⁴⁷

Ebu'n-Necîb Sühreverdi'ye göre ise yönetenlerin adaletli olup halkın çözümsüz kaldığı konularda onlara el uzatarak karmaşıklığı gidermeleri, hakları sahiplerine verip, onları zarar ile zulümden korumaları ve siyaset erbabı olup, devleti

¹⁴³ İbn Bibi, 2020, s. 463-464; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 521-523; Müneccimbaşı II, 2017, s. 77; Turan, 2017, s. 431-433; Cahen, 2020, s. 94; Sümer, 2022, s. 7; Kaymaz, 2011, s. 121-122; Kaymaz, 2014, s. 55; Koca, "Sultan I. Alâeddin Keykubâd'dan Sonra", s. 92; Özaydın-Ersan, 2023, s. 349; Ersan, 2020, s. 85.

¹⁴⁴ Turan, 2017, s. 433; Nejat Kaymaz, Sadeddin Köpek'in 1239 yılı ilkbaharının başlarında öldürülmüş olabileceğini söylemektedir. Kaymaz, 2011, s. 122; Kaymaz, 2014, s. 55.

¹⁴⁵ İbrahim Erol Kozak, "İbn Haldûn", *DİA*, C. 20, İstanbul 1999, s. 2.

¹⁴⁶ İbnü't-Tıktakâ, 2017, s. 55.

¹⁴⁷ İbnü't-Tıktakâ, 2017, s. 49.

en iyi şekilde idare etmeleri beklenir.¹⁴⁸ Öte yandan bunların göz ardı edilmesi, yönetenlerin halk ile arasına mesafe koyarak bihaber olması ve halk üzerinde gelinen kötü gidişatın baskıya dönüşmesiyle birlikte devletin temel direği pozisyonundaki halkı devlete yüz çevirmesine ve bu durumda da doğal olarak ayaklanmanın kaçınılmaz olduğu muhakkaktır. Dolayısıyla siyaset müelliflerinin verdiği bilgiler ışığında özet ve net bir şekilde halk ayaklanmalarının oluşup oluşmama olasılığı başarılı sultan ve devlet erkanının yönetsel iş birliği çerçevesinde devletin siyasi, sosyal, ekonomik, ticari vb. her türlü unsuru olabildiğince eksiksiz ve toplumun rahat bir şekilde faydalanıp refah içerisinde varlığını sürdüren halkın memnuniyetiyle doğrudan ilişkilidir.

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in saltanatının ilk yıllarındaki yönetimi, genç ve tecrübesiz bir sultan olmasının yanı sıra, büyük ölçüde Sadeddin Köpek'in telkin ve yönlendirmelerinin etkisi altında şekillenmiştir. Bu vaziyet Sadeddin Köpek'e yönetimde kendi başına tasarruf hakkı sağlamıştır. Sultandan sağladığı güç ve imkanlar doğrultusunda Sadeddin Köpek'in tecrübeli devlet adamlarını ortadan kaldırması, devletin toplumsal refahı sağlamaya yönelik kurumlarının, göreve yeni gelen ve yeterli deneyime sahip olmayan devlet adamları elinde işlevsiz kalmasına yol açmıştır. Öte yandan Moğol zulmünden kaçarak Anadolu'ya gelen nüfusun kontrolsüz biçimde artması, bu devlet adamlarının iskân, iktâ ve ekonomik sorunlara çözüm üretmede yetersiz kalmalarıyla birleşince, durum daha da karmaşık hâle gelmiştir. Anadolu'ya sığınarak bu ağır koşullar altında yaşam mücadelesi veren konargöçer Türkmenler ise her ne kadar İslâm'ı kabul etmiş olsalar da eski Türk Şamanizm inanç sisteminden tümüyle kopamamış, Şîî-Bâtîni inancını benimsemiş din adamı görünümlü bazı babaların telkinlerine kapılmışlardır. Bu gelişmelere bakıldığında dini, ekonomik ve sosyal nedenler olarak görülse de, gerçekte siyasi iktidarı hedef alan unsurların yönlendirdiği ve sonucunda Babailer İsyanı'nın patlak verdiği bir süreci hazırlamıştır.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Ebu'n-Necîb Sühreverdî, *Nehcû's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk*, çev. Nahîfî Mehmed Efendi, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1974, s. 21.

¹⁴⁹ Köprülü, 2017, s. 40; Turan, 2017, s.441; Kaymaz, 2011, s. 126; Kaymaz, 2014, s. 67; Ocak, 2020, s. 72.

3.1. Babailer İsyanı (H. 638 / M. 1240-1241)

Anadolu'daki ilk dini ve siyasi nitelikli ayaklanma olarak bilinen Babailer ayaklanması veya isyanı, yukarıda belirtilen sebepler neticesinde başlayıp, Türkiye Selçuklu Devleti ve II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminin en önemli dönüm noktasını teşkil eden gelişmelerinden biri olmuştur.¹⁵⁰ Harezm topraklarından Anadolu'daki Amasya'nın Çat Köyü'ne gelen Baba İlyas Horasanî¹⁵¹, yaşadığı bu köyde etrafına sayısız mürit toplamayı başarmıştır.¹⁵² Bu müritlerin genelini konargöçer Türkmenler oluşturmuştur.

Baba Resulullah veya *Baba Veliyyullah* olarak da bilinen Baba İlyas, etrafında giderek artan Türkmenleri kendi emelleri için kullanmayı düşünmüş ve bu sebeple siyasi bir amaç doğrultusunda II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in iktidarını ele geçirmeye karar vermiştir.¹⁵³ Taraftarlarını peygamber olduğu konusunda ikna edebilmiş olan Baba İlyas, ayaklanmanın güçlü ve etkili olması için Sümeysat (Samsat)'ın Kefersud Köy'ndeki baş halifesi Baba İshak'a sürecin yürütmesini vermiş ve daha fazla mürit toplamasını istemiştir. O da bir şeyh olan Baba İshak bölgesi itibariyle çok fazla konargöçer Türkmen nüfuzuna sahip topraklarda yaşam sürmekteydi. Şii-Batını Heterodoks¹⁵⁴ inanca sahip gayri Sünni görüşlerini şeyhi Baba İlyas gibi çevresindeki İslam dinini tam özümseyememiş ve bu yüzden Şamanist inançlarını sürdürmeye devam etmekte olan Türkmenler ile fakir köylü olan Kürt ve Hristiyanlara empoze ederek etkisi altına almıştır.¹⁵⁵

¹⁵⁰ Kaymaz, 2014, s. 63; Özaydın- Ersan, 2023, s. 354.

¹⁵¹ İbn Bibi ve ondan alıntılar yapan Müneccimbaşı, Babailer ayaklanmasını anlatırken Baba İlyas'tan hiç bahsetmeyip onun yaptıklarını da Baba İshak üzerinden anlatmaktadır. Bu hatayı M. Fuad Köprülü, Osman Turan ve Nejat Kaymaz'da sürdürmüştür. Ancak Babailer hakkında önde gelen söz sahibi araştırmacılar Ahmet Yaşar Ocak, ayaklanmanın Amasya'daki Baba İlyas'ın peygamberlik iddiasıyla başladığı, sürecin ise Kefersud'daki baş halifesi Baba İshak vasıtasıyla yürütüldüğünü kesin bir şekilde belirtmektedir. Bkz: İbn Bibi, 2020, s. 478-482; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 535-539; Müneccimbaşı II, 2017, s. 78-79; Mehmet Fuad Köprülü, Anadolu'da İslamiyet, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017, s. 40-50; Turan, 2017, s. 440-446; Kaymaz, 2014, s. 63-69; Ocak, 2020, s. 112.

¹⁵² Ebu'l-Ferec II, 1999, s. 539; Turan, 2017, s. 441; Cahen, 2020, s. 98; Kaymaz, 2014, s. 64; Ocak, 2020, s. 117-118; Özaydın- Ersan, 2023, s. 354.

¹⁵³ Köprülü, 2017, s. 41-42; Kaymaz, 2011, s. 126; Kaymaz, 2014, s. 64; Ocak, 2020, s. 116; Özaydın- Ersan, 2023, s. 354-355.

¹⁵⁴ Heterodoks terimi dini manada genellikle *sapkın* kelimesinin karşılığı olarak bilinse de Ahmet Yaşar Ocak'a göre bunun yanlış olduğu, doğrusunun ise *resmi kabul edilmiş inanca alternatif ve karşıt inanç* olduğunu söylemektedir. Bkz: Ocak, 2020, s. 99.

¹⁵⁵ İbn Bibi, 2020, s. 478; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 535; Müneccimbaşı II, 2017, s. 78; Ebu'l-Ferec II, 1999, s. 540; Köprülü, 2017, s. 40-41; Turan, 2017, s. 441; Kaymaz, 2014, s. 68; Ocak, 2020, s. 103-106; Özaydın- Ersan, 2023, s. 355.

Baba İlyas Amasya merkezli Tokat, Çorum, Sivas ve Bozok(Yozgat) şehirlerinin bulunduğu Orta Anadolu’da, Baba İshak ise Adıyaman merkezli Maraş, Malatya, Kefersud ve Elbistan şehirlerinin bulunduğu Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye bölgesi topraklarında kuvvet toplamak için propagandalarını sürdürmüşlerdir.¹⁵⁶ Böylece Türkmenler dışında Kürtleri, Hristiyanları ve Urfa ile Harran civarında yaşayan Türkiye Selçuklu Devleti’nden mustarip ve intikam hırsını içinde bulunduran Harezmlileri ayaklanmanın bir parçası haline gelmişlerdir.¹⁵⁷

Baba İlyas’ın baş halifesi ve isyanın yürütücüsü olması bakımından ikinci lider konumundaki Baba İshak, yeterli kuvveti topladığını düşünerek Maraş ve Kefersud’a gönderdiği müritleri aracılığıyla bütün herkesin toplanacağı bir yer ve zaman belirlemiştir. Bu talebi yerine getirmek istemeyen başına buyruk hareket eden herkesin öldürülmesini emretmiştir.

Sayıları 6000 ila 3000 arasında değişkenlik gösteren Babai kuvvetleri toparlandıktan sonra Adıyaman’dan başlayarak her yeri yakıp yıkmaya ve yağma etmeye başlamışlardır.¹⁵⁸ Adıyaman ve çevresindeki tahribattan sonra bölgeyi ele geçiren Baba İshak ve beraberindekiler, Malatya Sübaşısı Alishir oğlu Muzafferüddin komutasındaki Selçuklu ordusuyla karşı karşıya gelmiştir. İki taraf arasında gerçekleşen savaşta Selçuklu kuvveti yenilmiş ve Alishir oğlu Muzafferüddin Malatya’ya dönerek tekrar bir ordu hazırlığına girişmiştir. Germiyan ve Kürtlerden oluşturduğu ordu ile tekrar Baba İshak üzerine giden Alishir oğlu Muzafferüddin ve Selçuklu ordusu yine mağlup olarak Babaileri durduramamıştır.¹⁵⁹

Selçuklu ordusunu her iki mücadelede yenerek motivasyon kazanan Babailer Elbistan’a doğru hareket etmiş ve burada da bir grup Selçuklu kuvvetini yendikten sonra Sivas’a yönelmişlerdir. Sivas halkı Babailerin kendilerine doğru geldiği haber alınca öncü bir kuvveti onların üzerine göndermiştir. Babailer Sivas’ta karşı karşıya

¹⁵⁶ Ocak, 2020, s. 142.

¹⁵⁷ İbn Bibi, 2020, s. 478-479; Yazıcızâde Ali, 2017, s.535-536; Müneccimbaşı II, 2017, s. 79; Turan, 2017, s. 441-442; Cahen, 2020, s. 98; Kaymaz, 2014, s. 64; Ocak, 2020, s. 81-82; Özaydın- Ersan, 2023, s. 355.

¹⁵⁸ İbn Bibi, 2020, s. 479; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 536; Müneccimbaşı II, 2017, s. 79; Ebu’l-Ferec II, 1999, s. 540; Turan, 2017, s. 442; Kaymaz, 2014, s. 65; Ocak, 2020, s. 140; Özaydın- Ersan, 2023, s. 356.

¹⁵⁹ İbn Bibi, 2020, s. 479-480; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 537; Ebu’l-Ferec II, 1999, s. 540; Köprülü, 2017, s. 42; Turan, 2017, s. 442; Cahen, 2020, s. 98; Kaymaz, 2014, s. 65; Ocak, 2020, s. 154; Özaydın- Ersan, 2023, s. 356.

geldikleri bu öncü birliğini yenmiş ve çarpışmada şehrin İğdişbaşı Hürremşah ve ileri gelenlerin bir kısmını öldürmüşlerdir.¹⁶⁰ Sivas'tan yüklü bir ganimetle çıkan Babailer, Tokat üzerinden Amasya'ya sözde peygamberleri Baba İlyas'ın yanına destek vermek ve güçlerini birleştirmek için gitmişlerdir.¹⁶¹ Babailerin hem şehirleri yakıp yıkmaları hem de her seferinde Selçuklu ordusunu perişan etmeleri Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i korkuya sevk etmiş ve Kubadabad Sarayı'na kaçmıştır.¹⁶²

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev kaçacağı sırada bir atama gerçekleştirerek Babailerin peygamberleri olduğunu iddia ettikleri Baba İlyas'ı ortadan kaldırmak üzere Amasya Sübaşılık görevini Emir Mübarizeddin Armağanşah'a vermiştir. Mübarizeddin Armağanşah emrindeki Selçuklu ordusuyla Amasya Kalesi'nde kuşattığı Baba İlyas'ı yakalayıp infaz etmiştir.¹⁶³

Baba İlyas'ı ortadan kaldırdıktan sonra Baba İshak ve müritleriyle de savaşan Mübarizeddin Armağanşah burada istenilen başarıyı ne yazık ki elde edememiş ve Babailer tarafından şehit edilmiştir.¹⁶⁴ Babailer Baba İlyas'ın intikamını almak üzere buradan ayrılıp Kırşehir üzerinden Konya'ya yönelmişlerdir. Selçuklu ordusunun Amasya'da yenildiği haberi Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kulağına gelince Moğol tehlikesine karşı sınır şehirlerinden Erzurum'a gönderdiği Selçuklu birliğini isyanı bastırmak için geri çağırmıştır. Erzurum'dan aldıkları emirle altı gün içerisinde önce Sivas'a gelen Selçuklu birliği buradan teçhizat sağlayıp Kayseri'ye, oradan da Kırşehir istikametine ilerlemiştir.¹⁶⁵

Baba İshak ve güruhu Kırşehir'in Malya Ovası'na geldiği sırada Emir Gürcüoğlu Zahirüddin ile Emir Necmeddin Behramşah komutasındaki Selçuklu ve paralı Frak askerlerinden meydana getirilen birlikle savaşa tutuşmuştur. Ağır zırhlı olan

¹⁶⁰ İbn Bibi, 2020, s. 480; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 537; Turan, 2017, s. 442; Cahen, 2020, s. 98; Kaymaz, 2014, s. 65-66; Ocak, 2020, s. 155-156; Özaydın- Ersan, 2023, s. 356.

¹⁶¹ Ebu'l-Ferec II, 1999, s. 540.

¹⁶² İbn Bibi, 2020, s. 480; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 537; Müneccimbaşı II, 2017, s. 79; Köprülü, 2017, s. 43; Turan, 2017, s. 442; Cahen, 2020, s. 98; Kaymaz, 2011, s. 126; Ocak, 2020, s. 156; Özaydın- Ersan, 2023, s. 357.

¹⁶³ İbn Bibi, 2020, s. 480; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 537; Müneccimbaşı II, 2017, s. 79; Köprülü, 2017, s. 43; Turan, 2017, s. 442-443; Cahen, 2020, s. 98; Ocak, 2020, s. 158-159; Özaydın- Ersan, 2023, s. 356. Ebu'l-Ferec, Baba İlyas'ın öldürülmesini bir grup Selçuklu ileri gelenleri tarafından gerçekleştiğini söylemektedir. Ebu'l-Ferec II, 1999, s. 540.

¹⁶⁴ İbn Bibi, 2020, s. 480; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 537; Müneccimbaşı II, 2017, s. 79; Köprülü, 2017, s. 43; Turan, 2017, s. 443; Kaymaz, 2014, s. 66; Ocak, 2020, s. 160; Özaydın- Ersan, 2023, s. 357.

¹⁶⁵ İbn Bibi, 2020, s. 481; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 538; Turan, 2017, s. 443; Kaymaz, 2014, s. 66; Ocak, 2020, s. 160-161; Özaydın- Ersan, 2023, s. 357.

Frank askerlerinin domine ettiği sert çarpışmada, çocuklar hariç kadın ve yaşlı denilmeksizin bütün Babai müritleri öldürölüp bertaraf edilmiştir. 1240 yılının Ekim ila kasım ayları arasında başlayan ayaklanmanın mücadele safhası yaklaşık iki buçuk ay kadar sürmüş ve 1241 yılının ilk ayı içerisinde sona ermiştir.¹⁶⁶

Malya Ovası'ndaki mutlak başarıyla kanlı bir şekilde bastırılan Babailer ayaklanması başta Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev olmak üzere devlet adamları ve halk nezdinde büyük sevinç ve coşkuyla karşılanmıştır. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev isyanın bastırılmasıyla alakalı çevre hükümdarlara fermanlar yollamış ve devlet kademesinde savaşta yararlılık göstermiş emirlerine hilat giydirip ihsanda bulunmuştur.¹⁶⁷

Türkiye Selçuklu Devleti ile Babailer arasında kanlı bir dizi savaşın geçtiği mücadelenin görünürde dini, sosyal ve ekonomik koşulların Anadolu'ya Moğol tahakkümünden kaçıp sığınan konargöçer Türkmenlerin, kırsal kesimdeki Kürtler ile Hristiyanların ve intikam arzusundaki Harezmîlilerin devlete baş kaldırışı olarak anlaşılsa da aslında gayri Sünni heterodoks görüşlere sahip Baba İlyas ve Baba İshak'ın Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev ile devletin kötü giden koşullarını fırsat bilip, peygamber, veli ve mehdi kisvesi altında cahil ve fakir insanları istismar ederek Türkiye Selçuklu iktidarını ele geçirmeyi hedeflemişlerdir.

Babai liderleri bu emellerine her ne kadar ulaşamamış olsa da Türkiye Selçuklu Devleti'ni Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın öldürölmesi sonrası yakinen takip eden Moğolları, şu ana kadar belirtilen gelişmeleri dikkatle izlediği ve son olarak Babailer ayaklanmasının durdurulmasında devletin zorluklar yaşaması dolayısıyla Erzurum'dan çağrılan birliğin yeniden Erzurum'da tesis edilememesi harekete geçirmiştir. Böylece daha önceleri bölgenin en güçlü ve en prestijli devleti olarak bilinen Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğollar nazarında topraklarının artık işgale açık bir devlete dönüştüğü ortaya çıkmıştır.¹⁶⁸

¹⁶⁶ İbn Bibi, 2020, s. 481-482; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 538-539; Ebu'l-Ferec II, 1999, s. 540; Saint Quentin, 2006, s. 43; Turan, 2017, s. 443; Kaymaz, 2011, s. 126; Kaymaz, 2014, s. 67; Ocak, 2020, s. 161-163; Özaydın- Ersan, 2023, s. 357.

¹⁶⁷ İbn Bibi, 2020, s. 482; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 539; Müneccimbaşı II, 2017, s. 79; Turan, 2017, s. 443; Özaydın- Ersan, 2023, s. 357.

¹⁶⁸ Turan, 2017, s. 440; Kaymaz, 2011, s. 127; Ocak, 2020, s. 164.

4. MOĞOLLAR

XIII. yüzyılın başlarında irili ufaklı Moğol aşiretleri Timuçin önderliğinde bir idare altında toplanmayı başarak devlet yapılanması oluşturmaya başlamıştır. Timuçin bu süreçte 1206 yılında “*Cengiz / Çingis Han*” unvanı almıştır.¹⁶⁹ Cengiz Han cihan hakimiyeti düşüncesiyle doğuda Çin’i daha sonra da batıdaki birçok siyasi otoriteyi ya ortadan kaldırmış ya da kendine bağlayarak bulunduğu yüzyılın en güçlü ve en önde gelen devletini kurmuştur. Onun dur durak bilmez büyük hareketi neticesinde Avrasya coğrafyası siyasi manada değişime uğramıştır.¹⁷⁰ Döneminin siyasetine yön veren Cengiz Han 1227 yılında hayatını kaybetmiş ve yerine kurultay yapılanı kadar iki yıl boyunca küçük oğlu Tuluy naip olarak vekalet etmiştir. 1229 yılında gerçekleşen kurultay neticesinde Cengiz’in üçüncü oğlu Ögedey “Büyük Han” kabul edilmiştir.¹⁷¹ Ögedey Han babasının doğu-batı seferleri sonucu devlete bağlılık noktasında gevşeklik gösteren ve vergi vermeyip bağlılığı hiçe sayan siyasi unsurları tekrar kontrol altına almak istemiştir.¹⁷² Celaleddin Haremşah’ın Moğollar karşısında yenilip Azerbaycan topraklarında yeni bir devlet kurma teşebbüsü Ögedey’i özellikle harekete geçirmiştir. Bu amaçla babası gibi doğu-batı seferlerine başlayan Ögedey Han hanedan üyeleri dışında generallerden Karakorum’a bağlı 30.000 ila 40.000 kişilik bir Moğol ordusuyla Curmagun Noyan’ı Kafkasya’ya göndermiştir.¹⁷³ Mugan’ı merkez edinen Curmagun Noyan, 1231 yılında öldürülen Celaleddin Haremşah’ın bugünkü Azerbaycan’daki topraklarına hakim olmuştur. Gürcüleri ve Ermenileri kontrol altına almaya çalışmış ve Diyar-Bekr, Musul, Erbil, Abbasi toprakları ve Selçuklu topraklarından Sivas’a kadar ilerleyip yağma faaliyetleri yürütmüştür.¹⁷⁴

Curmagun Noyan’ın 1241 yılında felç geçirmesi üzerine yerine 1242 yılında Baycu Noyan görevlendirilmiştir.¹⁷⁵ Baycu Noyan göreve geldikten sonra kendisini büyük hana ispat etmek ve önemli bir sima haline gelmek istemiştir. Buradan maksatla

¹⁶⁹ Anonim, *Moğolların Gizli Tarihi*, çev. Ahmet Temir, TTK, Ankara, 2019, s. 57-58; Anonim, *Moğolların Gizli Tarihçesi*, çev. Mehmet Levent Kaya, Kronik Kitap, İstanbul, 2021, s. 82; Jean Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil- Ayşe Bereket, Dergâh Yayınları, İstanbul 2022, s. 137-139; Mustafa Kafalı, “Cengiz Han”, *DİA*, C. 7, İstanbul, 1993, s. 368.

¹⁷⁰ Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s. 51.

¹⁷¹ Anonim, 2019, s. 190-191; Anonim, 2021, s. 216; Roux, 2022, s. 257; Sümer, 2022, s. 1; Osman Gazi Özgüdenli, “Ögedey Han”, *DİA*, C. 34, İstanbul, 2007, s. 21.

¹⁷² Roux, 2022, s. 259-260; Yuvalı, 2017, s. 87; Özgüdenli, “Ögedey Han”, s. 21.

¹⁷³ Roux, 2022, s.260; Yuvalı, 2017, s. 87-90; Sümer, 2022, s. 1; Özgüdenli, “Ögedey Han”, s. 21.

¹⁷⁴ Roux, 2022, s. 260-261; Yuvalı, 2017, s. 91-92; Sümer, 2022, s. 3.

¹⁷⁵ İbn Bibi, 2020, s. 490; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 546-547; Reşidüddin Fazlullah, 2013, s. 12.

hali hazır Babailer ayaklanmasını bastırmakta zayıflık gösteren Türkiye Selçuklu Devleti'ni istila etmeyi kafasına koymuştur.¹⁷⁶

4.1. Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın Moğol İstilasına Yönelik Tedbirleri

Cengiz Han'ın Moğol birliğini sağlamasından sonra cihan hakimiyeti anlayışıyla hızlıca topraklarını genişletmeye başlamış ve bu durum diğer topraklarda olduğu gibi Selçuklu topraklarında da duyulmuştur. O sırada Selçuklu tahtında bulunan Sultan I. Alaeddin Keykubad, iş bilir siyaseti ve öngörüsü neticesinde Moğolların ileriki yıllarda Selçuklu toprakları için bir tehdit oluşturacağını anlamış ve ona göre birtakım tedbirlere girişmiştir.¹⁷⁷

Sultan 1221 yılında Konya'dan başlayarak sonrasında Sivas, Kayseri vb. önemli Selçuklu şehirlerini daha korunaklı bir hale getirmek üzere surlarını tahkim ettirmiştir.¹⁷⁸ Doğu Anadolu'daki yerel tâbi unsurlar olan Mengüceklî beyliği ve Erzurum Selçukluları ile otorite sorunu yaşayan Sultan I. Alaeddin Keykubad, hem bölgenin Selçuklu siyasi birliğine katkı sunması hem de Doğu'dan gelebilecek Moğollara karşı buradaki şehirlerin güvenliği ve siyasi istikrarının sağlanmasına yönelik 1228 yılında Mengüceklîlerin, 1230 yılında ise Erzurum Selçuklularının hakimiyetlerine son vermiştir.¹⁷⁹

Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın Moğol tedbirlerinden en önemli girişimi çevre otoritelerle ittifak tesis etmeye çalışmasıdır. Bu maksatla Selçuklu topraklarının korunmasına yönelik Celaleddin Harezmsah ve Eyyubi hükümdarı Melik Eşref ile bölgenin güvenliği için bir ittifak oluşturmaya girişmiştir. Sultan'ın birçok kez ittifak çağrısı yaparak mektuplaştığı¹⁸⁰ Celaleddin Harezmsah'ın aksi hareket ederek bölgede yarattığı karmaşa ile siyasi hırsları ittifakın oluşmasına engel teşkil etmiştir. Bunun yanı sıra Celaleddin'in kabul edilemez davranışları Eyyubilerle birlikte hareket eden

¹⁷⁶ İbn Bibi, 2020, s. 490-491; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 546-547; Sümer, 2022, s. 8.

¹⁷⁷ Herbert Jansky, "Alâeddin Keykubad'ın Emniyet Politikası", *Zeki Velidi Togan'a Armağan*, TTK, Ankara, 2010, s.120; Özaydın – Ersan, 2023, s.294.

¹⁷⁸ Anonim Selçukname, 2014, s. 41; Jansky, 2010, s. 120; Uyumaz, 2003, s. 88; Özaydın – Ersan, 2023, s. 295.

¹⁷⁹ Turan, 2017, s. 374; Jansky, 2010, s. 120; Uyumaz, 2003, s. 64-66; Özaydın – Ersan, 2023, s. 306-307.

¹⁸⁰ Sultan I. Alaeddin Keykubad ile Celaleddin Harezmsah arasındaki mektupların içeriği hakkında bkz: Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, TTK, Ankara, 2014, s. 80-99.

Selçukluları Harzemşahlar'la karşı karşıya getirmiştir. Celaleddin Harezmsah, Sultan I. Alaeddin Keykubad ve Melik Eşref karşısında 1230 yılındaki Yassıçimen Savaşı'ndan mağlup şekilde Azerbaycan'daki topraklarına çekilmiş ve bir yıl sonra öldürülmüştür.¹⁸¹ Celaleddin'in ölümünün ardından başı boş kalan Harezmli birlikleri ve önde gelenleri sultanın emriyle Selçuklu Devleti'nin askeri kademelerinde görevlendirilmiştir. Sultan, bur birliklerin Moğollarla daha önce yaşamış oldukları savaş tecrübesi ile Selçuklu ordusuna sağlayacakları destekten istifade etmek istemiştir.¹⁸²

Öte taraftan Sultan I. Alaeddin Keykubad, Celaleddin'in Ahlat'tan Gürcistan sınırına kadar uzanan topraklarına dokunmayıp kontrolünü Melik Eşref'e bırakarak Harzemşahlar gibi bu kez Eyyubilerin tampon devlet olmalarını hedeflemiştir. Ancak Melik Eşref'in Selçuklular ile olan ittifaka yavaş yavaş sırt çevirmesi iki devlet arasında huzursuzluğa sebep olmuş ve böylece sultanın bölgedeki ittifak arzusu sonuçsuz kalmıştır.¹⁸³ Haremşahlar ve Eyyubiler dışında Gürcülerin Moğollar karşısındaki tutumunu önemseyen sultan, Gürcü Krallığı'nın Selçuklu Devleti yanında saf alması için yakın ilişkiler çerçevesinde Kraliçe Rosudan'ın kızı ile oğlu Melik Gıyaseddin Keyhüsrev'i evlendirmiştir.¹⁸⁴

Celaleddin Harezmsah'ın ölümünden sonra ona ait bugünkü Azerbaycan'daki topraklarını ele geçiren Curmagun Noyan çevre otoritelerin topraklarında yağma faaliyetlerine başlamıştır. Eyyubi, Artuklu ve Abbasi topraklarında faaliyet gösteren Moğolların bir kısmı aynı amaçla 1232 yılında Sivas yakınlarına kadar gelmiş, burada yağma ve katliam yapmışlardır. Sultan durumu öğrendikten sonra Kemaleddin Kamyar komutasında bir Selçuklu birliğini Sivas'a göndermiştir. Kemaleddin Kamyar, Moğolları sınır şehri Erzurum'a kadar takip etmiş ve daha sonra Erzurum Sübaşısı Mübarizeddin Çavlı'dan onların Mugan'a çekildiğini öğrenmiştir.¹⁸⁵

¹⁸¹ Jansky, 2010, s. 120-122; Özaydın – Ersan, 2023, s. 301-302.

¹⁸² Ebu'l-Ferec II, 1999, s. 530; Turan, 2017, s. 398-399; Aytaç, "İbn Vâsil'in Muferricu'l-Kurûb Fî Ahbâri Benî Eyyûb", s. 141.

¹⁸³ Jansky, 2010, s. 123-124; Özaydın- Ersan, 2023, s. 302-303.

¹⁸⁴ İbn Bibi, 2020, s. 413-415; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 478-481; Turan, 2017, s. 396; Jansky, 2010, s. 124; Özaydın – Ersan, 2023, s. 302.

¹⁸⁵ İbn Bibi, 2020, s. 410-411; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 475-476; Turan, 2017, s. 396; Özaydın- Ersan, 2023, s. 302; Ebu'l Ferec ve Ahmed b. Mahmud, sultanın bu gelişme ile aynı tarihte yani h. 630 / m. 1232 yılında Ögedey Han'a il olma arzusunu bildirdiğini söylemektedir. Bkz: Ebu'l Ferec, 2011, s. 18; Ahmed b. Mahmud, 2018, s. 305.

Sultan I. Alaeddin Keykubad ömrünün sonlarına doğru Eyyubi seferi için bulunduğu Kayseri’de yıllar önce Erzurum’a yerleşmiş ve tüccarlık mesleğiyle hayatını sürdüren Kazvinli Şemseddin Ömer’in Ögedey Han’ın talebi üzerine onun elçisi sıfatıyla huzuruna gelmiştir. Şemseddin Ömer ile yalnız görüşme yapan sultan, onun getirdiği h. 633 / 1235 tarihli yarlığı okuyup elçiden dini üzerine yemin ederek her şeyi dosdoğru anlatmasını istemiştir. Daha sonra elçiden Ögedey Han’ın talep ettiği il olmanın ne manaya geldiğini ifade etmesini istemiştir. Elçi de dost ve barışçıl bir şekilde devlet ilişkisi kurmaktan söz etmiştir. Sultan bu kez il olmayı kabul ettikten sonra dahi topraklarına bir saldırı gelme ihtimalini elçiye sormuştur. Elçi bu soruya Ögedey Han’ın o kadar büyük ülkesi ve zenginliği olmasına rağmen her yıl dost nişanesi olarak hediyeler gönderip samimi olduğunu gösterirsen topraklarına yönelmez şeklinde cevap vermiştir. Sultan elçinin sözleri karşısında il yani dost olmayı kabul ettiğini söyleyerek Ögedey Han’a gitmesi için hediyeler hazırlanmasını emretmiştir. Ancak bu sırada sultanın ölümü üzerine Ögedey Han’a il olmayı kabul ettiğine dair cevabını yeni tahta çıkan Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev adına Selçuklu elçisi Fahreddin iletmıştır. Ögedey Han’a gelen elçi Sultan I. Alaeddin Keykubad’ın vefat ettiğini yerine oğlu Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in geçtiğini bildirmiş, Ögedey Han bu cevap neticesinde üç defa “*kıran (yazık)*” diyerek önceki sultana üzüлp sonra yeni sultanın davranışını takdir etmiştir.¹⁸⁶

Sultan I. Alaeddin Keykubad, ölümüne kadar aldığı tedbirler ve Moğol Hanı Ögedey’in il olma teklifini kabul edip, yılda bir kez hediye eşliğinde bağlılığını bildirmek istemesiyle, devrin en büyük korkularından biri olan Moğol istilasını Selçuklu topraklarının dışında tutmayı amaçlamıştı. Fakat bu tedbirler birkaç yıl geçerli olduktan sonra gerek sultanın ani vefatı gerek Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in hükümdar meziyetlerinden babası kadar muktedir ve ileri görüşlü bir kişiliğe sahip olmayışı ve gerekse 1240 yılında Selçuklu Devleti’nin bastırmakta ciddi zorluklar yaşadığı Babailer ayaklanması sonrası Erzurum’un tahrip edilmesi ile sonuçsuz kalmıştır.¹⁸⁷

¹⁸⁶ İbn Bibi’nin bahsetmiş olduğu bu olay ile yarlğ metni hakkında detaylı bilgi için bkz: İbn Bibi, 2020, s. 437-441; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 500-504; Turan, 2017, s. 405-407; Jansky, 2010, s. 125; Uyumaz, 2003, s. 89-90; Özaydın – Ersan, 2023, s. 304-306.

¹⁸⁷ Turan, 2017, s. 407-408; Uyumaz, 2003, s. 90-91.

4.2. Erzurum'un Tahrip Edilmesi (H. 640 / M. 1242)

H. 640 / m. 1242 yılı sonbaharında Baycu Noyan ve beraberindeki 30 bin kişiden oluşan Moğol birliği Babailer ayaklanmasını bastırmak üzere Erzurum'dan ayrılan takviye birliklerinin olmayışını fırsat bilerek Erzurum önlerine gelmişlerdir. Baycu Noyan önce Erzurum'un güvenliğinden sorumlu Sübaşı Sinaneddin Yakut ve Frank askerlerinin başı İstankus'a şehrin teslimi için için elçiler göndermiştir. Ancak bu istek kabul görmemiştir. Bunun üzerine Baycu Noyan yanında getirdiği mancınıklarla şehri şiddetli bir şekilde kuşatmaya başlamıştır.¹⁸⁸

Gece gündüz iki ay kadar süren kuşatma sırasında Sinaneddin Yakut ve İstankus ara ara şehirden çıkıp Moğollara vur-kaç taktiği uygulamışlardır. Öte yandan bir ara Sinaneddin Yakut'a karşı kin tutan ve araları pek iyi olmayan şehrin Şihnesi Şerefeddin Duvînî şehirdekilere ihanet ederek Moğollarla şehrin teslimi için anlaşmıştır. Ansızın kale burcundan bir grup Moğol askerini içeriye sokan Şerefeddin Duvînî, şehrin kapılarının Moğol birliklerine açılmasını sağlamıştır. Moğolların şehrin içerisine girdiğini öğrenen Sinaneddin Yakut, birliklerini toparlayarak şehir içinde çetin bir mücadeleye tutuşmuştur. Bu çetin mücadele sonunda Baycu Noyan, Sinaneddin Yakut'u ve oğlunu öldürmüş, şehir yakılıp yıkılmış ve kadın erkek demeden birçok insan Moğolların kılıçlarından nasibini almıştır.¹⁸⁹

Kuşatma esnasında Erzurum'un Moğollar tarafından kuşatıldığı haberini alan Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev şehrin işgale uğramaması için takviye birliği göndermişse de bu birlik şehir düştükten sonra bölgeye gelebilmiştir. Böylece Türkiye Selçuklu Devleti Moğol istilasında ilk ciddi darbesini h. 640 / m. 1242 yılında Erzurum'un tahrip edilmesiyle almıştır.¹⁹⁰

¹⁸⁸ İbn Bibi, 2020, s. 491; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 547; Müneccimbaşı II, 2017, s. 80; Turan, 2017, s. 449-450; Cahen, 2020, s. 98-99; Sümer, 2022, s. 8; Kaymaz, 2014, s. 88; Sevim- Merçil, 2014, s. 581; Özaydın – Ersan, 2023, s. 360.

¹⁸⁹ İbn Bibi, 2020, s. 491-493; Ebu'l-Ferec II, 1999, s. 541; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 547-549; Müneccimbaşı II, 2017, s. 80; Turan, 2017, s. 450; Cahen, 2020, s. 98-99; Kaymaz, 2014, s. 88-89; Özaydın – Ersan, 2023, s. 360-361.

¹⁹⁰ İbn Bibi, 2020, s. 493; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 549; Turan, 2017, s. 450; Kaymaz, 2014, s. 89; Özaydın – Ersan, 2023, s. 361.

4.3. Kösedag Savaşı (H. 641 / M. 1243)

Baycu Noyan beraberindeki Moğol birliğiyle Erzurum'u yağmalayıp tahrip ettikten sonra çokça esir ve ganimetle kışı geçirmek üzere Mugan'daki karargahına dönmüştür. Türkiye Selçukluları bu acı tecrübeden sonra Moğolların Mugan'a dönüşünü fırsat bilip yeni bir tehdide karşı çözüm arayışına girişmişlerdir.¹⁹¹

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev ile devlet erkanı istişare etme kararı almış, görüşmede Müslüman ve Hristiyan çevre otoritelerinin hükümdarlarından bölgenin ortak sorunu olarak görülen Moğollar'a karşı yardım istenmesi ve birlikte hareket edilmesi halinde büyük bir ordunun oluşturulması kararı alınmıştır.¹⁹²

Türkiye Selçuklu Devleti bu yardımları alabilmek için bazı maddi fedakarlıkta bulunmuştur. Buna göre Meyyafarikin Hakimi el-Melikü'l-Muzaffer Şahabeddin Gazi'ye geçmişte yapılan sefer neticesinde gönlünün alınıp aradaki gerginliğin giderilmesi için bir hazine ile birlikte önceden kardeşi el-Melikü'l-Eşref Muzaffereddin Musa'nın idaresinde olan Ahlat şehrinin kendisine verilmesi uygun görülmüştür. Gönderilen hazinedeki 10.000 Alai dinarı ve 100.000 dirhem sayesinde müşterek orduda yer alması için paralı asker temin etmesi istenmiştir. Bunun dışında 20.000 askeri orduya kazandırmak üzere 100.000 dinar ve milyonlarca dirhem'in bulunduğu bir başka hazine Naib Melikü'l-Ümera Şemseddin İsfahani'ye teslim edilip Suriye bölgesine gönderilmiştir. Son olarak devlete tâbiyetleri bulunan her yıl müşterek para basıp asker göndermekle sorumlu Kilikya Ermenilerine bir başka hazine ile Erakliye'nin iktası ve birçok ikta vaat edilerek kendi askerleri dışında paralı askerler temin edip en hızlı şekilde sultanın ordusuna katılmaları istenmiştir.¹⁹³

Çevre otoriteler ile vaatlerde bulunulandan teker teker ortak hareket edileceği yönünde olumlu yanıtlar gelmeye ve asker toplandığına dair haberler sultanın kulağına gelmeye başlamıştır. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev 1243 yılı ilkbaharı gelince çeşitli milletlerden oluşturulan 70.000 kişilik Selçuklu ordusu ile toplandığı Kayseri'den Sivas'a hareket etmiştir. Sivas'a geldiklerinde 2000 kişilik

¹⁹¹ İbn Bibi, 2020, s. 493; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 549; Müneccimbaşı II, 2017, s. 80; Turan, 2017, s. 451; Kaymaz, 2014, s. 89-90; Özaydın – Ersan, 2023, s. 361.

¹⁹² İbn Bibi, 2020, s. 493-494; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 549-550; Müneccimbaşı II, 2017, s. 80; Turan, 2017, s. 451; Cahen, 2020, s. 99; Kaymaz, 2014, s. 90; Özaydın – Ersan, 2023, s. 361.

¹⁹³ İbn Bibi, 2020, s. 494; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 550; Müneccimbaşı II, 2017, s. 80; Turan, 2017, s. 451; Cahen, 2020, s. 99; Kaymaz, 2014, s. 90; Özaydın – Ersan, 2023, s. 361-362.

Halep'ten gelen kuvvet ile diğer Türk askerlerin katılımıyla sayılarını 80.000'e ulaştırmıştır. Sultan bu orduya ek olarak Meyyafarikin Eyyubilerinden ve Kilikya Ermenilerinden gelecek destek kuvvet için Sivas'tan beklemeyi tercih etmiştir.¹⁹⁴

Diğer taraftan Baycu Noyan liderliğindeki Moğollar kışı geçirdikleri Mugan'da yapmış oldukları hazırlıktan sonra ordularına dahil ettikleri Ermeni ve Gürcü kuvvetleriyle birlikte Türkiye Selçuklu sınırlarına girerek Erzincan civarında yağma ve katliama girmişlerdir.¹⁹⁵ Takviye birliklerin gecikmesi ve Baycu Noyan'ın Erzincan faaliyetlerinin haberini alan Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev ile devlet erkani, istişare meclisi oluşturarak sürecin gidişatı hakkında görüş alışverişi yapmaya karar vermişlerdir.¹⁹⁶

Sahib Mühezzibüddin Ali ve Gürcüoğlu Zahîrüddevle gibi devlete yıllarca hizmet etmiş tecrübeli devlet adamları gıda ve teçhizat bakımından ihtiyaç duyulabilecek malzemelerin zengin olduğu devletin en önemli müstahkem şehirlerinden olan Sivas'ta savunma hattı kurulması gerektiği ve olası mücadeleyi burada gerçekleştirmeyi uygun görmüşlerdir. Bu fikre muhalefet eden Nizameddin Suhrab ve muhafız birliği komutanı Visakbaşı Garib gibi devlete hizmet açısından daha az tecrübeleri bulunan sultanın yakın çevresindeki genç devlet adamları ise kibirlerine yenik düşerek hızlı bir şekilde alacakları zaferin kendilerinde kazandıracağı şöhreti düşünmeleri arzusuyla Moğollara nazaran hali hazırdaki ordunun kalabalık oluşuna güvenip Erzincan halkı zulme uğrarken Sivas'ta beklemenin anlamsız olduğunu ifade etmişlerdir. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev genç devlet adamlarının fikirleri kendince uygun görmüş ve Sivas'tan Erzincan'a doğru hareket kararı almıştır.¹⁹⁷

Selçuklu ordusu Sivas'ın yaklaşık 80 kilometre doğusunda Zara ile Suşehri arasındaki Köseadağ'a geldikleri zaman bölgenin hem bol su ve otlak kaynağının bulunması hem de mevzi bakımından elverişli olması karargâhın burada kurulmasına

¹⁹⁴ İbn Bibi, 2020, s. 495-496; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 551-552; Turan, 2017, s. 452; Kaymaz, 2014, s. 91; Özyayın – Ersan, 2023, s. 362-363.

¹⁹⁵ İbn Bibi, 2020, s. 496; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 552; Turan, 2017, s. 452; Sümer, 2022, s. 8; Kaymaz, 2014, s. 91-92; Özyayın – Ersan, 2023, s. 363.

¹⁹⁶ İbn Bibi, 2020, s. 496; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 552; Turan, 2017, s. 452; Kaymaz, 2014, s. 92; Özyayın – Ersan, 2023, s. 363.

¹⁹⁷ İbn Bibi, 2020, s. 496-497; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 552-553; Müneccimbaşı II, 2017, s. 80; Turan, 2017, s. 452-453; Cahen, 2020, s. 99; Kaymaz, 2014, s. 92; Özyayın – Ersan, 2023, s. 363-364.

olanak sağlamıştır. Bu esnada Baycu Noyan'ın 40.000 kişiden oluşan Moğol ordusunun Erzincan'ın Akşehir Ovası'na geldiği haberi karargâha ulaşmıştır. Haberi alan genç devlet adamları Moğollara yaşatacakları hezimet için sevinç duyarken tecrübeli devlet adamları sultana, Akşehir ovasına ilerlemeyip burada kalınması ve geçte olsa takviye birliklerinin beklenmesi konusunda uyarılarda bulunmuştur. Fakat genç devlet adamları kararlara itiraz edip Moğollara karşı ovaya inerek saldırıya geçilmesini talep edip devlet erkanı içerisinde gerginliğe ve tartışmalara sebep olmuşlardır.¹⁹⁸

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev nihayet bir karar verip yine genç devlet adamlarının sözlerine kulak vermiştir. Selçuklu ordusundan 20.000 kişilik öncü birliği Gürcüoğlu Zahirüddeve, Pervane Velîyüddin, Çaşnigîr Mübarizeddin Çavlı, Nizameddin Suhrab, Gürcü Şalucoglu Fahrüddeve ve Halep'ten gelen ordunun komutanı Nasıhuddin el-Farisi idaresinde Köseadağ'dan ovaya inerek Moğol ordusuna saldırı yapmak üzere harekete geçmiştir. Moğollar Selçuklu ordusunun üzerine geldiğini görünce Baycu Noyan'ın emriyle sahte ricat hamlesini başvurmuşlardır. Moğollar ilk etapta yenilgi emareleri gösterip Selçuklu ordusunu üzerine iyice çekmiş, ardından Baycu Noyan'ın saldırı emri vermesi üzerine pusudaki Moğol birlikleri Selçuklu ordusunu çevreleyip h. 641 / m. 1243 yılının temmuz ayında imha etmiştir. Bu hengamede birçok emir ölürken bazı emirler canını kurtarıp kaçmış, kaçamayan ise esir edilmiştir.¹⁹⁹

Selçuklu karargahına mağlubiyet haberi gelir gelmez savaşa girmeyen ordu içerisinde kaçışmalar yaşanmaya başlamıştır. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev ailesini ve hazinesini Tokat'a gönderdikten sonra kendisi Tokat üzerinden Konya'ya ardından Alaiye'ye buradan da Menderes yöresine kaçmıştır. Bir süre sonra sultan Konya'ya gelmiştir.²⁰⁰

Moğollar savaştan sonra bomboş vaziyetteki Selçuklu karargahına ilk etapta girmeyip bir taktik olabileceğini düşünmüş ama iki gün sonra hiçbir hareketlenmenin

¹⁹⁸ İbn Bibi, 2020, s. 497-498; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 553-554; Turan, 2017, s. 453-454; Kaymaz, 2014, s. 93; Özaydın – Ersan, 2023, s. 364.

¹⁹⁹ İbn Bibi, 2020, s. 498-500; Nigidi, 2015, s. 443; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 554-556; Münecimbaşı II, 2017, s. 81; Turan, 2017, s. 454-455; Cahen, 2020, s. 99; Sümer, 2022, s. 9; Kaymaz, 2014, s. 93-94; Özaydın – Ersan, 2023, s. 364-365.

²⁰⁰ İbn Bibi, 2020, s. 500-501; Ebu'l-Ferec II, 1999, s. 541-542; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 556-557; Münecimbaşı II, 2017, s. 81; Turan, 2017, s. 456; Kaymaz, 2014, s. 94; Özaydın – Ersan, 2023, s. 365.

olmadığını fark ettiklerinde karagaha girerek yağmalamaya başlamışlardır.²⁰¹ Moğolların yağma faaliyetleri Selçuklu karargahından sonra çevre şehirlere yönelikte gerçekleşmiştir. Sivas, Kayseri ve Mugan'a dönüş yolunda Erzincan'ı yağma eden Moğollar Sivas haricinde Erzincan'da ve en ağır Kayseri olmak üzere ciddi katliamlar gerçekleştirmişlerdir.²⁰²

4.4. Baycu Noyan ve Altınorda Hanı Berke Han ile Barış Antlaşması

Kösedağ Savaşı'ndan sonra başata sultan ve maiyeti olmak üzere devlet erkânı Anadolu'nun çeşitli yerlerine kaçmıştır. Bunlar arasında Sahib Mühezzibüddin Ali Amasya'ya sığınmıştır. Moğolların Kayseri şehrini tahribatı sonrası Amasya Kadısı Fahreddin'i yanına çağıran Mühezzibüddin Ali, başa baş verip bir çözüm arayışına giriştiler. Devletin bu şekilde idareden yoksun bırakılması daha kötü sonuçlar doğuracağını düşünen ikili Erzincan'dan Mugan'a dönüş yolunu tutan Baycu Noyan'ın yanına gitmeye karar vermişlerdir. Erzurum civarında Baycu Noyan ile yan yana gelen Mühezzübidin Ali ve Kadı Fahreddin birlikte Mugan'a gitmişlerdir.²⁰³

Mugan'a geldiklerinde önce Baycu Noyan ile sonra Curmagun Noyan ile görüşen bu iki Selçuklu devlet adamı Türkiye Selçuklu Devleti'nin yenilmesinin askeri anlaşmazlıktan dolayı olduğunu aksi takdirde güçlü bir orduya sahip olduklarını, halkın ise Selçuklu hanedanı dışında başka bir otoriteye itaat etmeyeceğini, barış yapılmadığı takdirde Anadolu'da fitnenin ve kaosu durdurulamayacağı ve böyle bir durumun da kimseye fayda sağlamayacağını ifade ettikten sonra barış arzusunda olduklarını söylemişlerdir. Curmagun Noyan'ın talimatı ve Baycu Noyan'ın istekleri doğrultusunda barış yapılması kararlaştırılmıştır. Buna göre Türkiye Selçuklu Devleti Moğollara il yani tâbi olup her yıl 360.000 dinar para, 10.000 koyun, 1.000 sığır, 1.000

²⁰¹ İbn Bibi, 2020, s. 501; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 557; Müneccimbaşı II, 2017, s. 81; Turan, 2017, s. 456-457; Sümer, 2022, s. 9; Kaymaz, 2014, s. 94; Özaydın – Ersan, 2023, s. 367.

²⁰² İbn Bibi, 2020, s. 501-504; Ebu'l-Ferec II, 1999, s. 542-544; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 557-560; Müneccimbaşı II, 2017, s. 81; Turan, 2017, s. 457-461; Cahen, 2020, s. 99; Sümer, 2022, s. 9; Kaymaz, 2014, s. 97-99; Özaydın – Ersan, 2023, s. 367-369.

²⁰³ İbn Bibi, 2020, s. 505-506; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 561-562; Müneccimbaşı II, 2017, s. 82; Turan, 2017, s. 463; Sümer, 2022, s. 9; Kaymaz, 2014, s. 101-102; Özaydın – Ersan, 2023, s. 370.

at, deve, katır, köpek ve altın işlemeli ipek kumaşlar ile başka çeşitli hediyeler vermeyi kabul etmiştir.²⁰⁴

Anlaşmanın ardından Mugan'dan ayrılıp Konya'ya dönen bu iki Selçuklu devlet adamı, sultan ve halk nezdinde bir bayram sevinciyle karşılanmıştır. Sultan, Mühezzübidin Ali'yi vezirlik makamında devam ettirip birçok hediye ve ihsanda bulunmuştur. Türkiye Selçuklu Devleti yapılan barış girişimi sayesinde Köseadağ Savaşı'ndan sonra içine düştüğü ve ne olacağı belirsiz kaostan çıkmayı başarmıştır.²⁰⁵

Türkiye Selçukluları, Baycu Noyan ile yapılan anlaşmayı garanti altına almak için daha üst bir makamın tasdiki istemişlerdir. Bunun için Moğolların batı siyasetinin başında bulunan Altınorda Hanı Batu Han'a Şemseddin İsfahani başkanlığında bir elçilik heyetini gönderilmiştir. Batu Han elçilik heyetini kabul edip anlaşmayı tasdik ettikten sonra kendinin sultana yolladığı tâbiyet alametleri ve yarlığı elçilik heyetine teslim etmiştir. Batu Han ayrıca Şemseddin İsfahani'ye Moğollar adına Anadolu'nun idaresinden sorumlu olduğuna dair bir yarlık vermiştir. Şemseddin İsfahani ve heyet sonra Anadolu'ya geri dönmüştür.²⁰⁶

Türkiye Selçukluları, Moğollarla imzaladığı anlaşmalar sayesinde savaşın ardından ülke içinde yaşadığı buhran ve bunalımı aşmış olsa da I. Alaeddin Keykubad döneminde kararlaştırılan ve onun ani ölümü sonrası II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından uygulamaya konulan, Ögedey Han'a her yıl hediyeler eşliğinde bildirilen sembolik tâbiyet yükümlülüğü, Köseadağ Savaşı'ndaki hezimetin akabinde ağır şartlar içeren ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğollara olan tâbiyetini belirginleştiren bir hal almıştır.²⁰⁷

²⁰⁴ İbn Bibi, 2020, s. 506-507; Ebu'l-Ferec II, 1999, s. 544; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 562-564; Müneccimbaşı II, 2017, s. 82; Turan, 2017, s. 463-465; Sümer, 2022, s. 9; Kaymaz, 2014, s. 102; Özaydın – Ersan, 2023, s. 370-371.

²⁰⁵ İbn Bibi, 2020, s. 511; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 567-568; Müneccimbaşı II, 2017, s. 82; Turan, 2017, s. 466-467; Kaymaz, 2014, s. 103; Özaydın – Ersan, 2023, s. 372.

²⁰⁶ İbn Bibi, 2020, s. 512-513; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 568-570; Müneccimbaşı II, 2017, s. 82-83; Turan, 2017, s. 469-470; Sümer, 2022, s. 9-10; Kaymaz, 2014, s. 104.

²⁰⁷ Demir, "II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi", s. 272.

2. BÖLÜM

SULTAN II. GİYASEDDİN KEYHÜSREV DÖNEMİ SİKKE DARBI VE DİNAR, DİRHEM VE FELS SİKKELERİ

1. SULTAN II. GİYASEDDİN KEYHÜSREV DÖNEMİ DİNAR (ALTIN) SİKKE DARBI VE DİNARLARI

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde h. 634 / m. 1237 yılı ile h. 644 / m. 1246 yılları arasında kesintisiz sikke darbi gerçekleşmiştir.²⁰⁸ Onun dirhem ve fels sikkelerine nazaran dinar sikkeleri pek azdır.²⁰⁹ Selçuklu topraklarında dinar sikke basımı Konya ve Sivas'ta olduğu gibi devam etmiştir.²¹⁰ Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in günümüze ulaşmış Konya'da h. 635, 638, 641 ve 642 tarihli dinarları ile Sivas'ta h. 634 ve 642 tarihli dinarları mevcuttur.²¹¹

1.1. H. 635 / M. 1238 Darp Tarihli Konya Dinarı (Prestij-Anı Dinarı)

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıkışının ikinci yılına tekabül eden h. 635 / m. 1238 yılına ait Konya'da darp edilmiş ve diğer dinarlara kıyasla oldukça ağır bir dinar bulunmaktadır. 1949 yılında, önemli Türk nümismat İbrahim Artuk tarafından bir makalede yayınlanan bu dinar, bir arkeolojik çalışma esnasında bulunmamıştır. Dinar, 12 Temmuz 1943 yılında, o dönemde Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı bir genel müdürlük olan Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün isteği doğrultusunda, İstanbul Arkeoloji Müzeleri denetiminde, İstanbul'un Beyoğlu ilçesi Tepebaşı Mahallesi Aynalıçeşme caddesi no: 33 adresinde ikamet eden seyyar antikacı Hikmet Karagür'den 1750 Türk lirası karşılığında satın alınmıştır.²¹²

²⁰⁸ Baykara, 2004, s. 293.

²⁰⁹ Artuk, "Anadolu Selçuklu Hükümdarı", s. 103; Kucur, "Selçuklu'nun İktidar Alâmeti", s. 105.

²¹⁰ Erkiletlioğlu - Güler, 1996, s. 122.

²¹¹ Artuk – Artuk, 1971, s. 364, no: 1108-1109; Erkiletlioğlu -Güler, 1996, s. 122-124, no: 253-255, 257-260, 262; İzmirlier, 2009, s. 164-169, no: 370-377; Broome, 2011, s. 142-170, no: 233,234,241,249,258,276,281; Baykara, 2004, s. 293.

²¹² Artuk, "Anadolu Selçuklu Hükümdarı", s. 103.

Resim 12. II. Keyhüsrev (634–644 / 1237-1246), Altın, Konya, 635 / 1238, 134,30 gr., 40,5 mm.²¹³

Bir yüzünün merkezdeki çift daire formun içinde [“السلطان / الاعظم كيخسرو / بن”] والهمك اله واحد لا اله الا (es-Sultân / el-a‘zam Keyhüsrev / bin Keykubâd) çevresinde (ve’l-hakîm ilâhe vâhid lâ ilâhe illâ hû er-Rahmânî’r-Rahîm ve mâ tevfiķî illâ bi-’llâh ‘aleyhi tevekkeltü)]. Diğer yüzünün merkezindeki çift daire formun içinde [امير المؤمنين / الامام المستنصر بالله] (el-Îmâm / el-Mustanşır bi-’llâh / Emîr el-Mü’mînîn) çevresinde ضرب هذا الدينار بدار الملك قونية عمرها (ḡuribe haza ed-dînâr bi-Dârü l-Mülk Konya ûmmire hâ Allâh beķâ mâlekhâ ḡamse ve ṣelâṣe ve sitte-mî’e)].²¹⁴

Bilinen tek örnek olması sebebiyle bu dinarın darbı hakkında çalışmalarında fikir beyan eden Lutz Ilisch, Halit Erkiletlioğlu-Oğuz Güler, Yılmaz İzmirlier, onu madalyon olarak tanımlamaktadır.²¹⁵ Lutz Ilisch’e göre normal dinar ağırlığının kat be kat üstünde bir ağırlığa sahip bu madalyonun diplomatik ilişkilerde kullanılmak üzere devlet üst yönetiminin zaman zaman hazineye veya darphaneye emir vererek hazırlattığını ifade etmektedir.²¹⁶ Halit Erkiletlioğlu-Oğuz Güler ve S. Sadi Kucur’a göre, ağırlığı ve bilinen başka bir örneğinin bulunmamasından ötürü madalyon olduğu yönünde fikrini belirtmektedir.²¹⁷ Yılmaz İzmirlier’e göre ise bu madalyonun 30 dinar ağırlığına sahip olduğu ve sultana veya bir başka hükümdara takdim edilmek için darp

²¹³ İzmirlier, 2009, s. 164-165, no: 370.

²¹⁴ Artuk, “Anadolu Selçuklu Hükümdarı”, s. 103-105; Artuk-Artuk, 1971, s. 364, no: 1109; Erkiletlioğlu – Güler, 1996, s. 123, no: 254; Younis, “The Seljuk of Rum and the Ayyubids”, s. 710.

²¹⁵ Younis, “The Seljuk of Rum and the Ayyubids”, s. 709; Erkiletlioğlu – Güler, 1996, s. 122, no: 254; İzmirlier, 2009, s. 164-165, no: 370; Kucur, “Selçuklu’nun İktidar Alâmeti”, s. 104.

²¹⁶ Younis, “The Seljuk of Rum and the Ayyubids”, s. 709.

²¹⁷ Erkiletlioğlu-Güler, 1996, s. 122; Kucur, “Selçuklu’nun İktidar Alâmeti”, s. 104.

edildiğini söylemektedir.²¹⁸ Her ne kadar bu dinar için ifade açısından ‘madalyon’ yakıştırması yapılmış olsa da, dikkat edildiğinde bu görüşlerin ortak noktası, dinarın işlevselliğine yoğunlaşmaktadır. Dolayısıyla, bir hükümdarın kazandığı zaferinin, tahta çıkışının, akrabalık bağı kurulan nikah merasiminin vb. önemli olayların prestijine vurgu yapmak, olayı hatırlatmak ve anmak amacıyla ana yönelik darp ettirdiği bu dinarın ‘madalyon’ ifadesinden ziyade ‘prestij-anı dinarı’ adlandırması daha sağlıklı ve işlevine uygun bir tanımlama olacaktır.

Dönemin yazılı kaynaklarına bakıldığında bu prestij-anı dinarının darbu ile ilişkilendirilebilir iki gelişme yaşanmıştır. Bu gelişmelerin birincisi Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev’i tahta çıkaranlar arasında olan, sultandan aldığı güç ile devlet içerisinde kanlı tasfiye hareketi yürüten ve aynı zamanda Selçuklu tahtına göz diken Sadeddin Köpek’in katledilmesidir. İbn Bibi’nin teferruatlı anlatımına göre, elde ettiği nüfuz ve güç zehirlenmesi neticesinde hem sultana hem de devlete bir emir olmaktan çıkarak bir tehdit oluşturmaya başlayan Sadeddin Köpek, sultan ve Sivas Sübaşısı Hüsameddin Karaca iş birliği ile Kubadabad Sarayı’nda gerçekleşen tertibatla infaz edilmiştir. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Sadeddin Köpek’ten kurtulduktan sonra devlet kademelerinden uzaklaştırılan devlet adamlarını tekrar göreve getirmiş ve ardından düşmanından kurtulmanın verdiği mutluluk ve başarı ile Konya’ya gelerek iştret eğlencesi düzenlemiştir.²¹⁹ İbrahim Artuk, İbn Bibi’nin verdiği bilgidен hareketle h. 635 / m. 1238 yılında Konya’da darp edilen bu dinarın, sultanın Sadeddin Köpek’ten kurtulması şerefine kendi prestij ve başarısı anısına darp ettiğini öne sürmektedir.²²⁰

İkinci gelişme ise Türkiye Selçuklu Devleti ile Halep Eyyubileri arasında yakın ilişkilerin oluşması ve bu ilişkilerin sonucunda çifte evlilik ile akrabalık bağının kurulmasıdır. H. 634 / m. 1237 yılında, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in sözde emriyle bir grup Türkmen’in Halep Eyyubilerine ait Kurus’u yağmalaması, Türkiye Selçuklu Devleti ile Halep Eyyubilerini karşı karşıya getirmiştir. Bu durumu Halep’ten şikâyet için gelen elçiler aracılığıyla öğrenen Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, olaydan haberdar olmadığını belirterek, gerçekleştirilen saldırının telafi edilmesini ve

²¹⁸ İzmirlier, 2009, s. 164-165.

²¹⁹ İbn Bibi, 2020, s. 462-465; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 521-523; Turan, 2017, s. 431-433.

²²⁰ Artuk, “Anadolu Selçuklu Hükümdarı”, s. 107.

bölgede benzer faaliyetlerin tekrar edilmemesi için gerekli önlemlerin alınmasını emretmiştir.²²¹

Problemin ortadan kalmasından sonra aynı yıl birbirlerine gönderdikleri elçiler ve kıymetli hediyeler aracılığıyla Türkiye Selçuklu Devleti ile Halep Eyyubileri arasında dostane bir bağ kurulmuştur.²²² Bu bağ ertesi sene Mısır Eyyubilerinin başında bulunan el-Melikü'l-Kamil'e muhalefet eden ve içlerinde Halep Eyyubilerinin de bulunduğu Suriye'deki Eyyubi meliklerinin Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i Mısır'dan gelebilecek saldırıya karşı oluşturdukları ittifaka dahil etmeleriyle kuvvetlenmiştir. İttifakın oluşmasına ön ayak olan Şam Hakimi el-Melikü'l Eşref'in h. 635 / m. 1238 yılındaki ölümü üzerine Mısır'dan hareket geçen el-Melikü'l-Kamil Suriye seferini başlatmıştır. Suriye topraklarına ayak basan el-Melikü'l-Kamil Şam'ı ele geçirmiştir. Aynı vakitler Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Şam'dan sonra sıranın Halep'e geleceğini düşünerek bir grup askerini Halep'e yönlendirmiş ayrıca el-Melikü'l-Kamil'e buraya saldırmaması yönünde elçiler göndermiştir. Sultanın elçileri el-Melikü'l-Kamil'in Suriye'ye yönelik sefer fikrini değiştirememiş ve el-Melikü'l-Kamil Şam'ı ele geçirdikten sonra Halep'e ilerleyeceği sırada vefat etmesi hem Türkiye Selçuklularını hem de muhalif Eyyubi meliklerine rahat bir nefes aldirmiştir.²²³

El-Melikü'l-Kamil'in oluşturduğu tehdidin ortadan kalkmasının ardından, Türkiye Selçukluları ile Halep Eyyubileri arasında siyasi çıkarlar doğrultusunda çifte evlilik merasimi gerçekleşmiştir.²²⁴ Halep Hâkimi el-Melikü'n-Nasır II. Salahaddin Yusuf'un kız kardeşi Gaziye Hatun, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev ile evlenirken el-Melikü'n-Nasır ise sultanın kız kardeşi Melike Hatun ile evlenmiştir. Halep'te kıyılacak olan sultan ile Gaziye Hatun'un nikahına Halep halkı, elçiler ve emirler katılmıştır. Nikah Kemaleddin İbnü'l Adîm tarafından h. 635 / m. 1238 yılında Hanefi

²²¹ Emine Uyumaz, *Türkiye Selçuklu Devleti'ne Gelen ve Giden Elçiler (XI. Yüzyılın Sonu XIV. Yüzyılın Başları)*, Bilge Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul, 2011, s. 93-94; Süleyman Özbek, *Selçuklu-Eyyubî İlişkileri*, Berikan Yayınevi, İstanbul, 2018, s. 177-178; Aytaç, "İbn Vâsıl'ın Muferricu'l-Kurûb Fî Ahbâri Benî Eyyûb", s. 140; Demir, "II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi", s. 119.

²²² Uyumaz, 2011, s. 94; Aytaç, "İbn Vâsıl'ın Muferricu'l-Kurûb Fî Ahbâri Benî Eyyûb", s. 140; Demir, "II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi", s. 119.

²²³ Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, 2019, s.368-369; Cahen, 2020, s. 93; Kaymaz, 2014, s. 76; Özbek, 2018, s. 181; Demir, "II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi", s. 119-120.

²²⁴ Cahen, 2020, s. 93; Kaymaz, 2014, s. 77; Özbek, 2018, s. 178; Demir, "II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi", s. 120.

mezhebi üzere 50.000 dinar mehir ile kıyılmıştır. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in elçilik vazifesi icabı nikahta yer bulan Tokat Kadısı İzzeddin beraberinde getirdiği dinarları nikahtan sonra saçtırmıştır.²²⁵

İbnü'l-Adîm, Halep'te Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev ile Gaziye Hatun'un nikâhını kıydıktan sonra, Kayseri'de el-Melikü'n-Nasır ile Melike Hatun'un nikâhını kıyma görevini de üstlenmiştir. Bu amaçla Kayseri'ye gelen İbnü'l-Adîm, bizzat Sultan tarafından Keykubadiye Sarayı'nda karşılanmıştır. Nikahta geline vekalet eden Kemaleddin Kamyar bulunurken, Tokat Kadısı ve şahitler de usulüne uygun şekilde yerlerini almıştır. Tören, aynı yıl Halep'te olduğu gibi Hanefî mezhebine göre 50.000 dinar mehir ile gerçekleştirilmiştir. Merasim, altın, gümüş ve kıymetli eşyalarla son derece gösterişli bir şekilde düzenlenmiş; İbnü'l-Adîm, beraberinde getirdiği 1.000 dinarı nikâh sonrasında dağıtmıştır. Kayseri'deki görevini tamamlayan İbnü'l-Adîm, müjdeli haberi vermek üzere Halep'e dönmüştür.²²⁶

Muhammad Younis, kaynaklarda bahsedilen çifte nikâh merasimi ile söz konusu dinarının darp yılı arasındaki ilişkinin tesadüfi olmadığı yönünde bir yorum geliştirmiştir. Ona göre, h. 635 / m. 1238 yılında Konya'da basılan bu prestij-anı dinarı, takdim vesilelerinden biri olan nikâh merasiminde saçılmış olmalıdır. Younis, bu bağlamda, İbnü'l-Adîm'in Kayseri'de 1.000 Eyyubi dinarını saçmasına benzer şekilde, Tokat Kadısı İzzeddin'in de Halep'te Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev ile Gaziye Hatun'un nikâhı sonrasında bu Selçuklu prestij-anı dinarını saçtığını öne sürmektedir.²²⁷

Dönemin Latin kaynak yazarı Simon de Saint Quentin, Selçuklu topraklarına yaptığı ziyaret sırasında, sultanın hazinesinin bulunduğu müstahkem şehirlerden biri olan Alanya Kalesi'nde çok sayıda sikkenin yanı sıra on altı küpe dökülmüş saf altın bulunduğunu kaleme aldığı eserinde belirtmektedir.²²⁸ Bütün bu bilgiler ışığında, hem dönemin yazılı kaynaklarının sunduğu malumatlar, hem de söz konusu prestij-anı dinarına ilişkin değerlendirmeler doğrultusunda, I. Alaeddin Keykubad'ın Türkiye

²²⁵ Turan, 2017, s. 425-426; Cahen, 2020, s. 93; Kaymaz, 2014, s. 77; Aytaç, "İbn Vâsıl'ın Muferricu'l-Kurûb Fî Ahbâri Benî Eyyûb", s. 146. Demir, "II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi", s. 120.

²²⁶ Turan, 2017, s. 426; Kaymaz, 2014, s. 77; Aytaç, "İbn Vâsıl'ın Muferricu'l-Kurûb Fî Ahbâri Benî Eyyûb", s. 147; Demir, "II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi", s. 120-121.

²²⁷ Younis, "The Seljuk of Rum and the Ayyubids", s. 709.

²²⁸ Saint Quentin, 2006, s. 51.

Selçuklu Devleti'ne kazandırdığı ihtişam ve zenginlik II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemi yazılı kaynaklarına ve somut kanıtlar olan sikkelere yansıdığı görülmektedir.

1.2. H. 635 / M. 1238 Darp Tarihli Konya Dinarı

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in dinarları Konya darplı dinarları 3 tip, Sivas darplı dinarları ise iki tiptir. Konya darplı I. tip dinarları h. 635 / m. 1238 tarihli, II. tip dinarları h. 638 / m. 1240 tarihli ve III. tip dinarları h. 641 / 1243 ile h. 642 / m. 1244 tarihli. Sivas darplı I. tip dinarları h. 634 / m. 1237, II. tip dinarları ise h. 642 / m. 1244 tarihli.

Resim 13. II. Keyhüsrev (634–644 / 1237–1246), Altın, Konya, 635 / 1238, 4,55 gr., 20 mm.²²⁹

Konya darplı I. tip sikkenin ön yüzünün merkezindeki çift daire formun içinde [غياث الدنيا والدين ابو الفتح كيخسرو بن كيقباد / es-Sultân / el-a'zam], çevresinde (Gıyâse'd-Dünyâ-ve'd-Dîn Ebû'l-Feth Keyhüsrev bin Keykubâd đuribe h aza bi-Konya)]. Arka yüzünün merkezindeki çift daire formun içinde [الامام / المستنصر] (el-İmâm / el-Mustanşır), çevresinde (bi-'İlâh Emîr el-Mü'minîn fî sene ħamse ve şelâşe ve sitte-mî'e)].²³⁰

²²⁹ <https://www.acsearch.info/search.html?id=9818579> (Erişim Tarihi: 15.02.2025).

²³⁰ Tevhid, 1903, s. 184, no: 307; Artuk- Artuk, 1971, s. 364, no: 1108; Aydın, 1994, s. 33, no: 40; Erkiletlioğlu- Güler, 1996, s. 123, no: 255; Kollektif, 2005, s. 349, no: 8742; İzmirlier, 2009, s. 166-167, no: 372-374; Broome, 2011, s. 142, no: 234; Bahadır Kalaycı Koleksiyonu env. no: 22085 (Erişim Tarihi: 18.01.2025); Sezai Arık, "Kayseri Arkeoloji Müzesinde Bulunan", s. 101-102, no: 35.

1.3. H. 634 / M. 1237 Darp Tarihli Sivas Dinarı

Resim 14. II. Keyhüsrev (634-644 / 1237-1246), Altın, Sivas, 634 / 1237,4,37 gr., - mm.²³¹

Sivas darplı I. tip sikkenin ön yüzünün merkezindeki çift daire formun içinde [الدنيا والدين كيخسرو بن كيقباد (es-Sultân / el-a'zam Ġıyâse), çevresinde [الاعظم غياث] (ed-Dünyâ-ve'd-Dîn Keyhüsrev bin Keykubâd ħuribe haza ed-dînâr Sivas)]. Arka yüzünün merkezindeki çift daire formun içinde [الامام / المستنصر / بالله (el-Îmâm / el-Mustanşır / bi-'llâh / Emîr el-Mü'minîn), çevresinde (ħuribe haza ed-dînâr bi-Sîvâs ... fî sene arba'a şelâşîn sitte-mî'e).²³²

Saltanatın ilk yılına ait bu dinarın özenle ve dikkatle yapılması gerekirken üzerindeki ifadelerde eksiklik ve her iki tarafında da darp yerinin verilmesi darp eden kişinin hatası olabileceği gibi taklit dinar olup olmadığını da düşündürmektedir.

Konya darplı II. tip h. 638 / m. 1240 tarihli dinarda ilk defa Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemi dinar ve dirhemlerine yansımış “Şîr u Hurşîd” (Aslan ve Güneş) tasvirli sikkeler karşımıza çıkmaktadır. Bu dinarın bir yüzünde çift aslan ve güneş figürleri bulunmaktadır.²³³

²³¹ <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=41754> (Erişim Tarihi: 15.02.2025).

²³² Erkiletlioğlu – Güler, 1996, s. 122, no: 253; Kollektif, 2005, s. 349, no: 8745; İzmirlier, 2009, s. 166-167, no: 376; Broome, 2011, s. 156, no: 258.

²³³ Erkiletlioğlu – Güler, 1996, s. 123, no: 257; İzmirlier, 2009, s. 166-167; Broome, 2011, s. 144-145, no: 241. Bu tip sikkeler daha ayrıntılı bir şekilde “Şîr u Hurşîd (Aslan ve Güneş) Tasviri Hakkında Yapılmış Değerlendirmeler ile Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Şîr u Hurşîd (Aslan ve Güneş) Tasvirli Dinar, Dirhem ve Fels Sikkeleri” başlığı altında incelenecektir.

1.4. H. 642 / M. 1244 Darp Tarihli Konya Dinari

Resim 15. II. Keyhüsrev (634–644 / 1237–1246), Altın, Konya, 642 / 1244, 4,44 gr., 27 mm.²³⁴

Konya III. tip ve Sivas II. tip darplı dinarlara baktığımızda önceki tipler açısından her iki yeni tipte ilave ifadeler yer aldığı görülmektedir. Konya darplı h. 642 / m. 1244 tarihli dinarın ön yüzündeki daire formun merkezinde yer alan çift kare formun içinde [السلطان الاعظم / ظل الله في العالم / غياث الدنيا والدين / كيخسرو بن كيقيباد / قسيم امير] (es-Sultân el-a‘zam/ Zillullâh fi’l- ‘âlem / Ġıyâse’d-Dünyâ-ve’d-Dîn/ Keyhüsrev bin Keykubâd / Kâsım Emîr el-Mü’minîn), çevresinde ضرب هذا الدينار / بدار (duribe haza ed-dînâr / bi-Dârü’l-Mülk Konya sene işneyn / ve arba‘în ve sitte-mî’e). Arka yüzündeki daire formun merkezinde yer alan çift kare formun içinde [بسم الله الرحمن الرحيم / لا اله الا الله / وحده لا شريك له / محمد رسول] (Bismi’lîlâhi’r-Raḥmâni’r-Raḥîm / lâ ilâhe illâ Allâh / vaḥdehu lâ şerikeleh / Muḥammed resûl Allâh / şalla Allâh ‘aleyhi ve sellem) çevresinde الامام / (el-İmâm / el-Musta‘şım / bi-’lîlâh Emîr / el-Mü’minîn)].²³⁵

²³⁴ <https://www.acsearch.info/search.html?id=8419597> (Erişim Tarihi: 23.01.2025).

²³⁵ Erkiletlioğlu – Güler, 1996, s. 124, no: 259-260; İzmirlier, 2009, s. 166-167, no: 375; Broome, 2011, s. 153, no: 249; Bahadır Kalaycı Koleksiyonu env. no: 7951,7952,7953 (Erişim Tarihi: 18.01.2025).

1.5. H. 642 / M. 1244 Darp Tarihli Sivas Dinarı

Resim 16. II. Keyhüsrev (634–644 / 1237–1246), Altın, Sivas, 642 / 1244, 4,44 gr., 27 mm.²³⁶

Sivas darplı II. tip h. 642 / m. 1244 tarihli dinarın ön yüzündeki daire formun merkezinde yer alan çift kare formun içinde [السلطان الاعظم / ظل الله في العالم / غياث الدنيا] و
الدين / كيخسرو بن كيقباد / قسيم امير المؤمنين / غياثه د-دنيا-ve-د-دين / Keyhüsrev bin Keykubâd / Kâsım Emîr el-Mü'minîn), çevresinde ضرب هذا الدينار في سيواس / في سنة اثنين / و اربعين و ستمائه (duribe haza ed-dînâr fi Sivas fi sene ıṣṇeyn / ve arba'in ve sitte-mî'e). Arka yüzündeki daire formun merkezinde yer alan çift kare formun içinde [بسم الله الرحمن الرحيم / لا اله الا الله / وحده لا] و
الامام / المستعصم / بالله / امير المؤمنين / Muhammed resûl Allâh), çevresinde (el-İmâm / el-Musta'sım / bi-'llâh / Emîr el-Mü'minîn)]²³⁷ Yukarıda bahsedilen dinarlardan anlaşılacağı üzere II. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminin Abbâsî Halifeleri el-Mustansır Billâh (1226-1242) ve el-Musta'sım Billâh (1242-1258) olmuştur. h. 634 ve 635 tarihli dinarlara kıyasla h. 641 ve 642 tarihli dinarlardaki ifadeler oldukça iddialı ve din eksenslidir. Bu dinarlarda “Bismillahirrahmanirrahim” duası ile “Zillullâh fi'l- 'âlem” ve “Kâsım Emîr el-Mü'minîn” lakaplarının bulunması h. 640 / m. 1243 yılında gerçekleşen Türkiye Selçuklularının Köseadağ Savaşı yenilgisinden sonra oldukça bir o kadar iddialı ve bir o kadar da manidardır.

²³⁶ İzmirlier, 2009, s. 168-169, no: 377.

²³⁷ Aydın, 1994, s. 34-35, no: 42; Erkiletlioğlu – Güler, 1996, s. 124-125, no: 262; Kollektif, 2005, s. 350, no: 8746; İzmirlier, 2009, s. 168-169, no: 377; Broome, 2011, s. 169-170, no: 281.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin Köseadağ hezimetini öncesinde yaşanan yıpratıcı gelişmeler üzerine hiç beklenmedik bir yenilgiye maruz kalması ve Sivas, Kayseri ve Erzincan gibi şehirlerinin tahrip ve yağma edilmesi toplumun her kesimde ciddi boyutlarda sarsıntı yaratmıştır. Selim Kaya'ya göre Köseadağ Savaşı'nın tesiri ile Selçuklu topraklarında siyasi buhranın varlığı ve halktaki güvensizlik neticesinde sosyal ve ekonomik hayatta olumsuz bir havanın yaşanması toplumun devlet yönetiminde başarısız gördüğü devlet yöneticilerinden beklentilerini kesip tasavvuf ehlinde medet ummasına neden olmuştur.²³⁸ Mimari boyutta da bu dönem medrese, hankah ve zaviye gibi yapıların artması düşünceyi destekler niteliktedir.²³⁹

Bu bilgilerden hareketle dinarlardaki ifadelerin ne maksatlı olduğu iki şekilde izah edilebilir. Birincisi Moğolların Anadolu halkına yaşattıkları derin korku halkın sultan ve devlet adamlarından ziyade din adamlarına güvenmesi ve onlara yakınlaşması sultanın halkın itibar etmediği veya sırt çevirdiği hakimiyetine ilahi bir kaynağa dayandırmak istemesiyle h. 641 / m. 1243 ve h. 642 / m. 1244 tarihli dinarlarında bahsedilen ifadelerle yer verdiği düşünülebilir.²⁴⁰

İkincisi ise halkın düşünce yapısının tam aksine sultanın ve ilgili devlet aklının bilinçli bir şekilde yaşadıkları sıkıntıları dinlerine sarılarak tolere etmeye çalışan Selçuklu toplumuna dinarlardaki besleme dışında gibi dini lider imajı sağlayan iddialı ifadeler içeren mesajla halkın sultana, devlete ve yöneticilerine karşı yitirdikleri güveni geri kazandırmaya yönelik olduğu ihtimal dahilinde bir yaklaşım olabilir.

²³⁸ Selim Kaya, "Köseadağ Savaşı Sonrası Toplumsal Hoşnutsuzluk ve Siyasi İktidar", ed. Abdullah Kaya, *Türk'ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243 Köseadağ Savaşı ve Anadolu'nun Moğollar Tarafından İşgali*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas, 2018, s.552-553.

²³⁹ Demir, "II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Dönemi", s. 273.

²⁴⁰ Kucur, "Türkiye Selçukluları Sikkelerinde", s. 362.

Tablo 1. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Adına Türkiye Selçuklu Darphanelerinde Darp Edilen Dinar (Altın) Sikkeler

	Sultan	Ön Yüz-Arka Yüz	Darp Tarihi	Darp Yeri	Metal Cinsi	Ağırlık / Çap	Unvan	Lakap	Künye
S. 1. (R.12.)	II. Keyhüsrev (634-644 / 1237-1246)	السلطان / الاعظم كيخسرو / بن كيقياد والهكم اله: Ö: واحد لا اله الا هو الرحمن الرحيم وما توفيقي الا بالله عليه توكلت الامام المستنصر بالله / امير المؤمنين a: ضرب هذا الدينار بدار الملك قونيه عمرها الله بقا مالكا في سنة خمس و ثلاث ستمائه	H. 635 / M. 1238	Konya	Altın / Dinar	134,30 gr. / 40,5 mm.	es-Sultan el-A'zam	-	-
S.2. (R.13.)	II. Keyhüsrev (634-644 / 1237-1246)	السلطان / الاعظم غياث الدنيا والدين ابو الفتح كيخسرو ö: بن كيقياد ضرب هذا بقونيه الامام / المستنصر بالله امير المؤمنين في A: سنة خمس و ثلاث ستمائه	H. 635 / M. 1238	Konya	Altın / Dinar	4,55 gr. / 20 mm.	es-Sultan el-A'zam	Gıyâse'd- Dünyâ-ve'd- Dîn	Ebü'l-Feth
S.3. (R.14.)	II. Keyhüsrev (634-644 / 1237-1246)	السلطان / الاعظم غياث الدنيا والدين كيخسرو بن Ö: كيقياد ضرب هذا الدنارسىواس الامام / المستنصر بالله / امير A: المؤمنين) ضرب هذا الدنار بسىواس (...) في سنة اربعه ثلاثين ستمائه	H. 634 / M. 1237	Sivas	Altın / Dinar	4,37 gr. / - mm.	es-Sultan el-A'zam	Gıyâse'd- Dünyâ-ve'd- Dîn	-
S. 4. (R.15.)	II. Keyhüsrev (634-644 / 1237-1246)	السلطان الاعظم / ظل الله في العالم / غياث الدنيا Ö: والدين / كيخسرو بن كيقياد / قسيم امير المؤمنين ضرب هذا الدينار / بدار الملك قونيه / في سنة اثنين / و اربعين و ستمائه بسم الله الرحمن الرحيم / لا اله الا الله / a: وحده لا شريك له / محمد رسول الله / صلى الله عليه و سلم/ الامام / المستنصر بالله امير المؤمنين	H. 642 / M. 1244	Konya	Altın / Dinar	4,44 gr. / 27 mm.	es-Sultan el-A'zam	Gıyâse'd- Dünyâ-ve'd- Dîn	Ẓillullâh fi'l-'âlem, Kâsım Emîr el- Mü'minîn
S. 5. (R.16.)	II. Keyhüsrev (634-644 / 1237-1246)	السلطان الاعظم / ظل الله في العالم / غياث الدنيا Ö: والدين / كيخسرو بن كيقياد / قسيم امير المؤمنين ضرب هذا الدينار في سىواس / في سنة اثنين / و اربعين و ستمائه بسم الله الرحمن الرحيم / لا اله الا الله / وحده لا شريك A: له / محمد رسول الله / الامام / المستنصر بالله / امير المؤمنين	H. 642 / M. 1244	Sivas	Altın / Dinar	4.44. gr. / 27 mm.	es-Sultan el-A'zam	Gıyâse'd- Dünyâ-ve'd- Dîn	Ẓillullâh fi'l-'âlem, Kâsım Emîr el- Mü'minîn

2. SULTAN II. GİYASEDDİN KEYHÜREV DÖNEMİ DİRHEM (GÜMÜŞ) SİKKE DARBI VE DİRHEMLERİ

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in dirhemleri, tâbi unsurların darp ettikleri dirhemler dışında Konya ve Sivas şehirlerinde darp edilmiştir. Konya ve Sivas'ta h. 634 / m. 1237 ile h. 644 / m. 1246 yılları arasında kesintisiz gümüş sikke darbi söz konusuyken²⁴¹ Selçuklu topraklarında bulunma imkanı olan Latin yazar Simon de Saint Quentin sultanın zenginliğini anlatırken 6 ila 10 arasında gümüş madeninin bulunduğunu, gümüş ocaklarından yalnızca birinin günlük çıkardığı gümüşün 10.000 sultani dinar değerinde olduğunu, Lebena ismi verilen bir başka madende ise çalışan işçi harcamaları dışında günlük 3000 sultani dinar değerinde 3 rota²⁴² saf gümüş çıkarıldığını ve ülke içerisinde el edilen bir günlük gümüşün 57.000 gümüş marcasına karşılık geldiğini ifade etmektedir.²⁴³ XIV. yüzyıl yazarlarından el-Ömeri eserinde I. Alaeddin Keykubad döneminde Kilikya Ermenilerinden alınan Lulu'e, Gümüşsaray, ve Bayburt şehirlerinde gümüş maden yataklarından bahsetmektedir.²⁴⁴ Kaynaklardan hareketle kesintisiz dirhem darbinin gerçekleşmesi dönemin Selçuklu topraklarında yer alan gümüş maden ocaklarının rezerviyle alakalı olduğu muhtemeldir. Dirhem darbında Sivas'ta basılmış yarım ve çeyrek dirhemler de bulunmaktadır.²⁴⁵ Bu dönem

²⁴¹ Baykara, 2004, s. 293. Michael Broome kataloğunda Avusturyalı nümismat ve şarkiyatçı Eduard von Zambaur'dan alıntılanarak detayına ulaşamadığı h. 639 / m. 1241 tarihli Kayseri darplı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in dirheminden bahsetmektedir. Ancak başka hiçbir katalogda böyle bir örnek görülmemektedir. Yine Michael Broome, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in h. 634 yılında tahta çıkmasına rağmen Sivas darplı h. 632 / m. 1234 tarihli bir sikkesinden bahsetmiş ve yorum olarak bir yüzünün I. Alaeddin Keykubad dönemine ait olduğunu eklemiştir. Resmini göremediğimiz bu dirhemden ve kendi yorumundan yola çıkarak bir önceki sultana ait olduğunu ve kalıp hazırlanırken bir hatadan kaynaklandığını söylemek yanlış olmaz. Bu iki dirhem için bkz: Broome, 2011, s. 155-156, no: 256, 257.

²⁴² Kaynakta verilen 1 rota ağırlığı 2,3 kg.'dır. Buna göre 3 rota saf gümüş 6,9 kg.'dır.

²⁴³ Saint Quentin, 2006, s. 50; Muharrem Kesik, "Selçukluların Hâkimiyet Sahasında Bulunan Madenler", ed. Ebru Altan vd., *Ortaçağ Tarihçiliğinde Bir Duayen Abdülkerim Özaydın'a Armağan*, Bilge Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul, 2020, s. 375. Kaynağın vermiş olduğu 57.000 değerindeki gümüş birimi olan *marca*'nın 1 birim değeri yaklaşık 250 gr.'dır. Kaynakta verilen bu grama göre hesaplandığında bütün madenlerin günlük çıkardığı gümüş ağırlığı yaklaşık 14.250.000'dir.

²⁴⁴ Cahen, Saint Quentin'in bahsettiği 6-10 arası gümüş madeninden birkaçının el-Ömeri'nin belirttiği bu şehirlerden olabileceğini iddia etmektedir. Bkz: Cahen, 2020, s. 121; Abdullhalik Bakır, "Ortaçağ İslam Dünyasında Madenler ve Maden Sanayi", *Belleten*, C. 61, S. 232, Ankara, 1997, s. 531; Broome, "The 'Sun and Lion' Dirhams", s. 93; Broome, 2011, s. 140-141; Kesik, "Selçukluların Hâkimiyet Sahasında", s. 375.

²⁴⁵ Galib, 1891, s. 50; Erkiletlioğlu – Güler, 142-144; İzmirlier, 2009, s. 190-205; Broome, 2011, s. 149-171; Bahadır Kalaycı Koleksiyonu, env. no: 8036,8037,8038,8039,8040, 4502, (Erişim Tarihi 18.01.2025).

Türkiye Selçuklu dirhemleri 3 tip olup iki tip yazılı bir tip ise “Şîr u Hurşîd” (Aslan ve Güneş) tasvirlidir.²⁴⁶

2.2. H. 636 / M. 1239 Darp Tarihli Sivas Dirhemi

Resim 17. II. Keyhüsrev (634–644 / 1237–1246), Gümüş, Sivas, 636 / 1239, 2,98 gr., 23 mm.²⁴⁷

Sivas darplı I. tip dirhemler Konya darplı I. tip dirhemlerle aynı tarihlerde darp edilmiştir. Ancak Konya darplı dirhemlerden farklı olarak Sivas darplı I. tip dirhemlerin arka yüzleri aynı olup ön yüzlerinin bazılarında lakap varken bazılarında yoktur. Bu sebeple kendi içerisinde iki alt tipe ayrılmaktadır. Sivas darplı I. tipin I. alt tipindeki dirhemlerin ön yüzündeki daire formu içinde [السلطان / الاعظم غياث / الدنيا والدين] (es-Sultân / el-a‘zam Ġyâse / ‘ed-Dünyâ-ve’d-Dîn / Keyhüsrev bin Keykubâd) iç çevresinde سيواس / درهم / ضرب هذا (duribe haza / ed-dirhem / Sivas)]. Arka yüzünde [الامام / المستنصر / بالله امير / المؤمنين] (el-Îmâm / el-Mustanşır / bi-’llâh Emîr / el-Mü’minîn) çevresinde ستمائه / ثلثين / سنة ستة (sene sitte / selâşîn / sitte-mî’e)].²⁴⁸

²⁴⁶ Galib, 1891, s. 43-50; Tevhid, 1903, s. 184-224; Artuk – Artuk, 1971, s. 364-366; Aydın, 1994, s. 36-40; Erkiletlioğlu – Güler, 1996, s. 124-144; İzmirlier, 2009, s. 170-182, 190-206; Broome, “The ‘Sun and Lion’ Dirhams”, s. 93; Broome, 2011, s. 140-141.

²⁴⁷ İzmirlier, 2009, s. 190-191, no: 451.

²⁴⁸ Lane-Poole, 1877, s. 76, no: 188; Aydın, 1994, s. 36, no: 43; Erkiletlioğlu - Güler, 1996, s. 126, no: 276; İzmirlier, 2009, s. 190-191, no: 451; Broome, 2011, s. 157-158, no: 260-262; Bahadır Kalaycı Koleksiyonu, env. no:8003 (Erişim Tarihi: 18.01.2025).

I. tipin II. alt tipindeki dirhemlerde ise arka yüz aynı ifadelerle korunurken ön yüz ifadeleri [بن كيقباد / كخسرو / الاعظم / السلطان (es-Sultân / el-a'zam / Keyhüsrev / bin Keykubâd) çevresinde ضرب هذا / الدرهم / سيواس (duribe haza / ed-dirhem / Sivas)] şeklinde yazılmıştır.²⁴⁹ Sultan II. Gıyaseddin Keyhürev'in I. tip Sivas ve Konya dirhemleri selefi olan babası I. Alaeddin Keykubad'ın dirhem kalıpları ile benzerlik göstermektedir.²⁵⁰

Konya ve Sivas darplı II. tip dirhemler şîr u hurşîd (Aslan ve Güneş) tasvirli dirhemlerdir. H. 638 / m. 1240 ile h. 641 / m. 1243 yılları arasında darp edilmiştir.²⁵¹

2.3. H. 642 / M. 1244 Darp Tarihli Konya Dirhemi

Resim 18. II. Keyhüsrev (634–644 / 1237–1246), Gümüş, Konya, 642 / 1244, 3,02 gr., 24 mm.²⁵²

Konya darplı III. tip dirhemler ise h. 642 / m. 1244 ile h. 644 / m. 1246 yılları arasında darp edilmiştir. Bu tip içerisinde darp yerinin ifade edilmesi iki alt tipi doğurmaktadır. III. tip dirhemlerin I. alt tip ön yüzündeki daire formun merkezinde yer alan kare form içinde [السلطان الاعظم / ظل الله في العالم / غياث الدنيا والدين / كخسرو بن كيقباد / قسيم امير المؤمنين (es-Sultân el-a'zam / Zillullâh fî'l-âlem / Ğıyâse'd-Dünyâ-ve'd-Dîn /

²⁴⁹ Artuk – Artuk, 1971, s. 365, no: 1114; Erkiletlioğlu - Güler, 1996, s. 125, no: 268; İzmirlier, 2009, s. 190-191, no: 444; Broome, 2011, s. 159, no: 259.

²⁵⁰ Broome, “The ‘Sun and Lion’ Dirhams”, s. 93; Broome, 2011, s. 140-141.

²⁵¹ Bu tip sikkeler daha ayrıntılı bir şekilde “Şîr u Hurşîd (Aslan ve Güneş) Tasviri Hakkında Yapılmış Değerlendirmeler İle Sultan II. Gıyaseddin Keyhürev'in Şîr u Hurşîd (Aslan ve Güneş) Tasvirli Dinar, Dirhem ve Fels Sikkeleri” başlığı altında incelenecektir. Lane-Poole, 1877, s. 76-86, no: 190-230; Artuk- Artuk, 1971, s. 365-366; Aydın, 1994, s. 37-39; Erkiletlioğlu - Güler, 1996, s. 131-139; İzmirlier, 2009, s. 172-179, 192-201; Broome, 2011, s. 144-153, 160-169.

²⁵² <https://www.acsearch.info/search.html?id=5098733> (Erişim Tarihi: 18.01.2025).

Keyhüsrev bin Keykubâd / Kâsım Emîr el-Mü'minîn), çevresinde / الدرهم / ضرب هذا / بسم الله الرحمن الرحيم / لا اله الا الله / محمد [(Bismi'llâhi'r-Raḥmâni'r-Raḥîm / lâ ilâhe illâ Allâh / Muḥammed resûl Allâh / el-Îmâm el-Musta'sım / bi-'llâh Emîr el-Mü'minîn), çevresinde / و ستمائه / اثنین / و اربعین / في سنة / (fî sene / ıııneyn ve / arba'ın / ve sitte-mî'e)].²⁵³

III. tipin II. alt tipindeki dirhemlerde sadece [بسم الله الرحمن الرحيم / لا اله الا الله / محمد / ضرب هذا / الدرهم / بمدينة / قونية / (ḡuribe haza / ed-dirhem / bi- maḥrûse / Konya) yerine / بسم الله الرحمن الرحيم / لا اله الا الله / محمد / ضرب هذا / الدرهم / بمدينة / قونية / (ḡuribe haza / ed-dirhem / bi-medîne / Konya)] ifadesi yer almaktadır.²⁵⁴

2.4. H. 642 / M. 1244 Darp Tarihli Sivas Dirhemi

Resim 19. II. Keyhüsrev (634–644 / 1237–1246), Gümüş, Sivas, 642 / 1244, 2,99 gr., 25 mm.²⁵⁵

Sivas darplı III. tip dirhemlerin I. alt tip ön yüzündeki daire formun merkezinde yer alan kare form içinde [السلطان الاعظم / ظل الله في العالم / غياث الدنيا والدين / كيخسرو بن كيقباد / (es-Sultân el-a'zam / Zillullâh fî'l-âlem / Ġıyâşe'd-Dünyâ-ve'd-Dîn / Keyhüsrev bin Keykubâd / Kâsım Emîr el-Mü'minîn), çevresinde / الدرهم / ضرب هذا / بسم الله الرحمن الرحيم / لا اله الا الله / محمد [(Bismi'llâhi'r-Raḥmâni'r-Raḥîm / lâ ilâhe illâ Bismillah / Muḥammed resûl Allâh / el-Îmâm el-Musta'sım / bi-'llâh Emîr el-Mü'minîn), çevresinde / و ستمائه / اثنین / و اربعین / في سنة / (fî sene / ıııneyn ve / arba'ın / ve sitte-mî'e)].²⁵³

²⁵³ Artuk – Artuk, 1971, s. 365, no: 1113; Aydın, 1994, s. 40, no: 49; Erkiletlioğlu- Güler, 1996, s. 139, no: 298; İzmirlier, 2009, s.180-181, no: 415,416,417; Broome, 2011, s. 153-154, no: 250; Öncü, “Mardin Müzesindeki Türkiye Selçukluları”, s. 106, no: 40; Olcar, “Alanya Arkeoloji Müzesi’ndeki”, s. 127, no: 86.

²⁵⁴ İzmirlier, 2009, s.180-181, no: 414; Broome, 2011, s. 154, no: 251.

²⁵⁵ <https://www.acsearch.info/search.html?id=5532448> (Erişim Tarihi: 15.02.2025).

Allâh / Muḥammed resûl Allâh / el-İmâm el-Musta‘şım / bi-’llâh Emîr el-Mü’minîn), çevresinde سنه / اثنين / و اربعين / و ستمائه (sene / ııneyn ve / arba‘în / ve sitte-mî‘e)].²⁵⁶

Konya’da olduğu gibi Sivas darplı III. tip dirhemlerin II. alt tipinde de sadece [ضرب هذا / الدرهم / محروسه / سيواس (ḍuribe haza / ed-dirhem / maḥrûse / Sivas) yerine ضرب هذا / الدرهم / في مدينة / سيواس (ḍuribe haza / ed-dirhem / fî medîne / Sivas)] ifadesi yer almaktadır.²⁵⁷

II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in III. tip Konya ve Sivas darplı dirhemlerinde Köseadağ Savaşından sonra rastladığımız “Mahruse” ve “Medine” ifadeleri oldukça dikkat çekmektedir. Arapça “Mahrus (Korunmuş)” kelimesinden türeyen Mahruse kelimesi “korunmuş Şehir ve Büyük Şehir” anlamına gelmektedir.²⁵⁸ “Medine” ise Arapça sözcük anlamı “Şehir” olmakla birlikte İbn Manzûr’a göre “şehre gelmek, ikamet etmek, yerleşmek” gibi manalara gelen Arapça “müdûn” kökünden türediğini, yeryüzünde yerleşmeye uygun yer ve her yerine kale yapılmış korunaklı yerler manasını taşımaktadır. Bu bilgilerden yola çıkarak h. 642 / m. 1244 yılından itibaren muhtemel ki Konya ve Sivas’ın korunaklı şehir veya güvenilir yer manasında ifade edilmeye çalışıldığı düşünülebilir.²⁵⁹

Öte yandan dirhemler Ortaçağ İslam dünyasında uluslararası ticaretin değişim aracı olarak tüccarların keselerinde bir ülkeden diğer ülkeye ulaşabilen birçok insanın temas ettiği ve gördüğü para birimi olmuştur.²⁶⁰ Dolayısıyla bu her iki kelimenin dirhemlerde yer alması Köseadağ Savaşı ve hemen ardından Sivas, Kayseri ve Erzincan gibi şehirlerde yaşanan tahribat karşısında Moğol tehdidinden ve zulmünden çekinen bölge halkının hayatlarından endişe etmeden bu topraklarda sükûnetle yaşamlarını sürdürebileceği mesajını vermek amacıyla bilinçli kullanılmış olabilir. Aynı zamanda Anadolu’daki Moğol tahribatından Selçuklu şehirlerinde ticaretin sekteye uğradığını veya yapılamayacağını düşünen bazı tüccarların uluslararası ticaretle keselerine girmiş bulunan bu dirhemlerin üzerinde taşıdığı kasıtlı mesaj aracılığıyla rahatlıkla Selçuklu

²⁵⁶ İzmirlier, 2009, s. 204-205, no: 490-491; Kamil Eron Koleksiyonu env. no: 7115 (Erişim Tarihi: 18.01.2025).

²⁵⁷ Artuk – Artuk, 1971, s. 366, no: 1118; Erkiletlioğlu - Güler, 1996, s. 140, no: 300-301; İzmirlier, 2009, s.202-203, no: 484,485,486.

²⁵⁸ Şemseddin Sâmî, *Kamûs-ı Türkî*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, s. 1300.

²⁵⁹ Nebi Bozkurt – Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Medine”, *DİA*, C. 28, Ankara, 2003, s. 306.

²⁶⁰ Mıynat, “Ortaçağ İslâm Dünyasında”, s. 194.

şehirlerine gelerek ticaret yapabilecekleri algısı oluşturulmak istendiği şeklinde değerlendirilebilir.

Tablo 2. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Adına Türkiye Selçuklu Devleti'nde Darp Edilen Dirhem (Gümüş) Sikkeler

	Sultan	Ön Yüz-Arka Yüz	Basım Tarihi	Basım Yeri	Metal Cinsi	Ağırlık / Çap	Unvan	Lakap	Künye
S. 6. (R.17.)	II. Keyhüsrev (634-644 / 1237-1246)	Ö: السلطان الاعظم / غياث الدنيا والدين / ابو الفتح كيخسرو / بن كيقباد ضرب هذا / درهم /... / يقونيه A: الامام / المستنصر / بالله امير المؤمنين / سنه / اربع و ثلثين / و ستمائه	H. 634 / M. 1237	Konya	Gümüş / Dirhem	2,97 gr. / 23, 5 mm.	es-Sultan el-A' zam	Gıyâse'd-Dünyâ-ve'd-Dîn	Ebû'l-Feth
S. 7. (R.18.)	II. Keyhüsrev (634-644 / 1237-1246)	Ö: السلطان / الاعظم غياث / الدنيا والدين / كيخسرو بن كيقباد ضرب هذا /... / الدرهم / سيواس A: الامام / المستنصر / بالله امير المؤمنين سنه / سنه / ثلثين / ستمائه	H. 636 / M. 1239	Sivas	Gümüş / Dirhem	2,98 gr. / 23 mm.	es-Sultan el-A' zam	Gıyâse'd-Dünyâ-ve'd-Dîn	-
S. 8. (R.19.)	II. Keyhüsrev (634-644 / 1237-1246)	Ö: السلطان الاعظم / ظل الله في العالم / غياث الدنيا والدين / كيخسرو بن كيقباد / قسيم امير المؤمنين ضرب هذا / الدرهم / محروسه / يقونيه A: بسم الله الرحمن الرحيم / لا اله الا الله / محمد رسول الله / الامام المستعصم / بلله امير المؤمنين في سنه / اثنين / و اربعين / و ستمائه	H. 642 / M. 1244	Konya	Gümüş / Dirhem	3,02 gr. / 24 mm.	es-Sultan el-A' zam	Gıyâse'd-Dünyâ-ve'd-Dîn	Ẓillullâh fî'l-'âlem, Ẓâsım Emîr el-Mü'minîn
S. 9. (R.20.)	II. Keyhüsrev (634-644 / 1237-1246)	Ö: السلطان الاعظم / ظل الله في العالم / غياث الدنيا والدين / كيخسرو بن كيقباد / قسيم امير المؤمنين ضرب هذا / الدرهم / محروسه / سيواس A: بسم الله الرحمن الرحيم / لا اله الا الله / محمد رسول الله / الامام المستعصم / بلله امير المؤمنين / سنه / اثنين / و اربعين / و ستمائه	H. 642 / M. 1244	Sivas	Gümüş / Dirhem	2,99 gr. / 25 mm.	es-Sultan el-A' zam	Gıyâse'd-Dünyâ-ve'd-Dîn	Ẓillullâh fî'l-'âlem, Ẓâsım Emîr el-Mü'minîn

3. ŞİR U HURŞİD (ASLAN VE GÜNEŞ) TASVİRİ HAKKINDA YAPILAN DEĞERLENDİRMELER İLE SULTAN II. GİYASEDDİN KEYHÜSREV DÖNEMİ ŞİR U HURŞİD (ASLAN VE GÜNEŞ) TASVİRLİ DİNAR, DİRHEM VE FELSLERİ

Türkiye Selçuklu Sultanları sikkelerinde yazı dışında çeşitli figürlere ve tasvirlerle yer vermiştir. Bu figür ve tasvirler devletin kurulduğu XI. yüzyıldan ve ilk sikkelerden itibaren gördüğümüz Bizans İmparator portresi, tahta oturan hükümdar tasviri, Hristiyanlığın en önde gelen azizlerinden St. George tasviri ve farklı süvari varyasyonları olmuştur. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemi dinar, dirhem ve fels sikkelerden bahsederken tip II olarak belirttiğimiz bazı dinar, dirhem ve fels sikkeleri “Şîr u Hurşîd” (Aslan ve Güneş) tasvirlidir.

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in saltanatı sırasında darp edilmeye başlanan şîr u hurşîd tasvirli sikkeler, Selçuklu sikke skalasına yeni ve dikkat çekici bir tip kazandırmıştır.²⁶¹ H. 638 / 1240 ila h. 641 / 1243 yılları arasında darp edilmiş olan dinar, dirhem ve fels sikkeler ile karşımıza çıkan bu tip sikkelerin üzerinde bulunan güneşin, aslanın, yıldızların, hilallerin, figürlerin²⁶², tasvirleri ve motiflerin sayı ile konum çeşitliliği birçok alt tipi oluşturmaktadır.²⁶³ İlâveten Konya’da darp edildiğine dair herhangi bir örnek tespit edilememekle birlikte, Sivas’ta H. 638, 639 ve 640 yıllarında yarım dirhem; H. 639 yılında ise ayrıca çeyrek dirhem darp edilmiştir.²⁶⁴ Diğer sikkeler gibi Konya ve Sivas şehirlerinde darp edilen bu sikkelerin²⁶⁵ basımı h.

²⁶¹ Orhan Sarioğlu – Koray Gürleyük, “Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev’e Ait 639 H. Tarihli Şîr-i Hurşîd Motifli Çeyrek Dirhemler Üzerine Bir Çalışma” *Türk Nümismatik Derneği Bülten No: 44*, İstanbul, 2015, s.7.

²⁶² Yılmaz İzmirlier Selçuklular hakkındaki katalog çalışmasında şîr u hurşîdli bir dirheminde aslanın ayakları altındaki bir insan figüründen bahsetmektedir. Bu figürün Roma mitolojisindeki Romus Romulus’tan esinlendiği ve Hamidoğulları paraları üzerine daha önce yayınladığı Borgulu darplı sikkelerde de kontrmark içinde benzerini gördüğünü ifade etmektedir. Her iki esere ve sikkelere bkz: İzmirlier, 2009, s. 172-173, no: 394; Yılmaz İzmirlier, *Hamidoğulları Beyliği Paraları*, Yazır Matbaası, İstanbul 1999, s. 105-106, no: 20-22.

²⁶³ Galib, 1903, s. 53-54; Broome, 2011, s. 141; Eser, “Anadolu Selçuklu Dönemi’nde Sultani Pul”, s. 242. Erdal Eser, şîr u hurşîd tasviri üzerine yayınladığı bir önceki dipnotta yer verilen çalışmasında şîr u hurşîd tasvirli sikkelerin darp yılını bir yıl geriye çekerek h. 637 / m.1238-39 yılı olarak belirlemiştir. Ancak onun verdiği tarihe ait başka bir sikke örneğine gerek önceki yapılan çalışmalarda ve gerekse bu tez çalışması çerçevesinde rastlanmaması kanaatimizce sikkelerin tarih okumasında hata yaptığı kanaatini ortaya çıkarmaktadır. Bkz: Erdal Eser, “Anadolu Selçuklu Dönemi’nde Sultani Pul”, s. 239-248.

²⁶⁴ İzmirlier, 2009, s. 196-197; Sarioğlu – Gürleyük, “Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev’e Ait”, s. 7.

²⁶⁵ Yılmaz İzmirlier, Kilikya Ermenilerinin Selçuklular ile müşterek dirhemlerinde Arapça yazılı yani Selçukluyu temsil eden yüzlerinin bazılarında bir haç olduğunu katalogunda yayınlamıştır. Yine İzmirlier, buradaki haçın benzerini II. Gıyaseddin Keyhüsrev’e ait tarihi ve darp yeri okunmayan şîr u

641 / m. 1243 yılından sonra durmuş ve daha önce bahsettiğimiz tip III olan her iki yüzü yazılı dini ifadelerin yer aldığı yeni tipteki sikke darbına geçilmiştir.²⁶⁶

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in şîr u hurşîd tasvirli sikkeleri hakkında gerek ana kaynaklarda gerek nümismatların sikke yayınlarında ve gerekse araştırmacıların çalışmalarında çeşitli yorumlar getirilmiştir. Bu konuda Ahmet Kütük, bir makalesinde Aknerli Grigor'un ve İbni Kesir'in sultanın yırtıcı hayvanlarla olan alakası hakkında verdiği malumatları ile İsmail Galib'in yayınladığı şîr u hurşîd tasvirli sikkesini alıntılıyıp sultanın yırtıcı hayvanlara olan ilgisinden dolayı aslan ile güneş tasvirlerini sikkelerinde tercih ettiği şeklinde bir yorum getirmiştir.²⁶⁷ Kaynaklardan edinilen bir diğer bilgi ve yaygın olan yorum ise Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1238 yılında Sadeddin Köpek'ten kurtulduktan sonra Gürcü Melikesi ile evliliğinin neticesinde²⁶⁸ birbirlerine olan aşkın tasavvuru olduğu düşüncesidir. Selçuklu dönemi Ebu'l-Ferec ve sonraki dönem yazarlarından Ahmet b. Mahmud eserlerinde sultanın eşine duyduğu sevgiyi somut hale getirmek üzere kendini aslan, Gürcü eşini ise güneş figüründe dönemin dinar ve dirhemlerine bastırttığını ifade etmektedir.²⁶⁹

Mahmut Demir doktora tez çalışmasında yazılı kaynakların sevgi bağı nişanesi şeklindeki romantik yaklaşımların çok mantıklı olmadığını, F. Grenet'ten alıntı yaparak şîr u hurşîd tasvirinin tarihsel arka planına bakıldığında M.Ö IV. yüzyıla tarihlenen Perslere ait bir mühürde Ahameniş İmparatorluğu'na mensup aslan figürü ile tasvir edilen hükümdarın, üzerinde güneş figürü ile tasvir edilen Tanrıça İştaranana'ya tapınırken ki halinin işlendiğini ve dolayısıyla mühürdeki kadim geleneğin şîr u hurşîd tasvirinin antik dönemden gelen bir delil niteliği taşıdığını yazmaktadır.²⁷⁰

hurşîd tasvirli sikkelerin Arapça Keykubad yazısındaki “ق” kaf harfi ile yapıldığını söylemekle birlikte bu tarihi ve darp yeri belirsiz şîr u hurşîd tasvirli dirhemlerin Ermeni Krallığı tarafından darp edildiğini iddia etmektedir. Bahsedilen sikkelere bkz: İzmirlier, 2009, s. 182-183, 206-207, no: 424, 499-501.

²⁶⁶ Kucur, “Türkiye Selçukluları Sikkelerinde”, s. 363.

²⁶⁷ Ahmet Kütük, “Kösedağ Savaşı ve Anadolu'nun Moğollar Tarafından İşgali”, ed. Abdullah Kaya, *Türk'ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243 Kösedağ Savaşı ve Anadolu'nun Moğollar Tarafından İşgali*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas, 2018, s. 306-307.

²⁶⁸ İbn Bibi, 2020, s. 465-467.

²⁶⁹ Ahmed b. Mahmud, 2018, s. 308; Butak, 1950, s. 134-135; Turan, 2017, s. 435; Gündegül Parlar, *Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Ögeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.124; Demir, “II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi”, s. 360. İsmail Galib'e göre ise Eski İran hanedanlarından Keyyâniyân hanedanının hükümdarı Hüsrev-i Perviz ile eşi Şîr'in için hazırlanan ve onları çağrıştıran bir tasvirdir. Yazılı eserlerin verdiği bilgi gibi aslan Pervizi, güneş ise güzelliği ile dikkat çeken Şîrin'i sembolize etmektedir. Bkz: Galib, 1891, s. 53.

²⁷⁰ Demir, “II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi”, s. 360-361.

Türk tarihçiliğinin en önemli simalarından M. Fuad Köprülü bir ansiklopedi maddesi yazısında şîr u hurşîd tasviri üzerine değerlendirmelerde bulunmuştur. Ona göre ise sultanın Gürcü eşine duyduğu derin muhabbetin yansıması olarak şîr u hurşîd tasvirini kullanmaya başladığını belirten yazılı kaynaklardaki bilgilerin efsaneden öteye gitmediğini, aslında şîr u hurşîd tasvirinin Selçuklu topraklarında görülmeye başlanmasının sultan tarafından eski İran medeniyetine ait bir geleneği sürdürmek veya bu tasvirin güneş ile aslan burcunun yan yana gelerek astrolojik bir yaklaşım olduğunu söylemektedir.²⁷¹ Köprülü'nün bahsetmiş olduğu eski İran geleneğini sürdürmekten kasıt bu tasvirin ilk çağrışımı güç ile iktidar olup ikinci çağrışımı ise koruyuculuk bağlamında nazar ve tılsım olduğu inancıdır.²⁷²

Ortaçağ'a gelindiğinde aslan ile güneşin burç ve gezegen çerçevesinde İslam dünyasının sanat ve özellikle mimarisinde görülmeye başlanmıştır.²⁷³ Öyle ki Mezopotamya ve Anadolu topraklarında var olan İslam devletlerinin mimari yapılarına bakıldığında 1147 yılında bitirilen Malabadi Köprüsü'nde, 1164 yılında Dicle Nehri üzerinde yer alan Cezire-i İbn Umar(Ömer) Köprüsü'nde, 1203 yılında Meyyafarikin (Silvan) Kalesi burçlarında ve 1238-1239 yılında yapılan Antalya - Burdur arasındaki İncir Han'ın taç kapısında şîr u hurşîd tasvirinin varlığı bilinmektedir.²⁷⁴ Bu bağlamda şîr u hurşîd tasvirli sikkelere romantik yaklaşımdan ziyade iktidar ve astrolojik bir yaklaşımla yorumlamak daha sağlıklı bir değerlendirme olacaktır.

²⁷¹ M. Fuad Köprülü "Arslan", *İA*, C. 1, İstanbul, 1978, s. 606-607; Artuk-Artuk, 1993, s. 44-45.

²⁷² Hayrunnisa Turan, "Şîr ü Hûrşîd Tasvirinin Kökeni ve İçeriğine Dair Düşünceler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 51, 2017, s. 446.

²⁷³ Köprülü, "Arslan", s. 606-607.

²⁷⁴ Uykur, 2017, s. 267-268; Demir, "II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi", s. 361.

3.1. H. 638 / M. 1240 Darp Tarihli Şîr u Hurşîd (Çift Aslan ve Güneş) Tasvirli Konya Dinarı

Resim 20. II. Keyhüsrev (634–644 / 1237–1246), Altın, Konya, 638 / 1240, 4,47 gr., - mm.²⁷⁵

H. 638 / m. 1240 yılı Konya darplı şîr u hurşîd tasvirli dinarın ön yüzünde [Merkezde Şîr u Hurşîd tasviri (Güneş figürü ve her iki yanında farklı yönlerde bakan Aslan figürleri) üstte ضرب هذا الدنار بقونه / المستنصر بالله امير المؤمنين / الامام (el-İmâm / el-Mustanşır bi-'llâh Emîr el-Mü'minîn / đuribe haza ed-dînâr bi-Konya)]. Arka yüzündeki daire formun merkezinde yer alan kare form içinde [السلطان الاعظم / غياث الدنيا / (es-Sultân el-a'zam / Ğıyâse'd-Dünyâ-ve'd-Dîn / Keyhüsrev / bin Keykubâd), çevresinde ستمائه / ثلثين / ثمان / سنه (sene / semân / selâşîn / sitte-mî'e)].²⁷⁶

3.2. H. 641 / M. 1243 Darp Tarihli Şîr u Hurşîd (Çift Aslan ve Güneş) Tasvirli Sivas Dirhemi

Şîr u hurşîdli dinarların şu ana kadar bilinen sayısı bir elin parmak sayısını geçmemektedir.²⁷⁷ Bu dinarlara bakıldığında hepsi çift aslan figürlü olup hem tek aslan hem de çift aslan figürlü örnekleri sadece dirhemlerde görülmektedir. Sivas darplı çift

²⁷⁵ <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=97722> (Erişim Tarihi: 19.01.2025).

²⁷⁶ Kollektif, 2005, s. 350, no: 8744; İzmirlier, 2009, s. 166-167; Aydın, 1994, s. 38-39, no: 48; American Numismatic Society Collection env. no: 1962.196.2. (Erişim Tarihi: 19.01.2025).

²⁷⁷ Yılmaz İzmirlier Selçuklu katalog çalışmasında bu dinara benzer bir dinar yayınlamış ancak modern bir taklit ifadesini belirterek birkaç basım hatası ile 5,41 gr. ağırlığındaki dinarın referans verdiği diğer dinarlardan yaklaşık 1 gr. daha ağır olduğunu belirtmiştir. Referansları ve taklit dinarlar için Bkz: İzmirlier, 2009, s. 166-167; Aydın, 1994, s. 38-39, no: 48; American Numismatic Society Collection env. no: 1962.196.2. (Erişim Tarihi: 19.01.2025).

aslan figürlü şîr u hurşîd tasvirli dirhemlerin bütün tasvirli yüzleri aynı kalıp kullanılarak darp edilmiştir.²⁷⁸

Resim 21. II. Keyhüsrev (634–644 / 1237–1246), Gümüş, Sivas, 641 / 1243, 2,46 gr., 21 mm.²⁷⁹

H. 641 / m. 1243 yılı Sivas darplı şîr u hurşîd tasvirli dirhemlin ön yüzünde [Merkezde Şîr u Hurşîd tasviri (Güneş figürü ve her iki yanında farklı yönlerde bakan Aslan figürü) üstte الامام المستنصر بالله امير المؤمنين (el-Îmâm el-Mustanşır bi-’llâh Emîr el-Mü’minîn)]. Arka yüzündeki daire formun merkezinde yer alan kare form içinde [es-Sultân el-a‘zam / Keyhüsrev bin Keykubâd] (es-Sultân el-a‘zam / Keyhüsrev bin Keykubâd) ve ortada aralıklı üç yıldız. Çevresinde ضرب هذا / سيواس في / سنة احد ار / بعين ستمائه (dûrîbe haza / Sivas fî / sene ahad ar / ba‘în sitte-mî’e)].²⁸⁰

Yukarıda bahsedilen yazılı kaynaklarda aslan figürünün sultanı, güneş figürünün ise Gürcü eşini temsil ettiği yanlışlığı bu çift aslanlı dinar ve dirhemlere bakıldığında akıllara bir soru işareti getirmektedir. Sikkedeki ikinci aslan kimi veya neyi temsil etmektedir? Bu konu hakkında Erdal Eser ve Mahmut Demir çalışmalarında değinmişlerdir. Erdal Eser’e göre şîr u hurşîd tasviri gücü temsil ettiği

²⁷⁸ İzmirlier, 2009, s. 198-199.

²⁷⁹ <https://www.acsearch.info/search.html?id=7342711> (Erişim Tarihi: 19.01.2025).

²⁸⁰ h. 640 / m. 1242 yılında Abbasi Halifesi el-Mustansır Billah (1180-1242)’ın ölümünün ardından yerine halife el-Musta’sım Billah (1242-1258) geçmiştir. Ancak bu sikkeden ve bazı şîr u hurşîdli sikkelerden anlaşılacağı üzere önceki halifenin ismine ait eski kalıplar yine kullanılmaya devam etmiştir. Ayrıca Yılmaz İzmirlier, Sivas darplı h. 641 / m. 1243 tarihli ön yüzünde çift aslan barındıran şîr u hurşîdli sikkelerin hepsinin ön yüzünde aynı kalıbın kullanıldığını söylemektedir. American Numismatic Society Collection env. no: 1962.196.2. (Erişim Tarihi: 19.01.2025); Aydın, 1994, s. 38-39, no: 48; İzmirlier, 2009, s. 198-199, no: 474; Bahadır Kalaycı Koleksiyonu env. no: 8018, 8022. (Erişim Tarihi: 19.01.2025).

ve sultanın saltanatı döneminde gerçekleştirdiği fetih ve başarılarının bir nişanesi olarak bu tasviri kullanmayı tercih ettiği söylenebilir.²⁸¹

Erdal Eser ile ortak fikirde olan Mahmut Demir ise, tezinde Köseadağ Savaşına kadar gerek Kilikya Ermenileri, Halep, Şam, Humus ve Meyyafarikin Eyyubileri, Mardin Artukluları, Musul Atabegliği ve Trabzon Rum İmparatorluğu gibi bölgedeki siyasi unsurların tâbiyet altına alınması veya bağılıklarının devam ettirilmesi, gerek Anadolu'nun güneyi ve Suriye'deki bahsedilen bu unsurlar üzerindeki otoriter anlayışıyla Selçukluların eskiden beri gelen Suriye hakimiyetinin gerçekleşmesi ve gerekse Sümeysat, Süveyda, Amid, Çermük, Yemasiye, Akil ve Ergani'nin Selçuklu kontrolüne geçmesiyle Selçuklu sınırlarının en geniş boyutlara ulaşması Türkiye Selçuklularının elde ettiği kudretle bir zamanlar İran'ı idare etmiş Büyük Selçuklulardan sonra aynı toprakları yönetebileceği algısı devlet kademelerinde gündem oluşturmuştur.²⁸² Buradan hareketle şîr u hurşîd tasvirinin İran menşeli güç ve kudreti temsil ettiğini, çift aslanın da sultan nezdinde tercih edilmesinin sebebi olarak doğuda İran toprakları batıda Anadolu toprakları üzerinden doğu-batı hakimiyet anlayışını işaret ettiğini ifade etmektedir.²⁸³

Bu bilgiler ile somut sikke verileri kullandığımız çift aslanlı dinar ve dirhemlere bakıldığında kaynakların bahsettiği ve yaygın olarak bilinen sevgi, aşk veya bir başka ifadeyle romantizm temalı yorumlanmasının düşük bir ihtimal olduğu kanısı ortaya çıkmaktadır.²⁸⁴

²⁸¹ Eser, "Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Sultani Pul", s. 243-244; Demir, "II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi", s. 362.; Turan, "Şîr ü Hürşîd Tasvirinin Kökeni", s. 462.

²⁸² Demir, "II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi", s. 444.

²⁸³ Demir, "II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi", s. 362.

²⁸⁴ Düşük ihtimal olarak değerlendirebileceğimiz bir başka yorum da Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in şîr u hurşîd tasvirli sikkeleri üzerinde yer verdiği aslanın "Allah'ın Aslanı" lakabıyla anılan Hz. Ali'yi zikretmek için kullandığı ve bu düşünce ile Hz. Ali sevgisinin yalnızca Şii- Alevi inanışa mensup kişilerce benimsenmediğini göstermek istemiştir. Bu iddia için bkz: Turan, "Şîr ü Hürşîd Tasvirinin Kökeni", s. 459-460.

3.3. H. 638 / M. 1240 Darp Tarihli Şîr u Hurşîd (Aslan ve Güneş) Tasvirli Sivas Dirhemi

Resim 22. II. Keyhüsrev (634–644 / 1237–1246), Gümüş, Sivas, 638 / 1240, 2,97 gr., 22 mm.²⁸⁵

H. 638 / m. 1240 yılı Sivas darplı şîr u hurşîd tasvirli dirhemlin ön yüzünde [Merkezde Şîr u Hurşîd tasviri (Güneş figürü ve sağa yönelmiş Aslan figürü) üstte (الامام المستنصر بالله امير المؤمنين) (el-Îmâm el-Mustanşîr bi-'llâh Emîr el-Mü'minîn)]. Arka yüzündeki daire formun içinde kare form görünümünde [السلطان / الاعظم / كيخسرو / بن] (es-Sultân / el-a'zam / Keyhüsrev / bin Keykubâd) çevresinde ضرب هذا لده/ بسيواس (ed-dirhem) bi-Sivas / fî sene şemân / selâşîn sitte-mî'e)].²⁸⁷

²⁸⁵ <https://www.acsearch.info/search.html?id=9737343> (Erişim Tarihi: 19.01.2025).

²⁸⁶ Michael Broome bu ifade için şîr u hurşîd tasvirli dirhemlerin arka yüzünün çevresine uygulanan kalıp işleminin zamanla standartlarından çıkarak bozulmaya başladığını ve sonrasında tamamen kalktığını söylemektedir. Broome, bu ifadenin “ed-dirhem” kelimesinin karşılığı olduğunu belirtmektedir. Ayrıca aynı tarihli dirhemlerin bu şekilde okunduğu görülmektedir. Bkz: Broome, “The ‘Sun and Lion’ Dirhams”, s. 95; İzmirlier, 2009, s. 192-195, no: 457-462.

²⁸⁷ Lane-Poole, 1877, s. 76, no: 190; Galib, 1891, s. 45, no: 65; Tevhid, 1903, s. 189-192, no: 323-328; Artuk – Artuk, 1971, s. 366-367, no: 1115; Erkiletlioğlu – Güler, 1996, s. 132-133, no: 284; İzmirlier, 2009, s. 192-195, no: 456-463; Broome, 2011, s. 160, no: 270; Arık, “Kayseri Arkeoloji Müzesinde Bulunan”, s. 105-110, no: 37-38; Olcar, “Alanya Arkeoloji Müzesi’ndeki”, s. 135, no: 91.

3.4. H. 641 / M. 1243 Darp Tarihli Şîr u Hurşîd (Aslan ve Güneş) Tasvirli Konya Dirhemi

Resim 23. II. Keyhüsrev (634–644 / 1237–1246), Gümüş, Konya, 641 / 1243, 2,95 gr., 22 mm.²⁸⁸

H. 641 / m. 1243 yılı Konya darplı şîr u hurşîd tasvirli dirhemin ön yüzünde [Merkezde Şîr u Hurşîd tasviri (Güneş figürü ve sağa yönelmiş Aslan figürü) üstte الامام المستعصم بالله امير المؤمنين (el-Îmâm el-Musta'sım / bi-'llâh Emîr el-Mü'minîn)]. Arka yüzündeki daire formun içinde [السلطان الاعظم / غياث الدنيا والدين / كيخسرو بن كيقباد (es-Sultân el-a'zam / Ġıyâşe'd-Dünyâ-ve'd-Dîn / Keyhüsrev bin Keykubâd), çevresinde ضرب بقونيه في / سنة ١٥٠٠ ابو / ستمائه (duribe bi-Konya fî / sene 1(rakam) abu (divani) sitte-mî'e)].²⁸⁹

²⁸⁸ <https://www.acsearch.info/search.html?id=5293649> (Erişim Tarihi: 15.02.2025).

²⁸⁹ Erkiletlioğlu – Güler, 1996, s.135, no: 295; İzmirlier, 2009, s. 178-179, no: 411-413; Broome, 2011, s. 151, no: 126d; Bahadır Kalaycı Koleksiyonu env. no: 4477. (Erişim Tarihi: 19.01.2025); Olcar, “Alanya Arkeoloji Müzesi’ndeki”, s. 170, no: 110.

3.5. H. 638 / M. 1240 Darp Tarihli Şîr u Hurşîd (Aslan ve Güneş) Tasvirli Sivas Felsi

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e ait şîr u hurşîd tasvirli dinar ve dirhemler üzerine, dipnotlarda da görüleceği üzere, birçok akademik çalışma kaleme alınmıştır. Bu çalışmaların bir kısmı bilimsel dergilerde yayımlanmış makalelerden, bir kısmı ise lisansüstü tezlerden ve çeşitli sikke kataloglarından oluşmaktadır. Söz konusu yayınların tamamında şîr u hurşîd tasvirli dinar ve dirhemlere yer verildiği dikkat çekmektedir. Ancak bu tez çalışması şîr u hurşîd tasvirli fels sikkelerin bilimsel olarak ilk kez tanıtıldığı ve değerlendirildiği bir çalışma olma özelliği taşımaktadır.

Resim 25. II. Keyhüsrev (634–644 / 1237–1246), Bronz, Sivas, 638 / 1240, 1,68 gr., 19,5-20 mm.²⁹¹

H. 638 / m. 1240 yılı Sivas darplı şîr u hurşîd tasvirli felsin ön yüzünde [Merkezde Şîr u Hurşîd tasviri (Güneş figürü ve sağa yönelmiş Aslan figürü) üstte السلطان / الاعظم / كيخسرو / بن (el-Îmâm el-Mustanşır bi-'llâh Emîr el-Mü'minîn)]. Arka yüzündeki daire formun içinde kare form görünümünde [ضرب هذا / بسبواس (es-Sultân / el-a'zam / Keyhüsrev / bin Keykubâd)] çevresinde (في سنة ثمان / ثلثين ستمائة (ḡuribe haza (ed-dirhem) bi-Sîvâs / fî sene ṣemân / ṣelâṣîn sitte-mî'e)].

Söz konusu bu felsin ağırlığı 1,68 gram ile diğer Selçuklu fels sikke ağırlıklarından oldukça hafiftir. Ancak aynı darphanede darp edilen şîr u hurşîd tasvirli yarım dirhemlerden de 0,30-0,40 gram ağırdır.²⁹² Öte yandan çap bakımından hemen

²⁹¹ <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=254039> (Erişim Tarihi: 30.04.2025)

²⁹² Şîr u hurşîd tasvirli yarım dirhemler hakkında bkz. İzmirlier, 2009, s. 194-198; Sarioğlu – Gürleyük, “Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e Ait”, s. 7-8.

hemen yarım dirhemler ile aynı değere sahip olması bu felsin şîr u hurşîd tasvirli yarım dirhemlerden esinlenerek darp edilmiş olabileceğini göstermektedir.

3.6. H. 641 / M. 1243 Darp Tarihli Şîr u Hurşîd (Aslan ve Güneş) Tasvirli Konya Felsi

Resim 26. II. Keyhüsrev (634–644 / 1237–1246), Bronz, Konya, 641 / 1243, 3,07 gr., - mm.²⁹³

H. 641 / m. 1243 yılı Konya darplı şîr u hurşîd tasvirli dirhem'in ön yüzünde [Merkezde Şîr u Hurşîd tasviri (Güneş figürü ve sağa yönelmiş Aslan figürü) üstte (الامام المستعصم بالله امير المؤمنين (el-Îmâm el-Musta'sım / bi-'llâh Emîr el-Mü'minîn)]. Arka yüzünde ise [السلطان الاعظم / غياث الدنيا والدين / كيخسرو بن كيقياد (es-Sultân el-a'zam / Ġıyâşe'd-Dünyâ-ve'd-Dîn / Keyhüsrev bin Keykubâd), çevresinde ضرب بقونيه في / سنه (duribe bi-Konya fî / sene 1(rakam) abu (divani) sitte-mî'e)].

²⁹³ <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=175066> (Erişim Tarihi: 30.04.2025).

Sivas darplı şîr u hurşîd tasvirli fels örneğinde olduğu gibi, Konya’da darp edilen h. 641 / m. 1243 tarihli felsin de gerek ağırlık gerekse kalıp benzerliği açısından aynı darphanede basılmış olan şîr u hurşîd dirhemden esinlenerek darp edilmiş olabileceği anlaşılmaktadır. Yılmaz İzmirlier, bu felsin ön yüzünün h. 640 / m. 1242 yılına ait bir dirhem kalıbı kullanılarak darp edildiğini belirtmekte; bu kalıpla benzerlik gösteren bir dirhem örneğinin ise envanter numarası belirtilmeksizin Kâmil Eron Koleksiyonu’nda bulunduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, herhangi bir gerekçe göstermeksizin bu felslerin tedavüle uygun olmadığını ileri sürmüş; iki farklı alt tipe ayırdığı benzer şîr u hurşîd tasvirli fels örneklerini gördüğünü, ancak bunlara ilişkin görselleri paylaşmak için yayın sahibinden izin alması gerektiğini belirtmiştir.²⁹⁴

Kösedağ Savaşı’nın yaşandığı h. 641/ m. 1243 yılından sonra şîr u hurşîd tasvirli dinar, dirhem ve fels darbından vazgeçilmiştir. Kösedağ Savaşı ile ağır bir hezimete uğrayan Türkiye Selçuklularının Moğollar tarafından hem fetihlerine hem de bölgedeki siyasi prestijine bir set çekilmiştir. Devleti ve toplumu ciddi boyutlarda sarsan bu durum karşısında Selçukluların gündemde tuttıkları İran topraklarına hakim olma düşlerinin muhtemelen sonuna gelindiği görülmüştür. Savaşın ardından h. 642 / m. 1244 yılında her iki yüzü yazılı ve dini ifadelerin ön plana çıktığı yeni tiplerde dinar ve dirhemler darp edilmesi bu ihtimali güçlendirmektedir. Bundan sonra Türkiye Selçuklu Devleti ciddiyetle yaklaşmadıkları veya fetihlerle gündemden düşmeyen İran hakimiyeti düşleri gerisinde kalan Moğol sorunu ana gündem konusu olmuştur.

Şîr u hurşîd tasvirinin Türkiye Selçukluları tarafından kullanılması hakkında bir kanıya varmak gerekirse tasvirin göz ardı edilemeyecek derece astrolojik bir tarafı olmakla beraber güç ve iktidarı sembolize ettiğini düşünerek değerlendirmek daha sağlıklı ve mantıklı bir yaklaşım olmalıdır.

²⁹⁴ <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=175066>(Erişim Tarihi: 30.04.2025). Yılmaz İzmirlier, bu fels hakkında belirttiği yorumlarını 2017 yılının kasım ayında yazmıştır.

Tablo 3. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Adına Türkiye Selçuklu Darphanelerinde Darp Edilen Şîr u Hurşîd Tasvirli Dinar, Dirhem ve Fels Sikkeler

	Sultan	Ön Yüz-Arka Yüz	Basım Tarihi	Basım Yeri	Metal Cinsi	Ağırlık / Çap	Unvan	Lakap	Künye
S. 10. (R.21.)	II. Keyhüsrev (634-644 / 1237-1246)	Ö: Şîr u Hurşîd (çift aslan), / الامام المستنصر بالله امير المؤمنين / ضرب هذا الدنار بقونه A: السلطان الاعظم / غياث الدنيا والدين / كيخسرو / بن كيقباد / سنه / ثمان / ثلثين / ستمائه	H. 638 / M. 1240	Konya	Altın / Dinar	4,47 gr. / - mm.	es-Sultan el-A'zam	Gıyâse'd-Dünyâ-ve'd-Dîn	-
S. 11. (R.22.)	II. Keyhüsrev (634-644 / 1237-1246)	Ö: Şîr u Hurşîd çift aslan), لامام المستنصر بالله امير المؤمنين A: السلطان الاعظم / كيخسرو بن كيقباد / ضرب هذا / سيواس في / سنه احد ار / بعين ستمائه	H. 641 / M. 1243	Sivas	Gümüş / Dirhem	2,46 gr. / 21 mm.	es-Sultan el-A'zam	-	-
S. 12. (R.23.)	II. Keyhüsrev (634-644 / 1237-1246)	Ö: Şîr u Hurşîd, الامام المستنصر بالله امير المؤمنين A: السلطان الاعظم / كيخسرو / بن كيقباد / ضرب هذا لده / بسيواس / في سنه ثمان / ثلثين / ستمائه	H. 638 / M. 1240	Sivas	Gümüş / Dirhem	2,97 gr. / 22 mm.	es-Sultan el-A'zam	-	-
S. 13. (R.24.)	II. Keyhüsrev (634-644 / 1237-1246)	Ö: Şîr u Hurşîd, الامام المستنصر بالله امير المؤمنين A: السلطان الاعظم / غياث الدنيا والدين / كيخسرو بن كيقباد / ضرب بقونه في / سنه ١٥ / ابو / ستمائه	H. 641 / M. 1243	Konya	Gümüş / Dirhem	2,95 gr. / 22 mm.	es-Sultan el-A'zam	Gıyâse'd-Dünyâ-ve'd-Dîn	-
S. 14 (R.26)	II. Keyhüsrev (634-644 / 1237-1246)	Ö: Şîr u Hurşîd, الامام المستنصر بالله امير المؤمنين A: السلطان الاعظم / كيخسرو / بن كيقباد / ضرب هذا / بسيواس / في سنه ثمان / ثلثين / ستمائه	H. 638 / M. 1240	Sivas	Bronz / Fels	1,68 gr. / 19.5-20 mm.	es-Sultan el-A'zam	-	-
S. 15 (R.27)	II. Keyhüsrev (634-644 / 1237-1246)	Ö: Şîr u Hurşîd, الامام المستنصر بالله امير المؤمنين A: السلطان الاعظم / غياث الدنيا والدين / كيخسرو بن كيقباد / ضرب بقونه في / سنه ١٥ / ابو / ستمائه	H. 641 / M. 1243	Konya	Bronz / Fels	3,07 gr. / - mm.	es-Sultan el-A'zam	Gıyâse'd-Dünyâ-ve'd-Dîn	-

4. SULTAN II. GİYASEDDİN KEYHÜREV DÖNEMİ FELSL (BRONZ) SİKKE DARBI VE FELSLERİ

Latince follis kelimesi zamanla Arapça kelimeler arasına girmiş ve fels kelimesine dönüşmüştür. Fels akçe, para, mangır anlamına gelmektedir. Genellikle ağırlıkları ve çapları dikkate alınmaksızın²⁹⁵ bakır ve bronz sikkeler için kullanılan bir tabirdir. Halk arasında rengine binaen “fülüs-i ahmer” olarak anılır.

Daha önce dirhem kısmında belirtildiği üzere dinar (altın) ve dirhem (gümüş) maden cinsinden dolayı özellikle dinar siyasi prestiji göstermesi yanı sıra dirhemle ticarin değişim aracı olarak tüccarların keselerince veya ceplerinde seyahat eden uluslararası para birimleridir. Ancak bu durum fels, bakır veya bronz sikkeler için geçerli değildir. Düşük değerli maden olarak bilinen felsler daha çok basıldığı şehri veya sınırı aşmayan yerel pazarda bölge insanının alım-satımında ihtiyaçlarını ödemekte kullandığı para birimidir.²⁹⁶

XIII. yüzyılın ortalarında Anadolu’da bulunan Simon de Saint Quentin’in nerede olduğunu belirtmeden bahsettiği üç bakır madeni, yine aynı yüzyılda Anadolu’ya gelen Marco Polo ve XIV. yüzyılda Anadolu’ya gelen İbn Battuta Erzincan civarında bulunan bakır yataklarının Anadolu’daki bakır ihtiyacına ciddi oranda katkı sunduğunu söylemektedir.²⁹⁷ Bu kaynak bilgilerinden yola çıkarak bahsedilen madenlerin Türkiye Selçuklularının bakır sikke ihtiyacına yönelik kaynak oluşturduğu söylenebilir.

4.1. H. 635 / M. 1238 Darp Tarihli Konya Felsi

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev dinar ile dirhemler bastırdığı Konya ve Sivas’ta felsler de darp ettirmiştir.

²⁹⁵ Bakırdan üretilmiş sikkeler bahsedildiği gibi yerel pazarlarda ihtiyaçların giderilmesinde tercih edilen para birimidir. Ancak Ali Mıynat yayınladığı bir makalesinde X. yüzyılda Abbasi ve Bizans topraklarında, XII. yüzyılda el-Cezire ve Anadolu’da ve XV. yüzyılda Mısır’da gümüş kıtlığı yaşanmasından dolayı ilgili yönetimlerin uluslararası ticarete sirkülasyonlarından çekilen gerek İslami gerekse gayri İslami gümüş sikke kıtlığına çözüm veya strateji geliştirerek, dirhem ifadesini üzerinde taşıyan çok az gümüş içerikli veya içermeyen bakır / bronzdan sikkeler darp ettirmişlerdir. Makale için bkz: Ali Mıynat, “Ortaçağ İslâm Dünyasında”, s.192 – 207.

²⁹⁶ Mıynat, “Ortaçağ İslâm Dünyasında”, s. 194.

²⁹⁷ Saint Quentin, 2006, s. 50; Cahen, 2020, s. 121; Kesik, “Selçukluların Hâkimiyet Sahasında”, s. 374.

Resim 27. II. Keyhüsrev (634–644 / 1237–1246), Bronz, Konya, 635 / 1238, 3,85 gr., 23 mm.²⁹⁸

H. 635 / m. 1238 yılı Konya darplı felsin ön yüzündeki daire formun içinde [السلطان الاعظم / كيخسرو / بن كيقباد] (es-Sultân el-a‘zam / Keyhüsrev / bin Keykubâd), üstte [لا اله الا الله / محمد رسول الله] (Lâ ilâhe illâ Allâh / Muḥammed resûl Allâh) üstte ve altta [في سنة / خمس و ثلثين (ستمائنه)] (fi sene / ḥamse ve şelâşîn (sitte-mî’e)).²⁹⁹

4.2. Darp Tarihi Belirsiz Sivas Felsi

Resim 28. II. Keyhüsrev (634–644 / 1237–1246), Bronz, Sivas, - / - , 4,20 gr., 24 mm.³⁰⁰

²⁹⁸ <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=346786> (Erişim Tarihi: 15.02.2025).

²⁹⁹ Tevhid, 1903, s. 225-226, no: 452; Erkiletlioğlu – Güler, 1996, s.144-145, no: 326-329; İzmirlier, 2009, s. 208-211, no: 508-510; Broome, 2011, s. 143, no: 236-238; Bahadır Kalaycı Koleksiyonu env. no: 4919. (Erişim Tarihi: 20.01.2025); Yaman, “Burdur Müzesi’nde Bulunan”, s. 192-193, no: G.K.28; Ayşe Sarıhan, “Konya – Ereğli Müzesi’nde Bulunan”, s. 233, no: 214; Olcar, “Alanya Arkeoloji Müzesi’ndeki”, s. 194, no: 130.

³⁰⁰ <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=256620&cat=18545&ppuser=&sortby=d&way=desc> (Erişim Tarihi: 15.02.2025).

Tarihsiz Sivas darplı felsin ön yüzünde daire formun içinde [السلطان الاعظم / كيقباد (es-Sultân el-a‘zam / Keyhüsrev / bin Keykubâd). Arka yüzündeki daire formun içinde لا اله الا الله / محمد رسول الله (Lâ ilâhe illâ Allâh / Muḥammed resûl Allâh) üstte ve altta ضرب / سيواس (ḍuribe / Sivas)].³⁰¹

4.3. H. 636 / M. 1239 Darp Tarihli Erzincan Felsi

I. Alaeddin Keykubad, h. 625 / m.1228 yılında Mengücekli Beyliğine son verilerek ele geçirilen topraklardan Erzincan’da fels darp etmeye başlamıştır.³⁰² Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde de bu durum değişmemiş, fels sikke darbı devam etmiştir.

Resim 29. II. Keyhüsrev (634–644 / 1237–1246), Bronz, Erzincan, 636 / 1239, 4,26 gr., 21-22 mm.³⁰³

H. 636 / m. 1239 yılı Erzincan darplı felsin ön yüzündeki daire formun merkezinde yer alan kare formun içinde كيقباد بن كيقباد / السلطان الاعظم (es-Sultân el-a‘zam / Keyhüsrev bin Keykubâd), üstte ضرب ارزنجان (ḍuribe Erzincan). Arka yüzündeki daire formun merkezinde yer alan kare formun içinde لا اله الا الله / محمد / ضرب ارزنجان (Lâ ilâhe illâ / Allâh Muḥammed / resûl Allâh), sağda ve üstte, ضرب ارزنجان / ستة تلتين (ḍuribe Erzincân / sitte şelâşîn (sitte-mî’e)).³⁰⁴

³⁰¹ Tevhid, 1903, s. 225, no: 451; Artuk – Artuk, 1971, s. 367, no: 1119; Erkiletlioğlu – Güler, 1996, s. 145, no: 337-338; İzmirlier, 2009, s. 210-211, no: 511; Broome, 2011, s. 172, no: 290; Kamil Eron Koleksiyonu env. no: 524. (Erişim Tarihi: (20.01.2025); Arık, “Kayseri Arkeoloji Müzesinde Bulunan”, s. 132-133, no: 47.

³⁰² İbn Bibi, 2020, s. 360-365; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 410- 416; Artuk -Artuk, 1971, s. 360; Aydın, 1994, s. 33; Erkiletlioğlu – Güler, 1996, s. 119, no: 249.

³⁰³ İzmirlier, 2009, s. 208-209, no: 506.

³⁰⁴ İzmirlier, 2009, s. 208-209, no: 506; Bahadır Kalaycı Koleksiyonu, env. no: 8047 (Erişim Tarihi: 20.01.2025).

4.4. Darp Tarihi Belirsiz Dar el-Celâl Felsi

I. Alaeddin Keykubad, II. Kılıç Arslan'ın oğullarından Melik Tuğrulşah (1184-1225) ve oğlu Melik Cihanşah'ın (1225-1230) Erzurum ve çevresinde uzun yıllardır Erzurum Selçukluları olarak bilinen hakimiyetlerini bitirilerek h. 628 / m. 1230 yılında Erzurum'da (hem *Erzrum* / *Erzenelrum* hem de *Dar el-Celâl* adıyla) dirhem ve felsler darp edilmeye başlanmıştır.³⁰⁵ Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemine geldiğinde Erzincan'da aynı şekilde fels darbı gerçekleşmesine rağmen Erzurum'da dirhem darbı terk edilmiş ve hatta Erzurum ismi yerine sadece *Dar el-Celâl* adıyla felsler darp edilmiştir.

Resim 30. II. Keyhüsrev (634–644 / 1237–1246), Bronz, Dar el-Celâl (Erzurum), - / - , 3,26 gr., 22-23 mm.³⁰⁶

Tarihsiz Dar el-Celâl darplı felsin ön yüzündeki daire formun içinde [السلطان / el-a'zam / Keyhüsrev bin / Keykubâd). Arka yüzündeki daire formun içinde لا اله الا الله / محمد رسول الله (Lâ ilâhe illâ Allâh / Muḥammed resûl Allâh) üstte ve altta (الجلال) ضرب دار / (ḍuribe Dar el-Celâl)].³⁰⁷

³⁰⁵ İbn Bibi, 2020, s. 400-408; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 465-473; Artuk -Artuk, 1971, s. 361; İzmirlier, 2009, s. 112-115, 158-159.

³⁰⁶ <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=261238> (Erişim Tarihi: 15.02.2025).

³⁰⁷ İzmirlier, 2009, s. 208-209, no: 505; Broome, 2011, s. 174, no: 297; Bahadır Kalaycı Koleksiyonu env. no: 18373-3725. (Erişim Tarihi: 20.01.2025).

Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın 1230 yılında Erzurum ve civarını akrabaları Erzurum Selçuklularına son vererek ele geçirmiş ve burada aynı tarihten itibaren sikkeler darp ettirmeye başlamıştır. Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dar el-Celal ve Erzurum darplı sikkelerine bakıldığında Sultan I. Alaeddin Keykubad dönemi dirhem ve fels, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemi ise sadece fels sikke darp gerçekleşmiştir. Madeni olarak bölgede dirhem darbının kesilip daha düşük değerdeki fels sikkenin darp edilip sirkülasyonda bulunması muhtemelen sınır şehri Erzurum'un ve devletin en büyük tehdidi konumundaki Moğolların varlığıyla ilişkilidir.

4.5. H. 635 / M. 1238 Darp Tarihli Kayseri Felsi

Erzurum'daki benzer bir durum Kayseri şehrinde de olması muhtemeldir. Türkiye Selçuklu Devleti'nin önemi ordugâh şehirlerinden Kayseri'de I. Alaeddin Keykubad dönemi dirhem ve fels darbı yapılırken bu dönem sadece fels darbı gerçekleşmiştir.³⁰⁸ Anlaşılacağı üzere bu dönem bazı şehirlerde maden çeşitliliği bakımından sikke darbında terk edilen uygulamalar görülmektedir. Bunun ne belirgin durumu Türkiye Selçuklu Devleti'nin içinde bulunduğu Moğol tehlikesi olmalıdır.

Resim 31. II. Keyhüsrev (634–644 / 1237–1246), Bronz, Kayseri, 635 / 1238, 4,30 gr., 22-23 mm.³⁰⁹

H. 635 / m. 1238 yılı Kayseri darplı felsin ön yüzündeki daire formun içinde
السلطان الاعظم / كيخسرو / بن كيقيباد (es-Sultân el-a'zam / Keyhüsrev / bin Keykubâd), üstte

³⁰⁸ Tevhid, 1903, s. 167-173; Artuk – Artuk, 1971, s. 361; Aydın, 1994, s. 31; Erkiletlioğlu – Güler, 1996, s. 99-100,118; İzmirlier, 2009, s. 114-116, 158-159.

³⁰⁹ İzmirlier, 2009, s. 208-209, no: 506.

لا اله الا الله / محمد (ḍuribe Kayşeriye). Arka yüzündeki daire formun içinde [لا اله الا الله / محمد (Lâ ilâhe illâ Allâh / Muḥammed resûl Allâh) üstte ve altta في سنة / خمس و ثلثين (fi sene / ḥamse ve şelâşîn / (sitte-mî'e))].³¹⁰

4.6. H. 635 / M. 1238 Darp Tarihli Ankara Felsi

Bazı şehirlerdeki sikke darbındaki maden çeşitliliği uygulamasında vazgeçerken, bazı darphanelerde olumlu yeni gelişmeler yaşanmaktadır. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev uzun bir aradan sonra Ankara'daki darphanede sikke üretimini başlatmıştır.³¹¹ Bu döneme kadar bilinen ilk ve tek Ankara darplı dirhem ve fels sikkeler II. Kılıç Arslan'ın oğlu Ankara meliki Mesudşah'ın (1284- 1205) döneminde gerçekleşmiştir.³¹²

Resim 32. II. Keyhüsrev (634–644 / 1237–1246), Bronz, Ankara, 635 / 1238, 4,56 gr., 25 mm.³¹³

H. 635 / m. 1238 yılı Ankara darplı felsin ön yüzündeki daire formun içinde [السلطان الاعظم / كيوخسرو بن / كيقباد (es-Sultân el-a'zam / Keyḥüsrev bin / Keyḡubâd), üstte

³¹⁰ Erkiletlioğlu – Güler, 1996, s. 144, no: 325; İzmirlier, 2009, s. 208-209, no: 507.

³¹¹ Michael Broome katalog çalışmasında British Museum koleksiyonuna kayıtlı I. Alaeddin Keykubad'a ait Ankara'da darp edilmiş h. 617 / m. 1221 tarihli yıpranmış bir bronz sikkeye yer vermiştir. Aynı sikke örneği J.C. Hinrichs'in Almanca hazırlayıp yayınladığı ve aynı zamanda Halit Erliketlioğlu ile Oğuz Güler'in de ortaklaşa Türkçe'ye çevirdiği katalog çalışmasında görülmektedir. Broome, sikke hakkında Bilveran darplı sikke tipine çok benzemekte olduğunu söylemektedir. Bu noktada, söz konusu sikkenin yıpranma nedeniyle yanlış okunarak farklı bir darp yerine atfedilmiş olabileceği ihtimali ile müze envanterindeki bu sikkenin başka bir örneğine henüz rastlanmamış olması, ilgili dönemde Ankara'da gerçekten sikke darbının yapıp yapılmadığı konusuna temkinli yaklaşmayı gerekli kılmaktadır. İlgili sikke hakkında bkz: Broome, 2011, s. 131, no: 216; Erkiletlioğlu – Güler, 1996, s. 118, no: 234.

³¹² Tevhid, 1903, s. 122; Artuk – Artuk, 1971, s.352-353; Aydın, 1994, s.25; Erkiletlioğlu – Güler, 1996, s. 64; Aykut, 2000, s. 241-256; İzmirlier, 2009, s. 58-63; Broome, 2011, s. 155, no: 255.

³¹³ <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=88105> (Erişim Tarihi: 15.02.2025).

لا اله الا الله / محمد رسول الله] (bi- Ânķara). Arka yüzündeki daire formun içinde (Lâ ilâhe illâ Allâh / Muḥammed resûl Allâh) üstte ve altta, سنه خمس / ثلثين و ستمائه (sene ḥamse / ṣelâṣîn ve sitte-mî'e)].³¹⁴

İbn Bibi eserinde Taceddin Pervane'nin Sadeddin Köpek tarafından öldürülmesi bahsinde geçtiği üzere Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Konya dışında Kayseri'deki Keykubadiye Sarayı'ndan sonra vakit geçirdiği birkaç saraydan birinin de Ankara'da olduğu anlaşılmaktadır.³¹⁵ Dolayısıyla muhtemel ki sultanın saltanatının ilk yıllarında Ankara'daki sarayda bulunduğu zamanlarda darphanenin sikke üretimine geçmesi yönünde bir emir vermiş olabileceği düşünülebilir.

³¹⁴ Tevhid, 1903, s.224, no: 449; Artuk – Artuk, 1971, s. 364, no: 1107; Erkiletlioğlu – Güler, 1996, s. 144-145, no: 324; İzmirlier, 2009, s.208-209, no: 503-504; Broome, 2011, s. 173-174, no: 294-296; Yaman, “Burdur Müzesi’nde Bulunan”, s. 170-171, no: G.K.12; Sarıhan, “Konya – Ereğli Müzesi’nde Bulunan”, s. 205, no: 186.

³¹⁵ İbn Bibi, 2020, s. 456-458; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 516-517.

Tablo 4. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Adına Türkiye Selçuklu Darphanelerinde Darp Edilen Fels (Bronz) Sikkeler

	Sultan	Ön Yüz-Arka Yüz	Basım Tarihi	Basım Yeri	Metal Cinsi	Ağırlık / Çap	Unvan	Lakap	Künye
S. 17. (R.28.)	II. Keyhüsrev (634-644 / 1237-1246)	Ö: السلطان الاعظم / كيخسرو بن كيقباد بقونيه A: لا اله الا الله / محمد رسول الله / في سنه خمس و ثلثين (ستمانه)	H. 635 / M. 1238	Konya	Bronz / Fels	3,85 gr. / 23 mm.	es-Sultan el- A'zam	-	-
S. 18. (R.29.)	II. Keyhüsrev (634-644 / 1237-1246)	Ö: السلطان الاعظم / كيخسرو بن كيقباد A: لا اله الا الله / محمد رسول الله / سيواس ضرب	-	Sivas	Bronz / Fels	4,20 gr. / 24 mm.	es-Sultan el- A'zam	-	-
S. 19. (R.30.)	II. Keyhüsrev (634-644 / 1237-1246)	Ö: السلطان الاعظم / كيخسرو بن كيقباد ضرب ارزنجان A: لا اله الا الله / محمد رسول الله / ضرب ارزنجان / سنه ثلثين (ستمانه)	H. 636 / M. 1239	Erzincan	Bronz / Fels	4,26 gr. / 22-23 mm.	es-Sultan el- A'zam	-	-
S. 20. (R.31.)	II. Keyhüsrev (634-644 / 1237-1246)	Ö: السلطان الاعظم / كيخسرو بن كيقباد A: لا اله الا الله / محمد رسول الله / ضرب دار / (الجلال)	-	Dar el-Celâl (Erzurum)	Bronz / Fels	3,26 gr. / 22-23 mm.	es-Sultan el- A'zam	-	-
S. 21 (R.32.)	II. Keyhüsrev (634-644 / 1237-1246)	Ö: السلطان الاعظم / كيخسرو بن كيقباد ضرب قيصريه A: لا اله الا الله / محمد رسول الله / في سنه / خمس و ثلثين (وستمانه)	H. 635 / M. 1238	Kayseri	Bronz / Fels	4,30 gr. / 22-23 mm.	es-Sultan el- A'zam	-	-
S. 22 (R.33.)	II. Keyhüsrev (634-644 / 1237-1246)	Ö: السلطان الاعظم / كيخسرو بن كيقباد ضرب بانقر A: لا اله الا الله / محمد رسول الله / سنه خمس / ثلثين و ستمانه	H. 635 / M. 1238	Ankara	Bronz / Fels	4,56 gr. / 25 mm.	es-Sultan el- A'zam	-	-

3. BÖLÜM

SULTAN II. GIYASEDDİN KEYHÜSREV DÖNEMİ TABİ UNSURLARLA İLİŞKİLER VE ADINA DARP EDİLEN TABİ SİKKELER

1. SULTAN II. GIYASEDDİN KEYHÜSREV DÖNEMİ EYYUBİ MELİKLERİ İLE İLİŞKİLER VE ADINA DARP EDİLEN TABİ SİKKELER

Türkiye Selçuklu Devleti kuruluştan yaklaşık bir asır sonra Zengiler'in devamı niteliğindeki Eyyubilerle varlıklarını sürdürdükleri coğrafya itibariyle siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel bağlamda sürekli ilişki içerisinde olmuştur. İsmi Selahaddin Eyyubi'nin babası Necmeddin Eyyub b. Şadi'den alan Eyyubiler, Mısır merkezli olmaz üzere Suriye, el-Cezire, ve Kuzey Irak'ı içine alan geniş sınırlarını melikler aracılığıyla yönetmekte olan Türk-İslam devletidir.³¹⁶

Türkiye Selçukluları ile Eyyubiler arasındaki ilk münasebet Sultan II. Kılıç Arslan'ın adım atmasıyla gerçekleşmiştir. İkili ilişkiler II. Kılıç Arslan'ın Selahaddin Eyyubi'nin Halep seferi sonrası sefere binaen Selahaddin Eyyubi'yi tebrik etmesiyle başlamış, 1176 yılındaki Miryokefalon Savaşı'nın ardından gönderilen zafername tebliği ile ilişkiler sürdürülmüştür.³¹⁷ Ancak 1178 yılından itibaren II. Kılıç Arslan'ın Malatya'yı ele geçirmesi üzerine tedirginlik yaşayan Artukluların Selahaddin Eyyubi'ye tâbiyet bildirmeleri, Musul Atabegi Nureddin Mahmud Zengi tarafından ele geçirilen Raban'ın iadesi konusunda Türkiye Selçuklu Devleti'nin ret cevabı alması ve II. Kılıç Arslan'ın damadı Hısn Keyfa Hakimi Nureddin Muhammed'in Eyyubilere tâbi olması iki taraf arasındaki ılımlı başlayan ilişkiyi gerginleştirmiştir. Bu

³¹⁶ Eyyubiler hakkında detaylı bilgi için bakınız: Ramazan Şeşen, *Eyyubiler*, İSAM, İstanbul, 2022; Önder Kaya, *Anadolu'da Eyyûbiler; Selahaddin Sonrası Dönemde*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2000; Ramazan Şeşen, "Eyyûbiler", *DİA*, C. 12, İstanbul, 1995, ss. 20-31.

³¹⁷ Özbek, 2018, 22-25; Emine Uyumaz, "Türkiye Selçuklu Devleti-Eyyubî Münasebetleri", *Türkler*, C. 5, Ankara, 2002, s. 147; Yasemin Aktaş, "II. Gıyaseddin Keyhüsrev Döneminde Türkiye Selçuklu Devleti ile Eyyûbiler Arasındaki İlişkiler", *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S. 39, 2015, S. 255.

gergin siyaset ortamı müzakere ortamında sükûnet ile çözülerek dostane ilişkilerin sürdürülmesine karar verilmiştir.³¹⁸

Bir süre sonra Anadolu'da görülen III. Haçlı Seferi ile Konya'nın kuşatılarak Türkiye Selçuklu Devleti'nin otorite sorunu yaşaması ve 1192 yılında Sultan II. Kılıç Arslan'ın vefatı, Eyyubiler ile ilişkileri durma noktasına getirmiştir.³¹⁹ 1202 yılında diğer Eyyubi melikleri ile birtakım sorunlar yaşayan Sümeysat Hakimi Melik Efdal'in Sultan II. Süleymanşah'a tâbiyet arz etmesi ilk defa bir Eyyubi melikinın Türkiye Selçuklu Devleti hakimiyetini tanımasına olanak sağlamıştır.³²⁰ Sultan I. İzzeddin Keykavus ve I. Alaeddin Keykubad dönemlerinde ise Türkiye Selçuklu-Eyyubi ilişkileri artık el-Cezire bölgesinin hakimiyeti üzerine kurulmaya başlamış, bu doğrultuda iki devletin birbirine olan siyaseti aralarında gerçekleşen evliliklerle bazen ılımlı, bazen ise el-Cezire topraklarına yönelik sınırlarını genişletme uğruna sert tutum içermiştir.³²¹

1237 yılında Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın Kayseri'deki ani vefatı sonrası tahta oturan en büyük oğlu Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde Türkiye Selçuklu Devleti aşama aşama çözülme emarelerini gösterdiği sürece girmiş, bu süreçte Türkiye Selçuklu ile Eyyubi ilişkileri bölgede menfaat siyaseti üzerine oluşmaya başlamıştır.³²²

Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın vefatının ardından Selçuklu tahtına geçen Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, babasının Eyyubilere karşı izlediği sert ve gergin siyaseti, yaklaşmakta olan Moğol tehdidine karşı terk etmiştir. Ancak babası gibi el-Cezîre bölgesinde hakimiyet kurma hedefinden vazgeçmeyen Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, bölgede çıkar odaklı bir siyaset izleyerek, Suriye'deki Eyyubi melikleriyle anlaşmazlık yaşayan Mısır Hükümdarı el-Melikü'l-Kamil'e karşı oluşturulan Eyyubi ittifakına katılmıştır. Mısır'a tâbiyet sürdürmekten vazgeçen Eyyubi meliklerinin

³¹⁸ Özbek, 2018, s. 25-33; Uyumaz, "Türkiye Selçuklu Devleti", s. 147-148; Aktaş, "II. Gıyaseddin Keyhüsrev Döneminde", s. 255.

³¹⁹ Özbek, 2018, s. 51-61; Uyumaz, "Türkiye Selçuklu Devleti", s. 149; Aktaş, "II. Gıyaseddin Keyhüsrev Döneminde", s. 255.

³²⁰ Özbek, 2018, s. 82-84; Uyumaz, "Türkiye Selçuklu Devleti", s. 150; Aktaş, "II. Gıyaseddin Keyhüsrev Döneminde", s. 255.

³²¹ Aktaş, "II. Gıyaseddin Keyhüsrev Döneminde", s. 255.

³²² Uyumaz, "Türkiye Selçuklu Devleti", s. 157; Aktaş, "II. Gıyaseddin Keyhüsrev Döneminde", s. 255-256.

oluşturdukları ittifaka Türkiye Selçuklu Devleti'nin katılması el-Melikü'l-Kamil'in Suriye'deki otoritesini oldukça sarsmış ve onu bölgedeki otoritesini tekrar tesis etmek üzere Suriye seferine mecbur etmiştir.³²³

1.1. Hısn Kefya ve Amid Eyyubi Hakimleri el-Melikü's-Salih Necmeddin Eyyub (H. 625-638 / M. 1228-1238) ve el-Melikü'l Mu'azzam Gıyaseddin Turanşah'ın (H. 635-639 / M. 1238-1241) Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Adına Darp Ettiği Tâbi Sikkeleri

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev adına h. 635-638 / m. 1238-1240 yıllarında Amid'de dirhem ve fels sikke darp edildiği görülmektedir. Bu 3 veya 4 yıllık sikke darbı sırasında Amid dirhemlerinin ön yüzü tek kalıp üzerinden sürdürülmüştür. Bu durum da Amid darplı çok fazla sikke üretilmediğini göstermektedir.³²⁴

Resim 33. El-Melikü's-Salih (H. 625-638 / M. 1228-1238) - el-Melikü'l Mu'azzam (H. 635-639 / M. 1238-1241), II. Keyhüsrev adına (634-644 / 1237-1246), Gümüş, Amid, 635 / 1238, 2,96 gr., 23 mm.³²⁵

Amid darplı h. 635 / m. 1238 tarihli dirhemın ön yüzündeki daire formun içinde [السلطان / الاعظم / كخسرو / بن كيقباد (es-Sultân / el-a'zam / Keyhüsrev / bin Keykubâd), iç çevresinde بامد / الدرهم / ضرب هذا (duribe haza / ed-dirhem / bi-Amid)]. Arka yüzünde ise [امير المؤمنين / الله / المستنصر / الامام (el-İmâm / el-Mustanşır / bi-'llâh / Emîr el-Mü'minîn), iç çevresinde ستمائه / ثلثين / سنة خمس (sene hamse / şelâşîn / sitte-mî'e)].³²⁶

³²³ El-Ömerî, 2019, s. 368-369; Kaymaz, 2014, s. 76; Özbek, 2018, s. 181; Demir, "II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi", s. 119-120.

³²⁴ İzmirlier, 2009, s. 168-169.

³²⁵ İzmirlier, 2009, s. 168-169, no: 378.

³²⁶ Erkiletlioğlu – Güler, 1996, s. 126, no: 274; Broome, 2011, s. 173, no: 192-193; Bahadır Kalaycı Koleksiyonu env. no: 7954-7956. (Erişim Tarihi: 20.02.2025); Kamil Eron Koleksiyonu env. no: 3180 (Erişim Tarihi: 20.02.2025).

Resim 34. El-Melikü's-Salih (H. 625-638 / M. 1228-1238) - el-Melikü'l Mu'azzam (H. 635-639 / M. 1238-1241), II. Keyhüsrev adına (634-644 / 1237-1246), Bronz, Amid, 63- / 123-124- , 4,52 gr., 22-23 mm.³²⁷

Tarihi belirsiz Amid darplı felsin ön yüzündeki daire formun içinde [السلطان / كيقباد / كخسرو بن / الا عظم (es-Sultân el-a'zam / Keyhüsrev bin / Keykubâd), üstte, ضرب بامد (ḍuribe bi-Amid)]. Arka yüzündeki daire formun içinde [لا اله الا الله / محمد رسول الله (Lâ ilâhe illâ Allâh / Muḥammed resûl Allâh), çevresinde [ثلاثين و ستمائة (ṣelâsîn ve sittemî'e)].³²⁸

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev adına h. 635 / m. 1238 yılında Amid'de sikke darp edilmeye başlanması, bölgede baş gösteren siyasi otorite boşluğunun Türkiye Selçuklu Devleti eline geçmesi ile birlikte Hısn Keyfa ve Amid Hakimi Melikü's-Salih Necmeddin Eyyub'un çıkarları doğrultusunda Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e tâbiyet bildirmesi ile alakalı olduğu fikrini ortaya çıkarmaktadır. Buna göre Mısır Eyyubi hükümdarı Melik Kamil'in Suriye'de bulunan ve daha önce kendisine tâbiyet bildiren Eyyubi meliklerinin Mısır'a bağlılıktan vazgeçerek el-Melikü'l-Kamil'in emrinden ayrılmaları ile bölgede Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in de içinde olduğu bir ittifak birliğinin ortaya çıkması el-Melikü'l-Kamil'i önce Şam'a sonra ise Halep'e sefer yapmaya mecbur etmiştir. Bu maksatla Suriye topraklarına gelen el-Melikü'l-Kamil h. 635 / m. 1238 yılında Şam'ı ele geçirdikten sonra Halep'e ilerleyeceği sırada Şam'da vefat etmiştir.³²⁹ el-Melikü'l-Kamil'in vefatının ardından Suriye'deki ittifakın devam etmesi, bir yandan da Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Halep Eyyubileri ile

³²⁷ İzmirlier, 2009, s. 208-209, no: 502; Olcar, "Alanya Arkeoloji Müzesi'ndeki", s. 189, no: 125.

³²⁸ Erkiletlioğlu – Güler, 1996, s. 144, no: 331; Broome, 2011, s. 172, no: 291.

³²⁹ Cahen, 2020, s. 93; Kaymaz, 2014, s. 76; Özbek, 2018, s. 181; Demir, "II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi", s. 119-120.

yakınlaşıp akrabalık tesis etmesi Türkiye Selçuklu Devleti'nin bölgede tek söz sahibi konumuna yükseltmiştir.

el-Melikü'l-Kamil'in ölmeden önce el-Cezire bölgesine naip olarak bıraktığı oğlu el-Melikü's-Salih, Hısn Keyfa ve Amid hakimisi olduğu sıralarda Suriye'deki şahsi çıkarları uğruna denge politikası takip ederek kimi zaman Selçuklulara tâbi olmuş, kimi zaman ise akrabaları Eyyubi melikleri ve Harezmliler ile hareket etmiştir.³³⁰ Mısır tahtında hakkı olan el-Melikü's-Salih, babası el-Melikü'l-Kamil'in Şam'da olduğu sırada vefat haberini alır almaz bulunduğu Rahbe kuşatmasını sonlandırmıştır. Kuşatmanın sekteye uğraması sebebiyle hizmetinde sefere iştirak eden Harezmsahlar, ganimet alamamanın verdiği rahatsızlıktan ötürü Melikü's-Salih'e isyan etmişlerdir.³³¹ Melikü's-Salih babasının akabinde Mısır tahtı için mücadeleye girmeyi düşünürken ganimet meselesi yüzünden Harezmsahlar ile ters düşmüş, toprakları yağma ve talan edilmiştir. Melikü's-Salih, Harezmsahları durdurmak adına sırasıyla Halep Eyyubilerinden, Hama Eyyubilerinden ve son olarak bölgenin güç dengesini eline alan Türkiye Selçuklularından yardım istemiş, ancak eli boş dönmüştür.³³² Çünkü bu süreçte toprakları Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev ve Eyyubi melikleri tarafından paylaşılması gündeme gelmiştir.³³³

Harezmsahlar ile tek çaresinin barış yapmak olduğunu anlayan el-Melikü's-Salih onlara yeni iktalar vermekle kalmayıp, Harezmsahların önde gelen komutanlarından Berke Han ile kızını evlendirmiştir.³³⁴ Harezmsahlar ile husumetini sona erdiren el-Melikü's-Salih, kısa bir süre sonra yönetim merkezi olan Hısn Keyfa ile ilgilenmekten imtina ettiği Amid'in idaresini oğlu el-Melikü'l-Muazzam Gıyaseddin Turanşah'a bırakıp 1240 yılında kavuşacağı Mısır tahtı için aile içi mücadeleye girişmiştir.³³⁵

³³⁰ Songül Dumlupınar Alican, *Ortaçağ'da Âmid (Diyarbakır)*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2024, s. 200.

³³¹ Kaymaz, 2014, s. 76-77; Özbek, 2018, s. 181-182; Demir, "II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi", s. 123.

³³² Aytaç, "İbn Vâsıl'ın Muferricu'l-Kurûb Fî Ahbâri Benî Eyyûb", s. 145-148; Özbek, 2018, s. 181-182; Demir, "II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi", s. 124.

³³³ Aytaç, "İbn Vâsıl'ın Muferricu'l-Kurûb Fî Ahbâri Benî Eyyûb", s. 147; Cahen, 2020, s. 93-94; Kaymaz, 2014, s. 77-78; Özbek, 2018, s. 180; Demir, "II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi", s. 126.

³³⁴ Bahattin Kök, "el-Melikü's-Sâlih, Eyyûb", *DİA*, C. 29, Ankara, 2004, s. 80.

³³⁵ Özbek, 2018, s. 189; Dumlupınar Alican, 2024, s. 200.

Bu bilgiler doğrultusunda, Amid’de Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev adına H. 635–638 / 1238–1240 yılları arasında dirhem ve fels sikke darp dilmesi, el-Melikü’s-Sâlih’in bölgede Türkiye Selçuklularının ön planda olduğu ittifaktan çekinmesi ve değişen güç dengesi karşısında denge politikası izlemeye çalışmasıyla ilişkilendirilebilir.

Özellikle babasının ölümünün ardından hedefini Mısır tahtına çeviren el-Melikü’s-Salih’in, muhtemelen bu mücadeleye hazırlık amacıyla geçici olarak gücünü toparlamak istemesi, bölgede etkili olan Türkiye Selçuklu Devleti’nin tâbiyetini kabul ettiği ve bu süreçte onlarla siyasi uyum içinde hareket ettiği anlaşılmaktadır. Bu tâbiyet ilişkisi nümismatik verilerin yanı sıra epigrafik verilerle de paralellik göstermektedir. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in inşa ettirdiği Eğirdir Han’ın h. 635 / m. 1238 tarihli inşa kitabesinde kendisini “Sultan-ı Bilâd-ı Rum ve’l-Ermen ve’s-Şam ve Diyar-Bekr ve’l-Efrec” (Rum, Ermeni, Şam, Diyar-Bekr ve Frenk Diyarlarının Sultanı) şeklinde zikretmektedir.³³⁶

El-Melikü’s-Salih, 1240 yılında hâkimiyeti altındaki Hısn Keyfa ve neredeyse hiç ilgilenmediği Amid şehirlerinin idaresini oğlu el-Melikü’l-Muazzam’a bırakmış, Melikü’l-Muazzam da babasının yönetim tarzını devam ettirerek şehre karşı ilgisiz bir yönetim sergilemiştir. Bu durum, Amid şehrinin 1241 yılında Türkiye Selçuklu Devleti idaresine geçinceye kadar devam etmiştir.³³⁷

1235 yılında el-Melikü’s-Salih’e karşı isyan ile başlayıp birkaç yıl içerisinde bölgede giderek güç kazanan Harezmîlerin nüfuzu 1241 yılında Türkiye Selçuklu – Eyyubi ittifakı ile kırılmıştır. Aynı ordu Harezmîli sorununu çözdükten sonra Amid üzerine sefer yapmıştır. Amid’i idare eden el-Melikü’l-Muazzam şehre ilerleyen ittifak ordusunu haber alır almaz Hısn Keyfa’ya çekilerek iâşesi ve asker sayısı az sayıda olan Amid’i ve halkını şehir muhafızlarının eline bırakmıştır.³³⁸ Ancak şehrin sur yapısının dirayetli olması kuşatmanın çetin bir vaziyet almasına olanak sağlamıştır. Çetin mücadele sonunda Amid muhafızlarından Fahreddin Dinari direnmenin olumlu bir

³³⁶ Tuncer Baykara, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, Bilge Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul, 2019, s. 49; Filiz Akçay, *Selçuklu Kentleri Türkiye Selçukluları*, Gece Kitaplığı Yayınevi, İstanbul, 2023, s. 57; Demir, “II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi”, s. 430.

³³⁷ İbn Bibi, 2020, s. 473; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 530; Turan, 2017, s. 438; Demir, “II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi”, s. 148-149; Dumlupınar Alican, 2024, s. 201.

³³⁸ İbn Bibi, 2020, s. 473; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 530; Turan, 2017, s. 438; Kaymaz, 2014, s. 80; Demir, “II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi”, s. 148-149.

sonuç vermeyeceğini düşünerek şehri 400.000 dirhem karşılığında Türkiye Selçuklularına teslim edeceğini bildirmiştir. Hısn Keyfa’da kuşatmayı takip eden el-Melikü’l-Muazzam da şehrin teslimi noktasında müdahil olarak Hısn Keyfa’nın kendisine bırakılmasını öne sürdümüş, bu istek ve talepler doğrultusunda 400.000 dirhem ve Hısn Keyfa’nın idaresi el-Melikü’l-Muazzam’a bırakılarak Amid 1241 yılı ortalarında Türkiye Selçuklu idaresine geçmiştir.³³⁹

Amid’de Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev adına darp edilmiş bilinen en geç sikke h. 638 / m. 1240 yılına aittir. 1246 yılına kadar hüküm sürdüğü bilinen Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in burada sikke darbını sürdürememesi, Amid’in alınmasından kısa bir süre sonra ortaya çıkacak olan Babailer ayaklanması ve hemen birkaç sene sonra Kösedağ’da Türkiye Selçuklu Devleti’nin Moğollar karşısında ağır bir yenilgi alması ile ilişkilendirilebilir.³⁴⁰ Moğol tâbiyeti döneminde Amid’e yeterli düzeyde destek veremeyen Türkiye Selçukluları 1257 yılında şehri Meyyafarikin Hakimi el-Melikü’l Kamil II. Nasıreddin’e kaptırmıştır. Ancak 1259 yılında Moğolların bölgeye gelerek söz sahibi olması üzerine Amid, el-Melikü’l Kamil’den alınarak tekrar Türkiye Selçuklu Devleti idaresine verilmiştir. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev’den sonra Amid’de darp edilen ilk Türkiye Selçuklu sikkesi oğulları II. İzzeddin Keykavus (1246-1262) ve IV. Kılıç Arslan (1249-1262) döneminde olmuştur.³⁴¹

1.2. Halep Eyyubi Hakimi el-Melikü’n-Nasır II. Salahaddin Yusuf’un (H. 634-658 / M. 1237-1260) Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Adına Darp Ettiği Tâbi Sikkeleri

Mısır’a karşı Suriye’deki Eyyubi-Selçuklu ittifakı oluşurken öte yandan ittifaktan bağımsız bir şekilde Halep Eyyubileri ile Türkiye Selçuklu Devleti arasında birtakım gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeler daha önce h. 635 / m. 1238 yılında Konya’da darp edilen 134,30 gram ağırlığına sahip dinar başlığı altında bahsedilmiş olan Türkmen bir grubun Halep Eyyubilerine ait Kurus’u yağmalaması ve ardından

³³⁹ İbn Bibi, 2020, s. 474-477; Ebu’l-Ferec II, 1999, s. 541; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 531-535; Turan, 2017, s. 438-439; Kaymaz, 2014, s. 80-81; Özbek, 2018, s. 189; Demir, “II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi”, s. 149-153.

³⁴⁰ Adnan Çevik, *Oğuz Akınlarından Moğol İstilasına Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2024, s. 333-334.

³⁴¹ Ali Mıynat, “İslâmî Dönemde Diyarbakır”, s. 395; Dumlupınar Alican, 2024, s. 202-204.

yaşanan ikili ilişkilerin bir adım daha ötesine atılarak Türkiye Selçuklu ile Halep Eyyubileri arasında karşılıklı kız alıp verme hadisesidir.

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in sözde emri ile bir grup Türkmen'in Halep Eyyubilerine bağlı Kurus'u yağma ve talan etmesi, Türkiye Selçukluları ile Halep Eyyubilerini karşı karşıya getirmiştir. Yaşanan tatsız gelişmenin çözüm yolunu sultana elçi göndermekte bulan Halep Eyyubileri Konya'ya bir elçilik heyeti yollayarak şikayetlerini dile getirmişlerdir. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev huzuruna gelen elçilerden yaşadıkları olayı dinledikten sonra bu hadiseden haberdar olmadığını belirterek, zararlarının karşılanacağını ve olayı gerçekleştiren Türkmen grubun bu faaliyeti bir daha gerçekleştirmeyeceğinin teminatını vermiştir.³⁴²

Türkiye Selçukluları ile Halep Eyyubileri arasında bu problemin bürokratik yollarla çözüme kavuşması daha sonra birbirlerine gönderdikleri elçiler aracılığıyla karşılıklı dostane siyaset takip etmelerine imkan sağlamıştır. Bu süreçte yukarıda bahsedilen Suriye'deki Eyyubi melikleri ile Selçukluların bulunduğu ittifaktan rahatsız olan Mısır Hakimi el-Melikü'l-Kamil'in Suriye seferine başlamıştır. El-Melikü'l Kamil'in Suriye'ye sefer düzenleyeceği haberi Konya'ya ulaşınca Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, el-Melikü'l-Kamil'e bir elçi yollayarak Halep'e gelmemesi yönünde ikazlarda bulunmuş ve ayrıca Halep'e destek olması için bir grup asker göndermiştir. Sultanın bu uğraşları el-Melikü'l-Kamil'in Suriye'ye ayak basmasına engel olmamıştır. Şam'a ilerleyen Mısır ordusu burayı ele geçirdikten sonra Halep'e hareket etmek için hazırlıklara başlamıştır. Ancak bu sırada el-Melikü'l-Kamil'in h. 635 / m. 1238 yılında Şam'da vefatı, hem Halep Eyyubileri ve Türkiye Selçuklularına hem de Suriye'deki ittifaka rahat bir nefes aldirmiştir. Bu önemli gelişmenin ardından, Suriye'deki otoritesini pekiştiren Türkiye Selçuklu Devleti, Halep Eyyubileri ile olan samimi ve dostane ilişkilerini güçlendirmeyi, ayrıca bölgedeki siyasî çıkarlarını akrabalık bağı yoluyla sağlamlaştırmayı hedeflemiştir.³⁴³

Bu amaçla çifte nikah kıyılmak suretiyle Halep Hâkimi el-Melikü'n-Nasır'ın kız kardeşi Gaziye Hatun, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev ile evlenmiş; el-Melikü'n-

³⁴² Uyumaz, 2011, s. 93-94; Özbek, 2018, s. 177-178; Aytaç, "İbn Vâsıl'ın Muferricu'l-Kurûb Fî Ahbâri Benî Eyyûb", s. 140; Demir, "II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi", s. 119.

³⁴³ El-Ömerî, 2019, s. 368-369; Kaymaz, 2014, s. 76; Özbek, 2018, s. 181; Demir, "II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi", s. 119-120.

Nasır ise sultanın kız kardeşi Melike Hatun ile evlenmiştir. Halep'te gerçekleşen Sultan ile Gaziye Hatun'un nikah merasimine Halep halkı, çeşitli elçiler ve emirler katılmıştır. Nikah, h. 635 / m. 1238 yılında Hanefî mezhebine göre, Kemaleddin İbnü'l-Adîm tarafından 50.000 dinar mehir karşılığında kıyılmıştır. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in elçisi sıfatıyla nikâhta hazır bulunan Tokat Kadısı İzzeddin beraberinde getirdiği dinarları nikâh merasiminden sonra halka saçtırmıştır.³⁴⁴

İbnü'l-Adîm, Halep'te Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev ile Gaziye Hatun'un nikâhını kıydıktan sonra, Kayseri'de el-Melikü'n-Nasır ile Melike Hatun'un nikâhını kıyma görevini de üstlenmiştir. Bu vesileyle Kayseri'ye gelen İbnü'l-Adîm, Sultan tarafından bizzat Keykubadiye Sarayı'nda karşılanmıştır. Törende geline vekâleten Kemaleddin Kamyar hazır bulunmuş; Tokat Kadısı ve şahitler ise merasimde usule uygun şekilde yer almıştır. Nikâh, Halep'te olduğu gibi H. 635 / M. 1238 yılında, Hanefî mezhebine göre ve 50.000 dinar mehir ile kıyılmıştır. Merasim, altın, gümüş ve kıymetli eşyalarla son derece ihtişamlı biçimde gerçekleştirilmiş; İbnü'l-Adîm, beraberinde getirdiği 1.000 dinarı nikâhın ardından dağıtmıştır. Kayseri'deki görevini sona eren İbnü'l-Adîm, müjdeli haberi iletmek üzere Halep'e dönmüştür.³⁴⁵

Türkiye Selçuklu Devleti ile Halep Eyyubileri arasında gerçekleşen bu çifte nikah, sonraki yıllarda başta Türkiye Selçuklu Devleti ve Halep Eyyubileri olmak üzere bölgedeki diğer siyasi unsurların başına büyük tehdit olacak Moğollara karşı alınmış önemli bir adımdır. Bu nikah, Türkiye Selçuklu Devleti'nin en uzun ve en faydalı ittifakı olmasının yansıması iki tarafı her manada birbirine destek olmaya ve çıkarlarını korumaya sevk etmiştir.³⁴⁶

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, nikahın gerçekleştiği h. 635 / m. 1238 yılı içerisinde muhtemelen nikahtan sonraki süreçte Tokat Kadısı İzzeddin'i elçi olarak tekrar Halep'e göndermiştir. Sultan elçisi aracılığıyla Halep'te okunan hutbe ile kesilen paranın kendi adına okunmasını buyurmuştur. Sultanın bu talebi ardından Halep'te cuma günü görkemli bir törenle Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev adına hutbe

³⁴⁴ Turan, 2017, s. 425-426; Cahen, 2020, s. 93; Kaymaz, 2014, s. 77; Aytaç, "İbn Vâsıl'ın Muferricu'l-Kurûb Fî Ahbâri Benî Eyyûb", s. 146. Demir, "II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Dönemi", s. 120.

³⁴⁵ Turan, 2017, s. 426; Kaymaz, 2014, s. 77; Aytaç, "İbn Vâsıl'ın Muferricu'l-Kurûb Fî Ahbâri Benî Eyyûb", s. 147; Demir, "II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Dönemi", s. 120-121.

³⁴⁶ Demir, "II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Dönemi", s. 122.

okunmuş, yine sultan adına darp edilen dinarlar ve dirhemler saçılmıştır. Halep'te okunacak hutbe ile eş zamanlı olarak Kayseri'de de bir tören merasimi yapılmıştır.³⁴⁷

Kaynaklarda bahsedilen hutbenin ardından Halep'te Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev adına darp edilmiş sikkelerden bir kısmı günümüze kadar gelmiştir.

Resim 35. El-Melikü'n-Nasır II. (634-658 / 1237-1260), II. Keyhüsrev adına (634–644 / 1237–1246), Dirhem, Halep, 636 / 1239, 2,90 gr., 21.5 mm.³⁴⁸

H. 636 / m. 1239 tarihli Halep darplı dirhemın ön yüzündeki daire formun merkezinde yer alan altı kollu yıldız formun içinde [یوسف / الملك الناصر / صلاح الدين / ابن محمد / الملك العزيز / (Yūsuf / el-Melik el-Nāsır / Şâlah ed-Dîn / ibn el-Melik el-‘Aziz / Muḥammed), çevresinde, و ستمائه / وثلاثين / سنه / سته / ضرب / بحلب / (duribe / bi-Ḥaleb / sene / sitte / ve şelâşîn / ve sitte-mî'e)]. Arka yüzündeki daire formun merkezinde yer alan

altı kollu yıldız formun içinde [ابو جعفر / الامام المستنصر بالله / السلطان / الاعظم كاخسرو / (Ebû Ca'fer / el-İmâm el-Mustanşır bi-'llâh / es-Sultân / el-a'zam Keyhüsrev), çevresinde لا اله الا الله / محمد / رسول الله / (lâ ilâhe / illâ A / llâh / Muhammed / Resûl / Allâh)]³⁴⁹

H. 636 / m. 1239 tarihli bu dirhemın dışında aynı tipteki h. 637, 638, 639 ve 640 tarihli olanları Muhammad Younis tarafından tespit edilmiş ve bir makalesinde yer

³⁴⁷ Turan, 2017, s. 426; Cahen, 2020, s. 94; Özbek, 2018, s. 179; Demir, "II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Dönemi", s. 129.

³⁴⁸ <http://numismatics.org/collection/1952.75.3> (Erişim Tarihi: 02.28.2025).

³⁴⁹ Tevhid, 1903, s.230-231, no: 464; Artuk – Artuk, 1971, s. 241, no: 770; Erkiletlioğlu – Güler, 1996, s. 126-127, no: 269; Younis, "The Seljuk of Rum and the Ayyubids", s. 706; Demir, "II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Dönemi", s. 130; Günay, 2019, s. 155, no: 59; Bahadır Kalaycı Koleksiyonu env. no: 15702, 4458, 4459, 7093, 6252, 7960 (Erişim Tarihi: 28.02.2025); Kamil Eron Koleksiyonu env. no: 1617, 4215, 4056 (Erişim Tarihi: 28.02.2025).

vererek 2013 yılında Antalya’da düzenlenen nümismatik kongresinde tebliğ etmiştir.³⁵⁰

Bu sikkenin varlığı ile kaynakların bahsetmiş olduğu Halep Eyyubilerinin Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev adına hutbe okutma ve sikke kestirme hadisesi somut bir şekilde kanıt niteliği taşımaktadır. Halep Eyyubilerin Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev adına hutbe okutma ve sikke kestirme süreci Köseadağ Savaşı öncesine kadar sürmüştür. Öyle ki sultan Moğollara karşı büyük bir ordu hazırlığı esnasında Halep Eyyubilerinden askeri destek almayı başarmıştır. Köseadağ Savaşı sonrasında ise Moğolların bölgede etkin rolü Halep Eyyubilerinin eskiden tâbi olduğu Mısır Eyyubilerini metbu tanımasına neden olmuştur.

1.3. Şam Eyyubi Hakimi Melikü’s-Salih İmadeddin İsmail’in (H. 635-643 / M. 1238-1245) Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Adına Darp Ettiği Tâbi Sikkeleri

Eyyubiler döneminde, Mısır’daki Kahire’den sonra en önemli idari merkezlerden biri kuşkusuz Suriye’nin Şam şehri olmuştur. Mısır Hâkimi el-Melikü’l-Kamil’e karşı, Suriye’deki muhalif Eyyubi melikleri tarafından oluşturulan ittifaka, bölgedeki en güçlü aktörlerden biri olan Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in dahil olması ve burada otoritesini arttırması, el-Melikü’l-Kamil’i Suriye topraklarına sefer düzenlemek mecburiyetinde bırakmıştır.

El-Melikü’l-Kamil’in işte bu seferi sırasında muhalif ittifakın en önemli temsilcisi ve Şam Hakimi el-Melikü’l- Eşref, hayatını kaybetmiştir. Öte yandan Şam’ın idaresi hemen kısa süre sonra Şam’ı ele geçirip ardından vefat edecek olan el-Melikü’l-Kamil’in idaresine geçmiştir. Ancak ifade edildiği üzere onun da çok geçmeden hayatını kaybetmesi el-Melikü’l-Eşref’in vasiyeti üzerine kendisinden sonra yerine gelecek kardeşi el-Melikü’s-Salih İmadeddin İsmail’in Şam tahtına oturmasına imkan sağlamıştır.³⁵¹ Şam şehrinin idaresini ele alan el-Melikü’s-Salih, kardeşi gibi bölgedeki ittifaka değer vermiş ve bu amaçla muhalif Eyyubi melikleri ile Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev’e yönelik yakın ilişkilerin devam etmesine

³⁵⁰ Younis, “The Seljuk of Rum and the Ayyubids”, s. 703-714.

³⁵¹ Demir, “II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi”, s. 133.

yoğunlaşmıştır. Bu yakınlaşmanın sürdürülmesi noktasında en önemli etken Necmeddin Eyyub'un el-Melikü'l-Kamil'in ölümüne kadar babasıyla hareket etmesine karşı muhalif Eyyubi melikleri ile Selçuklu ittifakının onu ittifaka dahil etmeyerek yalnızlaştırma politikası takip etmesi olmuştur. Bu politika ile Mısır yönetiminin bölgedeki otoritesinin yok sayılması ve Halep Eyyubilerinin Türkiye Selçuklu Devleti'ne tâbiyet bildirmesi, Şam Hâkimi el-Melikü's-Salih'in Necmeddin Eyyub'un durumuna düşmek istememesi şeklinde yorumlanabilmektedir. Mahmut Demir'in alıntıladığı Muhammed Süheyl Takkuş'a göre de el-Melikü's-Salih, Şam'da tutunabilmek adına Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'den ittifak dahilinde destek talep ediyordu.³⁵²

Anlaşılabacağı üzere Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Halep Eyyubilerinin tâbiyetini kabul etmesinin ardından, Şam Eyyubilerinden de benzer bir şekilde tâbiyet talebi almıştır. Şam Hâkimi el-Melikü's-Salih'in bu yöndeki isteğine olumlu yanıt veren Sultan,³⁵³ hem bölgeye hem de bölgedeki muhalif Eyyubi melikleri üzerinde ciddi bir otorite sahibi olmuştur.

H. 637 / m. 1239 yılında Şam'da düzenlenen törende, Şam yönetiminin Şeyhülislam'ı Emevi Camii'nde hutbeyi Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev adına okumuş ve sikkeler kesilmiştir.³⁵⁴ Şam Eyyubilerinin Türkiye Selçuklu Devleti'ne tâbiyeti bir senenin sonunda hutbe sorunu ile durma noktasına gelmiştir. Bu duraksamanın nedeni Mısır Eyyubilerine karşı el-Melikü's-Salih'in Haçlılarla ittifak anlaşması yapıp onların Şam'a girmeleri ve burada huzursuzluk çıkarmaları olmuştur. Haçlılar Şam'a girdikten sonra silah ve teçhizat almaları müslüman halkı rahatsız etmiş, onlarda bu hoşnutsuz durumu Şam Kadısına bildirerek derhal Haçlıların Şam'dan silah ve teçhizat alımlarına yasak getirmesini istemiştir. Şam Kadısı halkın dile getirdiği olumsuz durumu camide el-Melikü's-Salih adına okunan hutbeyi okutmayı terk edip aksine beddua etmiştir. Şam Kadısının bu tepkisi onun görevden uzaklaştırılmasına neden olmuştur.³⁵⁵

³⁵² Demir, "II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi", s. 134.

³⁵³ Demir, "II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi", s. 135.

³⁵⁴ Turan, 2017, s. 447; Demir, "II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi", s. 136.

³⁵⁵ Demir, "II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi", s. 134-135.

El-Makrizi ve İbn Dokmak'ın bahsettiği bu hadisenin yılında Şam Eyyubilerinin hutbesi aynı zamanda Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev adına da okunmaktaydı. Anlaşılacağı üzere bu hutbe krizi sultanın da adının okunmasına mani olmuştur. İlerleyen süreçte bu durum düzeltilmiş ve 1241 yılında sultanın elçisi, Şam şehrinin ayanları ve devlet erkanı önünde hutbede tekrar Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in adı zikredilmiştir. Hutbeden sonra dinar ve dirhemler saçılmıştır. Ayrıca Şam Eyyubileri sultanın elçisini kıymetli hediyelerle Konya'ya uğurlamıştır.³⁵⁶

Türkiye Selçuklu Devleti ile Şam Eyyubileri arasındaki tâbiyet bağı günümüze ulaşan sikkelere yansımış durumdadır.³⁵⁷ Bu aynı tipteki nadir sikkeler dirhem olup h. 638, 639, 640 ve 641 tarihlidir.³⁵⁸

Resim 36. El-Melikü's-Salih (635-643 / 1238-1245), II. Keyhüsrev adına (634-644 / 1237-1246), Dirhem, Dımaşk, 640 / 1242, 2,91 gr., 19-20 mm.³⁵⁹

H. 640 / m. 1242 tarihli dirhemın ön yüzündeki daire formun merkezinde yer alan çift kare formun içinde [إسماعيل بن أبي بكر / عماد الدنيا و الدين / الملك الصالح (el-Melik es-Şâlih / 'Îmâde'd-Dünyâ-ve'd-Dîn / İsmâ'il bin Ebi Bekir), çevresinde بسم الله / ضرب (Bismi'llâh / đuribe bi-Dımaşk / sene semân ve / selâşîn ve sitte-mî'e)]. Arka yüzündeki daire formun merkezinde yer alan çift kare formun içinde [الإمام المستنصر / بالله السلطان / الأعظم كخسرو (el-Îmâm el-Mustanşır / bi-'llâh es-Sultân / el-a'zam Keyhüsrev), çevresinde لا اله الا الله / لا شريك له / محمد رسول الله (lâ ilâhe illâ A / llâh vağdehu / lâ şerikeleh / Muĥammed Resûl Allâh)].³⁶⁰

³⁵⁶ Demir, "II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi", s. 135.

³⁵⁷ Demir, "II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi", s. 135.

³⁵⁸ Younis, "The Seljuk of Rum and the Ayyubids", s. 707.

³⁵⁹ <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=83137> (Erişim Tarihi: 28.02.2025).

³⁶⁰ Artuk – Artuk, 1971, s. 241, no: 760; Erkiletlioğlu – Güler, 1996, s. 134, no: 289.

El-Makrizi'ye göre Şam Eyyubilerinin Türkiye Selçuklu Devleti'ne olan tâbiyeti h. 640 / m. 1242 yılına kadar devam etmiş, bu tarihten sonra Mısır Eyyubilerinin hakimiyeti tanımışlardır. Sıbt İbnü'l-Cevzi ve Peter Jackson'a göre ise Türkiye Selçuklu tâbiyeti 1243-1244 yılı içerisinde son ermiştir.³⁶¹ H. 641 / m. 1243 tarihli tâbiyet dirheminin varlığı el-Makrizi'den ziyade Sıbt İbnü'l-Cevzi ve Peter Jackson'un tespitinin daha doğru olduğu yönündedir. Muhtemeldir ki bu durum, Türkiye Selçuklu Devleti'nin Köseadağ Savaşı'nda Moğollar karşısında aldığı ağır yenilginin ardından hem kendi merkezi otoritesinde hem de tâbiyet ilişkileri üzerindeki hâkimiyetinde yaşadığı güç ve itibar kaybının bir sonucu olmuştur.

1.4. Humus Eyyubi Hakimi el-Melikü'l-Mansur Nasıreddin İbrahim'in (H. 637-644 / M. 1239-1246) Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Adına Darp Ettiği Tâbi Sikkeleri

Suriye'de, Şam Eyyubi Hakimi el-Melikü'l-Eşref'in öncülüğünde, Eyyubi meliklerinin Mısır Eyyubilerinin başındaki el-Melikü'l-Kamil'e karşı bir muhalefet cephesi oluşturmaları sürecine, Halep Eyyubilerinin yanı sıra diğer akrabaları Humus Eyyubileri de katılmıştır. İlerleyen süreçte Şam, Halep ve Humus Eyyubileri bu muhalif cepheyi kuvvetlendirmek adına Türkiye Selçuklu Devleti'nin yeni başına geçmiş bulunan Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e elçiler göndererek onu yanlarına çekmeyi başarmışlardır.³⁶² Humus Eyyubileri adına Mısır'a yönelik bu muhalif ittifakı Humus Hakimi el-Melikü'l-Mücahid Eseddin Şirkuh yönetmiş ancak 1239 yılında daha fazla ömrü yetmeyip vefat etmiştir. El-Melikü'l-Mücahid'in vefatının ardından Humus'un idaresi, oğlu el-Melikü'l-Mansur Nasıreddin İbrahim'e geçmiştir. Bu dönemde Humus Eyyubileri ile Türkiye Selçuklu Devleti arasındaki ortak çıkarlar, taraflar arasında daha yakın ilişkilerin kurulmasına zemin hazırlamış; böylece el-Melikü'l-Mansur da akrabaları el-Melikü'n-Nasır ve el-Melikü's-Salih gibi Selçuklu hâkimiyetini tanıyarak tâbiyet bildirmiştir.³⁶³

Kaynaklarda, ittifak çerçevesinde Türkiye Selçuklu Devleti ile Humus Eyyubileri arasındaki ilişkilere dair bilgiler oldukça sınırlıdır. Bununla birlikte,

³⁶¹ Demir, "II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi", s. 135.

³⁶² Aytaç, "İbn Vâsıl'ın Muferricu'l-Kurûb Fî Ahbâri Benî Eyyûb", s. 139-140; Turan, 2017, s. 426; Kaymaz, 2014, s. 78; Demir, "II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi", s. 136.

³⁶³ Demir, "II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi", s. 136.

günümüze ulaşan ve somut bir delil niteliği taşıyan, Humus Eyyubileri tarafından darp edilen ve Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in adını üzerinde taşıyan bir fels sikke, taraflar arasında bir tâbiyet ilişkisinin varlığını ortaya koymaktadır.

Resim 37. El-Melikü'l-Mansur Nasıreddin İbrahim (637-644 / 1239-1246), II. Keyhüsrev adına (634-644 / 1237-1246), Bronz, Humus? / -, - gr., - mm.³⁶⁴

Humus Eyyubilerinin darp ettiği bu felsin ön yüzündeki daire formun içinde [الملك المنصور / غياث الدنيا والدين / السلطان المعظم (es-Sultân el-mu'zzam/ Ġyâse'd-Dünyâ-ve'd-Dîn / el-Melik el-Manşûr)]. Arka yüzündeki daire formun içinde [الامام المستعصم / بالله امير / el-Îmâm el-Musta'sım / bi-'llâh Emîr / el-Mü'minîn)].³⁶⁵

1977 yılında Michael Mitchiner tarafından hazırlanmış İslam kataloğunda rastlanılan bu fels oldukça nadir bir örnektir. Darp yılı ve darp yeri belli olmamakla birlikte üzerinde ismi yer alan Abbasi Halifesi el-Mustasım'ın h. 640 / m. 1242 yılında hilafet makamına geçmesi nedeniyle, söz konusu felsin bu tarihten sonra darp edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan, bu felsin darp edilmesinden yaklaşık bir yıl sonra, 1243 yılında Türkiye Selçuklu Devleti ile Moğollar arasında gerçekleşen Köseadağ Savaşı, Suriye'de önemli bir nüfuza sahip olan Selçuklu otoritesini ciddi biçimde zayıflatmıştır. Bu durumun bir sonucu olarak, Halep ve Şam Eyyubilerinde olduğu gibi, Humus Eyyubileri de söz konusu savaş sonrasında Mısır Eyyubilerine tâbiyet bildirmiştir.³⁶⁶

³⁶⁴ Mitchiner, 1977, s. 158, no: 863.

³⁶⁵ Mitchiner, 1977, s. 158, no: 863; Demir, "II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi", s. 136-137.

³⁶⁶ Demir, "II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi", s. 136.

Dolayısıyla bu felsin hem ünik bir örnek olması hem de 1242 yılından sonra darp edilmiş olup, muhtemelen 1243 yılındaki Köseadağ Savaşı sonrası darbinin son bulmuş olabileceği ihtimali göz önünde bulundurulduğunda, oldukça sınırlı sayıda darp edildiği sonucuna ulaşılabilir.

2. SULTAN II. GIYASEDDİN KEYHÜSREV DÖNEMİ MARDİN ARTUKLULARI İLE İLİŞKİLER VE ADINA DARP EDİLEN TABİ SİKKELER

1071 Malazgirt Savaşı'nda sonra Büyük Selçuklu Devleti hizmetinde Anadolu, Suriye vb. bölgelerde çeşitli görevlerde bulunan kurucusu Artuk b. Eksük'ün ismi ile anılacak olan Artuklular, Mardin, Hısn Keyfa ve Harput merkezli olacak şekilde üç farklı idari yapıda Anadolu'da hüküm sürmüş en önemli beyliklerden birisidir.³⁶⁷ Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu Kutalmışoğlu Süleymanşah'tan itibaren farklı farklı hadiselerle etkileşim halinde olan Artuklular, belli dönemlerde Türkiye Selçuklu Devleti'ne tâbi olarak hizmet etmişlerdir.

Üç farklı idari yapıya sahip olan Artuklular içerisinde, Türkiye Selçuklu Devleti'ne tâbiyet bildiren ilk kol, Hısn Keyfa Artukluları olmuştur. Bu suretle, h. 614 / m. 1217 yılında Sultan I. İzzeddin Keykavus adına hutbe okutmuş ve sikke kestirmişlerdir.³⁶⁸ Daha sonra bu kol, 1226 yılında Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın onlara ait bazı toprakları ele geçirmesi üzerine tekrar tâbiyet bildirmiş ve el-Melikü'l-Mesud Rükneddin Mevdud döneminde adına h. 624 / m. 1227 tarihli sikkeler darp edilmiştir.³⁶⁹ Ancak ilerleyen süreçte Artukluların Hısn Keyfa koluna, 1232 yılında Eyyubilerin Mısır Hâkimi el-Melikü'l-Kamil tarafından son verilmiştir.³⁷⁰ Benzer şekilde, Artukluların Harput kolu da Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın 1234 yılındaki Harput'u kuşatmasının ardından aynı akıbeti paylaşarak tarih sahnesinden silinmiştir.³⁷¹

³⁶⁷ Coşkun Alptekin, *Selçuklu ve Atabeglikler Tarihi Üzerine Araştırmalar*, haz. Osman G. Özgüdenli, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2021, s. 57.

³⁶⁸ Alptekin, 2021, s. 59; Lane- Poole, 1875, s. 20; Artuk – Artuk, 1971, s. 394, no: 1210; Erkiletlioğlu -Güler, 1996, s. 89, no: 156.

³⁶⁹ Artuk – Artuk, 1993, s. 81, no: 21; Erkiletlioğlu -Güler, 1996, s. 118, no: 243.

³⁷⁰ Alptekin, 2021, s. 59.

³⁷¹ Alptekin, 2021, s. 64.

Artukluların Hısn Keyfa ve Harput kollarının ortadan kalkmasıyla geriye sadece Mardin Artukluları kalmıştır. Mardin Artukluları da tıpkı Hısn Kefya kolu gibi Türkiye Selçuklu Devleti'ne tâbi olmuştur.³⁷² Sultan I. Alaeddin Keykubad döneminde başlayan bu tâbiyet oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde de devam etmiştir. Mardin Artukluları hem Düneysir'de (Kızıltepe) hem de Mardin'de Türkiye Selçuklu Devleti adına hutbe okutup sikkeler darp etmişlerdir.³⁷³

2.1. El-Melikü'l-Mansûr Artuk Arslan'ın (H. 597-636 / M. 1200-1239) Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Adına Darp Ettiği Tâbi Sikkeleri

Mardin Artuklularının uzun süredir başında bulunan el-Melikü'l-Mansur Artuk Arslan, Sultan I. Alaeddin Keykubad'a karşı sürdürdüğü tâbiyet görevini onun ölümünden sonra yerine geçen Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e karşı da devam ettirmiştir.³⁷⁴ Bu dönemdeki tâbiyeti sırasında Mısır Eyyubi Hakimi el-Melikü'l-Eşref'e karşı Şam Eyyubi Hakimi el-Melikü'l-Eşref'in muhalif Eyyubi melikleri ile başlatmış olduğu ittifaka Türkiye Selçuklu Devleti'nin de dahil olması, el-Melikü'l-Mansur'a hali hazırda tâbiyeti devam eden Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in bulunduğu ittifakla birlikte hareket etme sorumluluğu yüklemiştir. Bu maksatla el-Melikü'l-Kamil'in oğlu Hısn Keyfa ve Amid Hakimi el-Melikü's-Salih'e karşı uygulanan yalnızlaştırma politikasına katılmıştır. Ayrıca el-Melikü's-Salih'in Harezmîler isyanı ile karşı karşıya kaldığı zor durumda ittifak arasında kararlaştırılan toprak paylaşımı anlaşmasında el-Melikü'l-Mansur'a pay olarak Nusaybin ve Sincar şehirleri bırakılmıştır.³⁷⁵ Bu ittifak içerisinde tâbiyeti gereği Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev ile hareket eden el-Melikü'l-Mansur, birkaç yıl sürdürdüğü sorumluluğun ardından 1239 yılında vefat etmiştir.³⁷⁶

³⁷² Alptekin, 2021, s. 61.

³⁷³ Lane-Poole, 1875, s. 36-38, no:66-70, 75; Artuk – Artuk, 1971, s. 400, no: 1228; Artuk – Artuk, 1993, s. 105, no: 83-85; Erkiletlioğlu -Güler, 1996, s. 106,119 no: 246,193; İzmirlier, 2009, s. 112-115, no: 201-206; Broome, 2011, s. 392, no: 1114.

³⁷⁴ Demir, “II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi”, s. 227.

³⁷⁵ Alptekin, 2021, s. 61; Demir, “II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi”, s. 278.

³⁷⁶ Alptekin, 2021, s. 61; Demir, “II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi”, s. 278.

Resim 38. El-Melikü'l-Mansur (597-636 / 1200-1239), II. Keyhüsrev adına (634–644 / 1237–1246), Bronz, Mardin, 634 / 1237, 7,45 gr., 30 mm.³⁷⁷

H. 634 / m. 1237 tarihli Mardin’de darp edilen bu felsin ön yüzündeki daire formun merkezinde bağdaş kurmuş ve elinde küre tutan hükümdar tasviri, çevresinde [السلطان المعظم غياث الدنيا والدين / كيخسرو قسيم امير المؤمنين] (es-Sultân el-mu‘zzam/ Ğıyâse’ d-Dünyâ-ve’ d-Dîn Keyhüsrev Kâsım Emîr el-Mü’minîn)]. Arka yüzündeki daire formun içinde [الامام / المستنصر بالله / امير المؤمنين / الملك المنصور / ارتق] (el-Îmâm / el-Mustanşır bi-’llâh / Emîr el-Mü’minîn / el-Melik el-Manşûr / Artuk), çevresinde ضرب بماردين / سنة (ḍuribe bi-Mârdîn / sene arba’a ve / selâşîn ve sitte-mî’e)].³⁷⁸

Resim 39. El-Melikü'l-Mansur (597-636 / 1200-1239), II. Keyhüsrev adına (634–644 / 1237–1246), Dirhem, Düneysir (Kızıltepe), 634 / 1237, 3,10 gr., 24 mm.³⁷⁹

H. 634 / m. 1237 tarihli Düneysir’de darp edilen bu dirhemin ön yüzündeki daire formun içinde [السلطان المعظم / غياث الدين كيخسرو] (es-Sultân el-mu‘zzam/ Ğıyâse’ d-Dîn Keyhüsrev), çevresinde ضرب دنيسر / سنة اربع / ثلثين ستمائه (ḍuribe Düneysir / sene

³⁷⁷ Uykur, 2017, s. 144, no: 104.

³⁷⁸ Lane-Poole, 1875, s. 39, no: 76; Artuk – Artuk, 1993, s. 111, no: 100; Erkiletlioğlu – Güler, 1996, s. 144, no: 327; Demir, “II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Dönemi”, s. 278.

³⁷⁹ Bahadır Kalaycı Koleksiyonu env. no: 7959 (Erişim Tarihi: 01.03.2025).

arba‘a / selâsîn sitte-mî‘e)]. Arka yüzündeki daire formun içinde [الامام / المستنصر / الملك / بالله / امير / المؤمنين / ارتق (el-İmâm el-Mustanşır / el-Melik el-Manşûr), çevresinde (bi-‘İllâh / Emîr / el-Mü‘minîn / Artuk)].³⁸⁰

2.2. El-Melikü’s-Said Necmeddin Gazi’nin (H. 636-658 / M. 1239-1260)

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Adına Darp Ettiği Tâbi Sikkeleri

Melikü’l-Mansur’un ölümüyle Mardin Artukluların başına geçen oğlu el-Melikü’s-Said Necmeddin Gazi, gerek Türkiye Selçuklu Devleti’ne olan tâbiyeti ve gerekse onun yüklediği ittifak görevini sürdürmeye devam etmiştir.³⁸¹ Bu dönemde Türkiye Selçuklu Devleti’nin önce Babailer isyanı, ardından Moğolların Erzurum’u tahrip etmesiyle meşgul olması, Suriye’de kurulan ittifakın dağılmasına yol açmıştır.³⁸²

Moğol tehdidinin, özellikle Türkiye Selçuklu Devleti başta olmak üzere bölgedeki siyasi dengeleri ciddi biçimde sarsma tehlikesi, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev’i dağılmış olan bu ittifakı yeniden tesis etmeye sevk etmiştir. Bu amaçla, 1243 yılındaki Köseadağ Savaşı öncesinde büyük bir ordu hazırlığına girişen Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, tâbiyeti altındaki siyasi otoritelerden destek sağlamak üzere Şemseddin İsfahanî gibi önemli emirleri görevlendirmiş; ayrıca bu doğrultuda devlet hazinesinden bütçe ayırmış ve bazı toprak tahsislerinde bulunmuştur.³⁸³

Bu çerçevede, Mardin Artuklularının hükümdarı el-Melikü’s-Saîd’e Resulayn toprakları verilmişse de Köseadağ Savaşı’nda Selçuklu ordusuna yalnızca Halep Eyyubileri destek kuvvet sağlamıştır.³⁸⁴ Köseadağ’da 1243 yılında yaşanan büyük hezimet sonrası Türkiye Selçuklu Devleti tâbiyetini terk eden Mardin Artukluları, sikkelerinde yaklaşık on yıl kadar adına yer vereceği el-Melikü’n-Nasır’ın hakimiyetindeki Halep Eyyubileri tâbiyetine girmiştir.³⁸⁵

³⁸⁰ Artuk – Artuk, 1971, s. 401, no: 1230; Artuk – Artuk, 1993, s. 107, no: 89; İzmirlier, 2009, s. 168-169, no: 383; Demir, “II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi”, s. 277.

³⁸¹ Alptekin, 2021, s. 61; Demir, “II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi”, s. 278.

³⁸² Alptekin, 2021, s. 61; Demir, “II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi”, s. 278.

³⁸³ İbn Bibi, 2020, s. 494; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 550; Turan, 2017, s. 451; Kaymaz, 2014, s. 90. Özbek, 2018, s. 197-198; Demir, “II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi”, s. 278.

³⁸⁴ İbn Bibi, 2020, s. 495-496; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 551-552; Turan, 2017, s. 452; Kaymaz, 2014, s. 91; Özbek, 2018, s. 198-199; Demir, “II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi”, s. 278-279.

³⁸⁵ Lane-Poole, 1875, s. 40-41, no: 80-84; Artuk – Artuk, 1993, s. 29-30; Uykur, 2017, s. 193.

Resim 40. El-Melikü's-Said (636-658 / 1239-1260), II. Keyhüsrev adına (634-644 / 1237-1246), Bronz, Mardin, 639 / 1241, 4,79 gr., 21 mm.³⁸⁶

H. 639 / m. 1241 tarihli Mardin'de darp edilen bu fels'in ön yüzündeki daire formun merkezinde yer alan çift kare formun içinde [/ غياث الدين الملك / السلطان المعظم (es-Sultân el-mu'zzam/ Ğıyâse'd-Dîn el-Melik / es-Sa'îd Necm el-Dîn), çevresinde .../.../بماردين/ ضرب/ (ḍuribe / bi-Mârdîn / ... / ...)]. Arka yüzündeki daire formun merkezinde yer alan çift kare formun içinde [(الامام / (المستنصر بالله امير المؤمنين) (el-Îmâm / (e)l-Mustanşır bi-'llâh / Emîr el-Mü'm(inîn)), çevresinde (في) سنه / تسعه (و) ((fi) sene / tis'a (ve) şelâsîn / (ve sitte-mî'e))].³⁸⁷

3. SULTAN II. GIYASEDDİN KEYHÜSREV DÖNEMİ MUSUL ATABEGLİĞİ İLE İLİŞKİLER VE ADINA DARP EDİLEN TABİ SİKKELER

Aslen Ermeni kökenli olan Bedreddin Lülü, Musul Atabegi I. Nureddin Arslanşah (1193-1211) döneminde henüz çok küçük yaşlarda Musul sarayına getirilmiştir. Burada İslam dinini benimseyen Bedreddin Lülü, iyi bir dinî eğitim almış ve devlet terbiyesiyle yetişmiştir. Sahip olduğu kabiliyet sayesinde devlet kademelerinde hızla yükselmiş ve bu doğrultuda Atabeg Üstadüddarı makamına kadar ulaşmıştır.³⁸⁸

XIII. yüzyılın hemen başlarında vezirlik makamına kadar yükselmeyi başaran Bedreddin Lülü, II. İzzeddin Mes'ûd (1211-1218) ve halefleri döneminde devlet içindeki nüfuzunu giderek artırmış; bu sayede Atabeglerden ziyade bizzat kendisi

³⁸⁶ Öncü, "Mardin Müzesindeki Türkiye Selçukluları", s. 180, no: 14.

³⁸⁷ Öncü, "Mardin Müzesindeki Türkiye Selçukluları", s. 180, no: 14; Demir, "II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Dönemi", s. 277.

³⁸⁸ Halil İbrahim Gök, *Musul Atabeyliği; Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, TTK, Ankara, 2013, s. 371.

devlet idaresinde söz sahibi olmuştur. Musul'da tesis ettiği otorite sayesinde dilediği zaman bağımsızlığını ilan edebilecek bir güce ulaşmasına rağmen, hayatını borçlu olduğu Zengi Hanedanı'na olan bağlılığı nedeniyle mevcut durumla bir süre daha yetinmeyi tercih etmiştir.³⁸⁹

Atabegler II. Nureddin Arslanşah (1218-1219) ve Nasıreddin Mahmud (1219-1233) dönemlerinde saltanat naipliği görevini de yürüten Bedreddin Lülü, Atabeglerin dedeleri Erbil Hâkimi Muzafferüddin Gökbörü'nün vefatının ardından Musul hâkimiyetini ele geçirmek üzere harekete geçmiştir.³⁹⁰ Musul'da adının anılmaya başladığı aynı zamanda naibi bulunduğu Atabeg Nasıreddin Mahmud'u 1233 yılında boğdurmak suretiyle Zengilerin Musul koluna son vermiştir. Aynı yıl dönemin Abbasi Halifesi el-Mustansır Billah tarafından kendisine saltanat beratı gönderilen Bedreddin Lülü, Musul'da resmen bağımsızlığını ilan etmiştir.³⁹¹

3.1. Bedreddin Lülü'nün (H. 631-657 / M. 1233-1259) Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Adına Darp Ettiği Tâbi Sikkeleri

1233 yılında Musul Atabegliği'nin başına geçen Bedreddin Lülü ile Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev arasındaki ilk temas, Suriye'de kurulan ittifakın ardından, Hısn Keyfa ve Amid Hâkimi el-Melikü's-Salih Necmeddin Eyyûb'a karşı yürütülen yalnızlaştırma politikası sırasında gerçekleşmiştir. Bu süreçte, aynı zamanda Harezmî isyanıyla da mücadele eden el-Melikü's-Salih, bu isyancılardan kaçarak sığındığı Sincar şehrinde Bedreddin Lülü'nün kuşatmasıyla karşı karşıya kalmıştır.³⁹² Akrabaları olan muhalif Eyyubi meliklerinde yardım talebine olumlu bir yanıt alamayan el-Melikü's-Salih, son çare olarak babası el-Melikü'l-Kamil'in rakibi olan Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e elçi göndermek zorunda kalmıştır. Konya'da sultanın huzuruna çıkan elçiye, el-Melikü's-Salih'e uygulanan yalnızlaştırma politikası doğrultusunda herhangi bir destek verilmeyeceği bildirilmiş; ayrıca

³⁸⁹ Gök, 2013, s. 371-372.

³⁹⁰ Gök, 2013, s. 372; Gülay Ögün Bezer, "Zengiler", *DİA*, C. 44, İstanbul, 2013, s. 271; Alptekin, 2021, s. 108; Muhammed Süheyl Takkûş, *Zengiler; Musul ve Biladü's-Şam Atabegleri (1127-1233)*, çev. Mustafa İsmail Sönmez, Selenge Yayınları, 2021, s. 193.

³⁹¹ Gök, 2013, s. 425; Ögün Bezer, "Zengiler", s. 271; Alptekin, 2021, s. 108; Sâmî es-Sakkâr, "Musul", *DİA*, C. 31, Ankara, 2020, s. 362.

³⁹² Demir, "II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi", s. 279.

Bedreddin Lülü'nün Sincar kuşatmasına devam edeceği ve el-Melikü's-Salih'i esir alacağı ifade edilmiştir.³⁹³

Bu malumattan hareketle, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev ile Bedreddin Lülü arasında yakın bir temasın bulunduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Türkiye Selçuklu Devleti'nin Amid'i ele geçirmesinin ardından, Sultan'a tebriklerini iletmek üzere huzura gönderdiği elçilik heyetiyle birlikte, hutbe ve sikkenin sultan adına devam etmesi için elindeki menşurun yenilenmesini talep eden Bedreddin Lülü'nün bu tutumu³⁹⁴, Amid'in fethinden önce Türkiye Selçuklu Devleti'ne tâbiyet bildirdiğini göstermektedir.

Kaynakların verdiği bilgiler dışında Bedreddin Lülü'nün Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev adına Musul'da darp ettiği dinarlar bu tâbiyeti somut bir şekilde kanıtlamaktadır. H. 641 / m. 1243 ve h. 642 / m. 1244 yıllarında Musul'da darp edilen bu dinarlar çok bilinmeyen eşsiz örneklerdir.³⁹⁵

Resim 41. Bedreddin Lülü (631-657 / 1233-1259), II. Keyhüsrev adına (634-644 / 1237-1246), Dinar, Musul, 642 / 1244, 7,25 gr., 27-29 mm.³⁹⁶

H. 642 / m. 1244 tarihli Musul'da darp edilen bu dinarın ön yüzündeki daire formun içinde [لؤلؤ / محمد رسول الله / صلى الله عليه / بدر الدنيا / و الدين اتابك] (Lûlû / Muḥammed / Resûl Allâh / şalli Allâhu 'aleyhe / Bedre'd-Dünyâ / ve'd-Dîn Atabek), çevresinde (Muḥammed Resûl Allâh Ersele bi'l-hûdâ ve dîni'l-hakkı li-yuzhırahû 'ale'd-dîni kullihî ve lev kerihe'l-

³⁹³ Demir, "II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Dönemi", s. 279-280.

³⁹⁴ İbn Bibi, 2020, s. 477; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 534; Turan, 2017, s. 439; Kaymaz, 2014, s. 81; Demir, "II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Dönemi", s. 280.

³⁹⁵ Demir, "II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Dönemi", s. 280.

³⁹⁶ Bahadır Kalaycı Koleksiyonu env. no: 11650 (Erişim Tarihi: 01.03.2025).

muşrikûn)]. Arka yüzündeki daire formun içinde [/ وحده لا شريك له / الامام / لا اله الا الله / el-İmâm / lâ ilâhe illâ Allâh / vaḥdehu lâ şerikeleh el-Musta‘şim bi-‘llâh / Emîr el-Mü‘minîn), sağda ve solda السلطان كيخسرو (es-Sultân / Keyhüsrev), iç çevresinde بسم الله ضرب هذا الدنار بالموصل سنة اثنين و اربعين و ستمائة (Bismi‘llâh ḍuribe haza ed-dînâr bi‘l- Muşul sene ıṣneyn ve arba‘în ve sitte-mî’e), dış çevresinde الله الامر من قبل ومن بعد ويومئذ يفرح المؤمنون بنصر الله (Lillâhi‘l-emru min kablu ve min ba‘du ve yevme‘izin yefraḥû‘l-mü‘minûn bi-naşri‘llâh)].

1243 yılında Türkiye Selçuklu Devleti’nin Moğollar karşısında uğradığı ağır yenilgi, daha önce de belirtildiği üzere, devletin Anadolu ve çevresinde uzun çabalarla kurduğu otorite ve itibarı büyük ölçüde yitirmesine neden olmuştur. Moğolların Selçuklu Devleti üzerinde açtığı bu derin mağlubiyet yarası, merkezi otorite ile ona bağlı siyasi unsurlar arasında yeni bir sürecin başlamasına yol açmıştır.³⁹⁷ Savaşın ardından Türkiye Selçuklu Devleti’nin Moğollarla barış yolunu seçmesi ve Eyyubilerin Haçlılarla yoğun bir mücadele içerisinde bulunmaları, Musul Atabegi Bedreddin Lülü’nün tek başına Moğollara direniş göstermesini imkânsız hale getirmiştir. Bu şartlar altında başka bir yol bulamayan Bedreddin Lülü, Moğol hâkimiyetini tanımak zorunda kalmıştır.³⁹⁸

Bedreddin Lülü’nün Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev adına darp ettiği dinarlar dışında el-Cezire bölgesinde hüküm süren Zengi Hanedanı’nın son atabeglerinden Mahmud b. Sancarşah’ın h. 639 / m. 1241 tarihli felsleri bulunmaktadır.³⁹⁹

³⁹⁷ Aytaç, “İbn Vâsıl’ın Muferricu’l-Kurûb Fî Ahbâri Benî Eyyûb”, s. 159.

³⁹⁸ Aytaç, “İbn Vâsıl’ın Muferricu’l-Kurûb Fî Ahbâri Benî Eyyûb”, s. 158; Demir, “II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Dönemi”, s. 281.

³⁹⁹ Demir, “II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Dönemi”, s. 281.

Resim 42. Mahmud b. Sancarşah (605-639 / 1208-1241), II. Keyhüsrev adına (634–644 / 1237–1246), Bronz, el-Cezire, 639 / 1241, 9,68 gr., 25 mm.⁴⁰⁰

H. 639 / m. 1241 tarihli el-Cezire’de darp edilen bu felsin ön yüzündeki daire formun içinde [الامام المستنصر بالله السلطان الا / عظم / كيخسرو] (el-İmâm el-Mustanşır / bi-’Ilâh es-Sultân el-a / ‘zam Keyhüsrev), çevresinde (في) سنه تسعه و / ثلثين / وستمائه / ضرب (fi) sene tis’a ve / şelâşîn /ve sitte-mî’e / đuribe bi-el-Cezîre) [بالجزيره الملك المعظم ولي عهد الملك] (el-Melik el-mu‘zzam veli’ahdu el-Melik ez-Zahir)].⁴⁰¹

4. SULTAN II. GIYASEDDİN KEYHÜSREV DÖNEMİ KİLİKYA ERMENİ KRALLIĞI İLE İLİŞKİLER VE ADINA DARP EDİLEN TABİ SİKKELER

Ermeniler, 1071 yılında Büyük Selçuklu Devleti ile Doğu Roma İmparatorluğu arasında gerçekleşen Malazgirt Savaşı’nın ardından Anadolu’da değişen siyasi dengelerden faydalanarak Kilikya bölgesinde pek çok kaleyi ele geçirmiş ve burada müstahkem bir krallık kurmuşlardır.⁴⁰² Rupen ve Hetum hanedanlarına mensup Ermeni kralları, bu krallığı yönetme fırsatı bulmuş⁴⁰³ ve Anadolu’da giderek güç kazanan Türkiye Selçuklu Devleti’ne karşı çıkarları doğrultusunda, uygun gördükleri her fırsatta saldırılarda bulunmaktan çekinmemişlerdir. Özellikle Türkiye Selçuklu Devleti’nde yaşanan taht mücadeleleri sırasında harekete geçen Ermeniler, Selçuklu

⁴⁰⁰ Öncü, “Mardin Müzesindeki Türkiye Selçukluları”, s. 214, no: 5.

⁴⁰¹ Butak, 1947, s. 80, no: 95; Artuk – Artuk, 1971, s. 423, no: 1291; Demir, “II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Dönemi”, s. 281.

⁴⁰² Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Ermeniler*, TTK, Ankara, 2019, s.268.

⁴⁰³ İlyas Gökhan, “Türkiye Selçukluları ile Kilikya Ermenileri Arasındaki Siyasi İlişkiler”, *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 1, 2012, s. 76-77; Demir, “II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Dönemi”, s. 297.

şehirlerine girerek bu bölgeleri istila etmeye çalışmış; başarılı olamadıkları durumlarda ise yağma ve talan faaliyetleri yürütüp geri çekilmişlerdir.⁴⁰⁴

Öte yandan, Ermenilerin bu saldırgan tutumlarına kayıtsız kalmayan Selçuklu sultanları, merkezi otoriteleri sağladıktan sonra Kilikya topraklarına seferler düzenlemişlerdir. Bu seferler sonucunda Türkiye Selçuklu Devleti, zaman zaman Ermeni Krallığı topraklarını istila etmiş; zaman zaman ise bu krallığı kendi hâkimiyeti altına alarak tâbiyetini kabul ettirmiştir.⁴⁰⁵

Dönemin en önemli yazılı kaynaklarından biri olan İbn Bibi'nin verdiği malumata göre, h. 622 / m. 1225 yılında Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın Kilikya Seferi sonucunda Ermeni Krallığı ile yaptığı anlaşma gereğince, Ermeniler sultanın ihtiyaç duyması halinde 1000 süvari ve 500 çarıkçı göndermekle yükümlü kılınmakla birlikte ayrıca sultan adına sikke darp etmek zorunda bırakılmıştır.⁴⁰⁶ Ermeni Krallığı'nın Türkiye Selçuklu Devleti'ne olan tâbiyeti, dönemin yazılı kaynaklarının yanı sıra günümüze ulaşan Selçuklu-Ermeni müşterek sikkeleri aracılığıyla da takip edilebilmektedir. Böylece, Sultan I. Alaeddin Keykubad döneminde başlatılan müşterek sikke darbı, oğlu ve halefi Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde de sürdürülerek devam ettirilmiştir.⁴⁰⁷

⁴⁰⁴ Ersan, 2019, s. 270.

⁴⁰⁵ Ersan, 2019, s. 270.

⁴⁰⁶ İbn Bibi, 2020, s. 349; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 397; Turan, 2017, s. 367; Ersan, 2019, s. 180-181; Demir, "II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Dönemi", s. 297.

⁴⁰⁷ Mehmet Ersan, "Kilikya Ermeni Krallığı'nın Türkiye Selçuklulu'na Tâbiyeti Meselesi", *İsmail Aka Armağanı*, İzmir, 1999, s. 315.

4.1. I. Hetum'un (H. 623- 668 / M. 1226-1270) Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Adına Darp Ettiği Tâbi Sikkeleri

Yukarıda da belirtildiği üzere, Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın 1237 yılında beklenmedik vefatının ardından Selçuklu tahtına geçen oğlu Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde de Ermeni Krallığı, tâbiyet ilişkisini sürdürmeye devam etmiştir. Bu dönemin en önemli Latin kaynaklarından biri olan Simon de Saint Quentin, 1240'lı yıllarda uğradığı Anadolu topraklarında Ermeni Krallığı'nın Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e tâbi olduğunu ifade etmektedir. Saint Quentin'e göre, bu tâbiyet çerçevesinde Ermeni Kralı I. Hetum, başkenti Sis'te sultan adına hutbe okutup, sikkeler darp ettirmenin yansıra ihtiyaç halinde 400 mızraklı Ermeni kuvvetini Türkiye Selçuklu ordusunda göndermekle sorumlu olduğunu belirtmektedir.⁴⁰⁸ Kaynaklardan anlaşılacağı üzere sikke darp etme sorumluluğu bulunan Ermeni Krallığı'nın günümüze kadar gelen sikkelerinde hareketle h. 635 / m. 1238 yılında başlayarak h. 644 / m. 1246 yılına kadar kesintisiz bir şekilde hem yarım hem de tam dirhem darp ettiği görülmektedir.⁴⁰⁹

Resim 43. I. Hetum (623-668 / 1226-1270), II. Keyhüsrev adına (634-644 / 1237-1246), Dirhem, Sis, 637 / 1239, 2,97 gr., 24 mm.⁴¹⁰

H. 637 / m. 1239 tarihli Sis'te darp edilen bu dirhemın ön yüzündeki daire formun içinde [کیخسرو بن کیکباد / غیاث الدنيا والدين / السلطان الاعظم (es-Sultân el-a'zam/ Gıyâşe'd-Dünyâ-ve'd-Dîn / Keyhüsrev bin Keykubâd), çevresinde ضرب بسین سنه سبع

⁴⁰⁸ Saint Quentin, 2006, s. 51; Demir, "II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi", s. 297-298.

⁴⁰⁹ Erkiletlioğlu- Güler, 1996, s. 126-142; İzmirlier, 2009, s. 182-189; Broome, 2011, s. 390-391; Sarıhan, "Konya – Ereğli Müzesi'nde Bulunan", s. 230, no: 211.

⁴¹⁰ Bahadır Kalaycı Koleksiyonu env no: 4485 (Erişim Tarihi: 02.03.2025).

وستمانه / و / ثلثين (duribe bi-Sis sene seb'a ve/ selâşîn /ve sitte-mî'e)]. Arka yüzündeki daire formun merkezinde yer alan sağa dönmüş süvari tasviri, çevresinde [ՀԵՌՈՒՄ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ (Hetoum Takavor Hayots)].⁴¹¹

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminin ilk yıllarında sükûnet içinde devam eden Selçuklu-Ermeni ilişkileri, Anadolu çevresinde Moğolların görülmeye başlamasıyla birlikte değişim göstermeye başlamıştır. Bu bağlamda, 1242 yılında Erzurum'un Moğollar tarafından yağmalanıp tahrip edilmesi, Türkiye Selçuklu Devleti'ni bu saldırıya karşılık vermek amacıyla büyük bir ordu hazırlığına sevk etmiştir. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Moğollara karşı başlattığı bu hazırlık sürecine, tâbi konumda bulunan I. Hetum'un da destek vermesini istemiştir.⁴¹² Ancak, 1243 yılında gerçekleşen Köseadağ Savaşı'nda Selçuklu ordusu saflarında yer almayan I. Hetum, savaş sonrası Moğol tâbiyetini kabul ettiğini bildirmesine rağmen, yukarıda bahsi geçen H. 644 / M. 1246 yılına kadar Selçuklu tâbiyetine işaret eden müşterek sikke darbından vazgeçmemiştir.

Resim 44. I. Hetum (623-668 / 1226-1270), II. Keyhüsrev adına (634-644 / 1237-1246), Dirhem, Sis, 644 / 1246, 2,90 gr., 24 mm.⁴¹³

H. 644 / m. 1246 tarihli tarihli Sis'te darp edilen bu dirhemın ön yüzündeki d

aire formun içinde [کیخسرو بن کیقباد / غیاث الدنيا والدين / es-Sultân el-a'zam/ Ğıyâşe'd-Dünyâ-ve'd-Dîn / Keyhüsrev bin Keykubâd), çevresinde ضرب بسیس سنه اربع

⁴¹¹ Galib, 1891, s. 51, no: 86; Artuk – Artuk, 1971, s. 367, no: 1120; Erkiletlioğlu- Güler, 1996, s. 127, no: 277; İzmirlier, 2009, s. 184-185, no: 427-429; Broome, 2011, s. 390, no: 1105; Arık, “Kayseri Arkeoloji Müzesinde Bulunan”, s. 126-127, no: 44.

⁴¹² İbn Bibi, 2020, s. 394; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 550; Turan, 2017, s. 351; Kaymaz, 2014, s. 93; Demir, “II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Dönemi”, s. 298.

⁴¹³ Bahadır Kalaycı Koleksiyonu env no: 7998 (Erişim Tarihi: 02.03.2025).

yıllar sınır komşusu olarak varlık gösteren Türkiye Selçuklu Devleti ile Ermeni Krallığı, siyasi ilişkilerden bağımsız olarak sağlam temellere dayanan bir ticaret ağı geliştirmiştir. Bahsi geçen felslerin de muhtemel ki her iki toplumun yerel düzeyde yürüttüğü ticari faaliyetlerde değişim aracı olarak kullanıldığı sikkeler olmalıdır.⁴¹⁹

⁴¹⁹ Christianian, “A Seljuq Overstrike of Kaika’us II”, s. 87.

Tablo 5. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Adına Tâbi Unsurların Darphanelerinde Darp Edilen Dinar, Dirhem ve Fels Sikkeler

	Tâbi Hükümdar	Ön Yüz-Arka Yüz	Basım Tarihi	Basım Yeri	Metal Cinsi	Ağırlık / Çap	Unvan	Lakap	Künye
S. 23. (R.34.)	el-Melikü's-Salih (H. 625-638 / M. 1228-1238) ve el-Melikü'l Mu'azzam (H. 635-639 / M. 1238-1241)	Ö: السلطان الاعظم / كيخسرو / بن كيقباد ضرب هذا الدرهم / باميد A: الامام / المستنصر بالله / امير المؤمنين / سنه خمس / ثلثين / ستمائه	H. 635 / M. 1238	Amid (Diyarbakır)	Gümüş / Dirhem	2,96 gr. / 23 mm.	es-Sultan el-A'zam	-	-
S. 24. (R.35.)	el-Melikü's-Salih (H. 625-638 / M. 1228-1238) ve el-Melikü'l Mu'azzam (H. 635-639 / M. 1238-1241)	Ö: السلطان الاعظم / كيخسرو بن / كيقباد ضرب بامد A: ثلثين و لا اله الا الله / محمد رسول الله / ستمائه	H. 63? / M. 123-4?	Amid (Diyarbakır)	Bronz / Fels	4,52 gr. / 22-23 mm.	es-Sultan el-A'zam	-	-
S. 25. (R.36.)	el-Melikü'n-Nasır II. (634-658 / 1237-1260)	Ö: يوسف / الملك الناصر / صلاح الدين / ابن الملك العزیز / محمد / ضرب / بجلب / سنه / سنه / وثلثين / و ستمانه A: ابو جعفر / الامام المستنصر بالله / السلطان / الاعظم كيخسرو / لا اله الا الله / محمد / رسول / الله	H. 636 / M. 1239	Halep	Gümüş / Dirhem	2,90 gr. / 21,5 mm.	es-Sultan el-A'zam	-	-
S. 26. (R.37.)	el-Melikü's-Salih (635-643 / 1238-1245)	Ö: الملك الصالح / عماد الدنيا و الدين / إسماعيل بن أبي بكر / بسم الله / ضرب بدمشق / سنه ثمان و / ثلاثين و ستمائه A: الامام المستنصر بالله / السلطان / الاعظم كيخسرو / لا اله الا الله / وحده / لا شريك له / محمد رسول الله	-	Dımaşk (Şam)	Gümüş / Dirhem	2,91 gr. / 19-20 mm.	es-Sultan el-A'zam	-	-
S. 27 (R.38)	el-Melikü'l-Mansur Nasıreddin İbrahim (637-644 / 1239-1246)	Ö: السلطان المعظم / غياث الدنيا و الدين / الملك المنصور A: الامام المستنصر بالله / امير المؤمنين	H. 635 / M. 1238	Humus?	Bronz / Fels	-gr. / - mm.	es-Sultan el- mu'zzam	Gıyâse'd- Dünyâ-ve'd- Dîn	-
S. 28 (R.39)	el-Melikü'l-Mansur (597-636 / 1200-1239)	Ö: Bağdaş kurmuş elinde küre tutan السلطان المعظم غياث الدنيا و الدين / كيخسرو قسيم امير المؤمنين A: الامام / المستنصر بالله / امير المؤمنين / الملك المنصور / ارتق / ضرب بماردين / سنه اربع و / ثلثين و ستمائه	H. 635 / M. 1238	Mardin	Bronz / Fels	7,45 gr. / 30 mm.	es-Sultan el- mu'zzam	Gıyâse'd- Dünyâ-ve'd- Dîn	Kâsım Emîr el-Mü'minîn
S. 29 (R.40)	el-Melikü'l-Mansur (597-636 / 1200-1239)	Ö: السلطان المعظم / غياث الدين كيخسرو / ضرب دنيسر / سنه اربع / ثلثين ستمائه	H. 634 / M. 1237	Düneysir (Kızıltepe)	Gümüş / Dirhem	3,10 gr. / 24 mm.	es-Sultan el- mu'zzam	Gıyâse'd- Dîn	-

		الامام / المستنصر / الملك المنصور / بالله / امير / المؤمنين / ارتق							
S. 30 (R.41)	el-Melikü's-Said (636-658 / 1239-1260)	Ö: السلطان المعظم / غياث الدين الملك / السعيد نجم الدين /.../.../ ضرب/ بماردين A: الامام / (المستنصر/ بالله امير المؤمنين) / (في) / سنه / تسعه (و) ثلثين / (وستمائه)	H. 639 / M. 1241	Mardin	Bronz / Fels	4,79 gr. / 21 mm.	es-Sultan el- mu'zzam	Gıyâse'd- Dîn	-
S. 31 (R.42)	Bedreddin Lülü (631-657 / 1233-1259)	Ö: لولو/ محمد رسول الله / صلى الله عليه / بدر الدنيا / و الدين اتابك / محمد رسول الله ارسل بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله و لو كره المشركون A: الامام / لا اله الا الله / وحده لا شريك له / بسم المستعصم بالله/ امير المؤمنين / السلطان كيخسرو / بسم الله ضرب هذا الدنار بالموصل سنه اثنين و اربعين و ستمائه / لله الامر من قبل ومن بعد ويومئذ يفرح المؤمنون بنصر الله	H. 642 / M. 1244	Musul	Altın / Dinar	7,25 gr. / 27-29 mm.	es-Sultan	-	-
S. 32 (R.43)	Mahmud b. Sancarşah (605-639 / 1208-1241)	Ö: الامام المستنصر/ بالله السلطان الا / عظم / كيخسرو / (في) سنه تسعه و/ ثلثين/ وستمائه / ضرب بالجزيره A: Zengi damgası, الملك المعظم ولي عهد الملك الظاهر	H. 639 / M. 1241	el-Cezire	Bronz / Fels	6,68 gr. / 25 mm.	es-Sultan el-A'zam	-	-
S. 33 (R.44)	I. Hetum (623-668 / 1226-1270)	Ö: السلطان الاعظم / غياث الدنيا والدين / كيخسرو بن كيقباد / ضرب بسبيس سنه سبع و/ ثلثين/ وستمائه A: Süvari, ՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ	H. 637 / M. 1239	Sis (Kozan)	Gümüş / Dirhem	2,97 gr. / 24 mm.	es-Sultan el-A'zam	Gıyâse'd- Dünyâ-ve'd- Dîn	-
S. 34 (R.45)	I. Hetum (623-668 / 1226-1270)	Ö: السلطان الاعظم / غياث الدنيا والدين / كيخسرو بن كيقباد / ضرب بسبيس سنه اربع و/ اربعين / وستمائه A: Süvari, ՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ	H. 644 / M. 1246	Sis (Kozan)	Gümüş / Dirhem	2,90 gr. / 24 mm.	es-Sultan el-A'zam	Gıyâse'd- Dünyâ-ve'd- Dîn	-

SONUÇ

Nümismatik veriler olan sikkeler, yalnızca sanat tarihi ve arkeolojik malzeme değeri taşımakla kalmayıp, aynı zamanda darp edildikleri dönemin izlerini yansıtan görsel ve yazılı unsurlarıyla somut birer kültürel miras kaynağıdır. Buna karşın, tarihi çalışmalar açısından çoğu zaman göz ardı edilen ve bu nedenle yeterince yararlanılmayan nümismatik kaynaklar, özellikle arkeoloji ve sanat tarihi araştırmalarının yanında, son dönemlerde tarihçiler tarafından da incelenmeye ve değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda çalışmamızın, nümismatik veri odaklı tarih araştırmalarına bir nebze de olsa öncülük etmesi ve bu alana anlamlı bir katkı sunması önemli bir amaç olarak görülmektedir.

Bu çalışmada Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik çözülme süreci gelişmeleri, önceki dönemlere ait 11, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ve tâbilerinin darp ettirdiği 34 sikke ile toplam 45 sikke üzerinden değerlendirilmiştir. Türkiye Selçuklu sınırları içerisinde Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e ait sikke darp eden darphaneler Konya, Sivas, Kayseri, Ankara, Dar el-Celâl (Erzurum) ve Erzincan şehirlerinde yer almaktadır. Bu şehirler arasında yalnızca Konya ve Sivas'ta dinar, dirhem ve fels alaşımlı sikkeler basılmış, diğer şehirlerde ise yalnızca fels alaşımlı sikkeler darp edilmiştir.

Konya ve Sivas'ta darp edilen dinar, dirhem ve fels sikkeler üç ana tipe ayrılmaktadır. Bu tiplerin ikisi yazılı, biri ise tasvirlidir. Birinci genel tipteki sikkeler, Sultan I. Alaeddin Keykubad dönemine ait izler taşımaktadır. H. 634-638 / m. 1237-1240 yılları arasında darp edilen bu sikkelerde “es-Sultan el-A‘zam Gıyase’d-Dünya ve’d-Din Keyhüsrev bin Keykubad” ve “el-İmam Mustansır-Billah Emîrü’l-Mü’minîn” ifadeleri yer almakta olup; kalıp, unvan, lakap ve dönemin Abbasi halifesinin ismi bakımından önceki dönemin sikke darp anlayışı sürdürülmüştür. Bu gruba ait dinarlardan dikkat çekici bir örnek, Konya’da darp edilmiş ve h. 635 / M. 1238 yılına tarihlenen, 134,30 gram ağırlığında olduğu düşünülen ve madalyon olarak değerlendirilen dinardır. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Halep Eyyubileriyle ittifak kurduğu ve bu kapsamda evlilik bağı tesis ettiği sırada basılmış olan bu madalyon, I. Alaeddin Keykubad döneminde ulaşılan ihtişam ve zenginliğin somut bir yansıması olarak kayda değerdir.

İkinci genel tip, h. 638-641 / m. 1240-1243 yıllarında darp edilen dinar, dirhem ve ilk defa bu çalışmada yayınlanarak literatüre kazandırılan felsleri kapsamaktadır. Bu sikkelerin ön yüzlerinde “Şîr u Hurşîd” (Aslan ve Güneş) tasviri, “el-İmam Mustansır-Billah Emîrû'l-Mü'minîn” ya da h. 641 / M. 1243 yılı itibariyle “el-İmâm Musta'sım-Billah Emîrû'l-Mü'minîn” ifadeleri ile halifenin ismi, unvanı ve künyesi yer alırken arka yüzlerinde ise “es-Sultan el-A'zam Gıyase'd-Dünya ve'd-Din Keyhüsrev bin Keykubad” ibaresi ile sultanın ve babasının ismi, unvanı ve lakabı yer almaktadır. Bu tasvirin iki alt tipi mevcuttur: Birinci alt tipte tek aslan ve tek güneş, nadir görülen ikinci alt tipte ise çift aslan ve güneş figürleri bulunmaktadır. Dönem kaynaklarında bu tasvir romantik anlamlarla yorumlansa da esasen tasvirin astrolojik yönüyle birlikte İran menşeli kadim iktidar anlayışını temsil ettiği düşünülmektedir. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Suriye fetihleriyle Türkiye Selçuklu Devleti'ni en geniş sınırlara ulaştırması, Büyük Selçukluların İran ve Suriye üzerindeki hakimiyetine benzer bir doğu-batı hakimiyeti oluşturmuştur. Bu bağlamda, şîr u hurşîd tasvirinin sikkelerde kullanımı, bu ideolojik vurgunun bir yansımasıdır. Ancak, 1243 yılında meydana gelen Köseadağ Savaşı'nda alınan ağır mağlubiyetin ardından Türkiye Selçuklularının siyasi otoritesi sarsılmış; Moğol tâbiyetine girmeleriyle birlikte doğu-batı hâkimiyetine dair bu anlayış terk edilmiş ve tasvirli sikke darbına h. 641 / M. 1243 yılı sonrasında son verilmiştir.

Şîr u hurşîd tasvirli dinar, dirhem ve fels darbının terk edilmesinden sonra onların yerine üçüncü ve son tip olarak h. 642 / m. 1244 yılı itibariyle kullanılmak üzere her iki yüzü de yazılı dinar ve dirhem darbına geçilmiştir. Bu tipteki sikkelerin üzerinde İmam el-Musta'sım Billah Emir el-Müminîn” ve “es-Sultân el-A'zam Gıyase'd-Dünya ve'd-Din Keyhüsrev bin Keykubad” ifadeleriyle halifenin ismi, unvanı ve künyesi ile sultanın ve babasının ismi, unvanı ve lakabı dışında yeni eklenen “La ilahe illa Allah Muhammed Resul Allah” kelime-i tevhidi, “Bismillahirrahmanirrahim” duası ile “Zillullâh fi'l- 'âlem (Allahın Yeryüzündeki Gölgesi)” ve “Kâsım Emîr el-Mü'minîn” (Müminlerin Halifesinin Yardımcısı)” künyeleri bulunmaktadır ki bu künyeler oldukça iddialı ve manidardır. Ayrıca sikkelerde darp şehirleri belirtilirken “Mahruse” (Korunmuş/Korunaklı) ve “Medine” (Şehir / Korunaklı Kale) kelimesi de kullanılmıştır.

Bu ifadelerin sikkelerde yer almaya başlaması, 1242 yılında Erzurum, Erzincan, Sivas ve Kayseri'nin Moğollar tarafından tahrip edilmesi ve ardından 1243'te Köseadağ Savaşı ile Türkiye Selçuklu toplumunun doğrudan Moğol tehdidiyle yüzleşmesi ile ilgilidir. Bu süreçte yaşanan kaos ve güvenlik zafiyeti, ticaretin sekteye uğramasına ve halkın devlete olan güvenini kaybederek dinî otoritelere yönelmesine yol açmıştır. Bu olumsuz havayı bertaraf etmek isteyen Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, sikkelerinde kullandığı ifadelerle Selçuklu toplumuna, “Allah'ın Yeryüzündeki Gölgesi” ve “Müminlerin Halifesinin Yardımcısı” sıfatlarını taşıyan sultana ve idaresine güvenmeleri gerektiği mesajını vermeyi amaçlamıştır. Ayrıca “Korunmuş Şehir” nitelemesiyle ticaret yollarının güvenliğini ve şehirlerin emniyetini vurgulayarak tüccarları ve halkı huzur içinde yaşamaya ve ticaret yapmaya davet etmiştir. Böylece hem toplumsal düzenin korunması hem de devletin ekonomik yapısının temeli olan ticaretin sekteye uğramaması hedeflenmiştir.

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in fels sikkelerine baktığımızda ise ön yüzünde sadece sultanın ile babasının ismi ve unvanı olan “es-Sultan el-A'zam Keyhüsrev bin Keykubad” ifadeleri yer alırken, arka yüzde ise kelime-i tevhid “La ilahe illa Allah Muhammed Resul Allah” ve şehir isimleri bulunmaktadır. Bu şehirlerden, Erzurum (Dar el-Celâl) ve Kayseri'de Sultan I. Alaeddin Keykubad dönemi dirhem ve fels darbı gerçekleşirken bu dönem bu tip şehirlerde dirhem darbı terk edilmiştir. Bunun en makul sebebi bu şehirlerin Moğol saldırısı ile karşı karşıya gelme olasılığıdır. Bu ihtimal daha sonra gerçekleşmiş ve Erzurum ve Kayseri'nin içinde bulunduğu birkaç şehir Moğol saldırısına uğramıştır. Öte yandan Ankara darphanesinde beklenmedik bir gelişme yaşanmıştır. İlk ve son olarak II. Kılıç Arslan'ın oğlu ve Ankara Meliki Mesudşah döneminde dirhem ve fels sikke darbı için kullanılan darphane, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemi sikke darp etmeye başlamışsa da bu darp sadece fels sikke ile sınırlandırılmıştır.

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev adına darp edilen dinar, dirhem ve fels türündeki tâbi sikkeler, Eyyubilerden Hısn Keyfa ve Amid, Halep, Şam ve Humus hâkimleri, Mardin Artukluları, Musul Atabegliği, el-Cezîre Zenginleri ve Kilikya Ermeni Krallığı tarafından bastırılmıştır. Hısn Keyfa ve Amid Hâkimi dışındaki diğer Eyyubi melikleri, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in saltanatının ilk yılında Mısır

Eyyubi Hâkimi el-Melikü'l-Kamil'e karşı bir ittifak bloğu oluşturmuş ve aralarında şiddetli bir iç mücadeleye girişmişlerdir.

Bu mücadeleye, muhalif Eyyubi meliklerinin yanında yer alarak dahil olan Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, babası I. Alaeddin Keykubad'ın yarım bıraktığı Suriye hâkimiyetini tamamlama arzusuyla hareket etmiş ve bu fırsattan yararlanmıştır. Rekabetin henüz başında el-Melikü'l-Kamil'in vefat etmesi, Türkiye Selçuklu Devleti'nin lehine bir gelişme olmuş, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, bölgedeki Hısn Keyfa Hâkimi el-Melikü's-Salih Necmeddin Eyyüb'u yalnızlaştırma politikası uygulayarak onun siyasi gücünü zayıflatmıştır.

Bu durumun farkına varan el-Melikü's-Salih, babasının ardından Mısır tahtına sahip olabilmek için bir denge siyaseti izleyerek Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e tâbi olmuştur. Öte yandan, Suriye'de nüfuzunu artıran Türkiye Selçuklularına karşı iyi ilişkiler bulunan Musul Atabegliği de Selçuklu egemenliğini siyasi çıkarları doğrultusunda kabul etmiştir. Zaten mevcut durumda Selçuklu hâkimiyetini kabul etmiş olan Kilikya Ermeni Krallığı ile Mardin Artukluları tâbiyet ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Böylece Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemi, Türkiye Selçuklu Devleti'nin en fazla tâbi devlete ulaştığı dönem olmuştur.

Ancak, 1243 yılında Moğollar karşısında alınan Köseadağ yenilgisi, bu dengeleri kökten değiştirmiştir. Söz konusu mağlubiyetin ardından başta Türkiye Selçuklu Devleti Moğol tâbiyetini yaptıkları anlaşma ile kabul ederken, muhalif Eyyubi melikleri yeniden Mısır Eyyubi hâkimiyetine tanımış, Mardin Artukluları Halep Eyyubileri itaatine girmiş, Musul Atabegliği ise bölgelerine yönelik Moğol akınlarının baskısına dayanamayarak Moğol egemenliğini tanımak zorunda kalmıştır. Kilikya Ermeni Krallığı da savaş sonrası Moğol tâbiyetini kabul etmiş olmakla birlikte, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in vefat ettiği h. 644 / m. 1246 yılına kadar Selçuklu ile olan tâbiyet ilişkisini, darp ettikleri müşterek sikkelerin varlığı ile sürdürdüğü ve ölümünden sonra terk ettiği anlaşılmaktadır.

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra tahta geçen oğulları döneminde ise Moğol otoritesi en yüksek seviyeye ulaşmış, bu süreçte Türkiye Selçuklu Devleti'nin çözülme sürecine, doğrudan yıkılış sürecine evrilmiştir. Neticede, bu dönem gerçekleşen olaylar yazılı kaynaklara yansıdığı gibi bu çalışmanın

konusu olan nümismatik verilere de somut bir şekilde tesir ettiği incelemeler sonucu görölmüştür. 1308 yılında da Türkiye Selçuklu Devleti tarih sahnesinden tamamen çekilmiştir.

KAYNAKÇA

Ana Kaynaklar

- EBU'L-FEREC (BAR HEBRAEUS), *Abul-Ferec Tarihi I-II*, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara, 1999.
- EBU'L FEREC, *Târîhu Mutasari'd-Düvel*, çev. Şerafeddin Yaltkaya, TTK, Ankara, 2011.
- MÜNECCİMBAŞI AHMED B. LÜTFULLAH, *Câmiu'd-Düvel (Selçuklular Tarihi I-II)*, çev. Ali Öngül, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2017.
- AHMED B. MAHMUD, *Selçuknâme*, haz. Erdoğan Merçil, Bilge Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul, 2018.
- ANONİM, *Moğolların Gizli Tarihçesi*, çev. Mehmet Levent Kaya, Kronik Kitap, İstanbul 2021.
- ANONİM, *Moğolların Gizli Tarihi*, çev. Ahmet Temir, TTK, Ankara, 2019.
- ANONİM, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçukname)*, çev. Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşguner, Atıf Yayınları, İstanbul, 2014.
- EBU'N-NECİB SÜHREVERDİ, *Nechü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk*, çev. Nahîfî Mehmed Efendi, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1974.
- HAMDULLAH MÜSTEVFÎ-Yİ KAZVİNÎ, *Târih-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2018.
- İBN BİBÎ, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2020.
- İBN BİBÎ, *El-Evâmirü'l-'Ala'iyye fî'l-Umûri'l-'Ala'iyye (Selçuk-nâme I-II)*, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.
- İBN BİBÎ, *El-Evâmirü'l-'Ala'iyye fî'l-Umûri'l-'Ala'iyye (Tıpkıbasım)*, yay. haz. Adnan S. Erzi, TTK, Ankara, 1956.
- İBNÜ'T-TIKTAKÂ, *el-Fahrî fî'l âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye* çev. Harun Yılmaz, Klasik Yayınları, İstanbul, 2017.

MUHAMMED B. AHMED NESEVÎ, *Celâleddin Hârizmşah Biyografisi*, çev. Necip Asım, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2021.

SİMON DE SAINT QUENTİN, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, çev. Erendiz Özbayoğlu, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, Antalya, 2006.

KADI AHMED NİĞİDÎ, *el-Veledü 'ş-Şefik ve 'l Hâfidü 'l-Halik I-II*, çev. Ali Ertuğrul, TTK, Ankara, 2015.

YAZICIZÂDE ALÎ, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme – Selçuklu Târîhi)*, haz. Abdullah Bakır, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2017.

Araştırma Eseri ve Çalışmaları

AĞIRAKÇA, Ahmet, “Müneccimbaşı, Ahmed Dede”, *DİA*, C. 32, İstanbul, 2006, ss. 4-6.

AKÇAY, Filiz, *Selçuklu Kentleri Türkiye Selçukluları*, Gece Kitaplığı Yayınevi, İstanbul, 2023.

AKTAŞ, Yasemin, “II. Gıyaseddin Keyhüsrev Döneminde Türkiye Selçuklu Devleti ile Eyyûbîler Arasındaki İlişkiler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 39, 2015, ss. 254-262.

ALPTEKİN, Coşkun, *Selçuklu ve Atabeglikler Tarihi Üzerine Araştırmalar*, haz. Osman G. Özgüdenli, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2021.

AYTAÇ, Bedrettin, “İbn Vâsıl'ın Muferricu'l-Kurûb Fî Ahbâri Benî Eyyûb Adlı Eserine Göre Büyük Selçuklular ve Türkiye Selçukluları (H.476-641=1083/1084- 1243/1244)”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yayımlanmış Doktora Tezi)*, Ankara 2019.

BAKIR, Abdulhalik, “Ortaçağ İslam Dünyasında Madenler ve Maden Sanayi”, *Belleten*, C. 61, S. 232, Ankara, 1997, ss. 519- 595.

BAYKARA, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, Bilge Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul, 2019.

- BAYKARA, Tuncer, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık İstanbul, 2004.
- BOZKURT, Nebi – KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri, “Medine”, *DİA*, C. 28, İstanbul, 2003, ss. 305-311.
- BURGU, Yavuz Selim, *Anadolu Selçukluları Alâeddin Keykubad ve Zamanı*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2011.
- CAHEN, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler*, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2020.
- ÇAYCI, Ahmet, *Selçuklularda Egemenlik Sembolleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2019.
- ÇEVİK, Adnan, *Oğuz Akınlarından Moğol İstilasına Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2024.
- DEMİR, Mahmut, “II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi (1237-1246), *Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Antalya, 2022.
- DEMİRCİ, Mustafa, “Yassıçimen Savaşı’na Giden Süreçte Alâeddin Keykubad ile Celâleddin Harzemşah Arasındaki Diplomatik Münasebetler, Elçiler ve Mektuplar”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S. 7, Konya, 2022, ss. 18-36.
- DUMLUPINAR ALİCAN, Songül, *Ortaçağ’da Âmid (Diyarbakır)*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2024.
- ERSAN, Mehmet, *Bir Devrin Çöküş Hikayesi Türkiye Selçuklu Devleti’nin Dağılışı*, Altınordu Yayınları, İstanbul, 2020.
- ERSAN, Mehmet, “Kilikya Ermeni Krallığı’nın Türkiye Selçukluları’na Tâbiyeti Meselesi”, *İsmail Aka Armağanı*, İzmir, 1999, ss. 301-315.
- ERSAN, Mehmet, *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Ermeniler*, TTK, Ankara, 2019.
- ERTUĞRUL, Ali, “Niğdeli Kadı Ahmed”, *DİA*, C. Ek-2, Ankara, 2019, ss. 355-356.
- ES-SAKKÂR, Sâmi, “Musul”, *DİA*, C. 31, Ankara, 2020, ss. 361-363.

- GÖK, Halil İbrahim, *Musul Atabeyliği; Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, TTK, Ankara, 2013.
- GÖKHAN, İlyas, “Türkiye Selçukluları ile Kilikya Ermenileri Arasındaki Siyasi İlişkiler”, *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 1, 2012, ss. 70-108.
- HACIGÖKMEN, Mehmet Ali, *Türkiye Selçuklu Devlet Adamları, Çizgi Kitabevi*, İstanbul, 2018.
- HILLENBRAND, Carole, *Malazgirt Muharebesi*, Alfa Yayınları, İstanbul 2015.
- KAFALI, Mustafa, “Cengiz Han”, *DİA*, C. 7, İstanbul, 1993, ss. 367-369.
- KAYA, Önder, *Anadolu’da Eyyûbiler; Selahaddin Sonrası Dönemde*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2000.
- KAYA, Selim, “Kösedağ Savaşı Sonrası Toplumsal Hoşnutsuzluk ve Siyasi İktidar”, (ed.) Abdullah Kaya, *Türk’ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243 Kösedağ Savaşı ve Anadolu’nun Moğollar Tarafından İşgali*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas, 2018, ss. 541-556.
- KAYMAZ, Nejat, *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü’-d-dîn Keyhüsrev ve Devri*, TTK, Ankara, 2014.
- KAYMAZ, Nejat, *Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdari Mekanizmasının Rolü*, TTK, Ankara, 2011.
- KESİK, Muharrem, “Malazgirt Zaferi Sonrasında Anadolu’nun Fethi ve İlk Beyliklerin Kurucuları”, *Alp Arslan ve Malazgirt*, yay. haz. Erdoğan Merçil, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 153-197.
- KESİK, Muharrem, “Selçukluların Hâkimiyet Sahasında Bulunan Madenler”, (ed) Ebru Altan – Muharrem Kesik – Murat Öztürk, *Ortaçağ Tarihçiliğinde Bir Duayen Abdülkerim Özaydın’a Armağan*, Bilge Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul, 2020, ss. 369-386.
- KOCA, Salim, “Sultan I. Alâeddin Keykubad’dan Sonra Türkiye Selçuklu Devleti İdaresinde Ortaya Çıkan Otorite Zâfiyeti ve Emir Sadeddin Köpek’in Selçuklu

- Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü”, *Gazi Türkiyat*, C. 1, S. 7, Ankara, 2010, ss. 65-97.
- KÖK, Bahattin, “el-Melikü’s-Sâlih, Eyyûb”, *DİA*, C. 29, Ankara, 2004, ss. 80-82.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, “Anadolu Selçukluları Tarihi’nin Yerli Kaynakları”, *Belleten*, C. 7, S. 27, Ankara, 1943, ss. 379-521.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, “Arslan”, *İA*, C. 1, İstanbul, 1978, ss. 598-609.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Anadolu’da İslamiyet*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, *Büyük Alâeddîn Keykubad ve Zamanı haz. Salim Koca – Sinan Tarıfci*, Kronik Kitap, İstanbul, 2020.
- KÜTÜK, Ahmet, “Kösedağ Savaşı ve Anadolu’nun Moğollar Tarafından İşgali”, (ed.) Abdullah Kaya, *Türk’ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243 Kösedağ Savaşı ve Anadolu’nun Moğollar Tarafından İşgali*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas, 2018, ss. 289-314.
- MERÇİL, Erdoğan, “Ahmed b. Mahmûd’un Selçuknamesi (ölm.1569-1570)”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 23, İstanbul, 1969, ss. 219-232.
- MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklular’da Hükümdarlık Alametleri*, TTK, Ankara, 2007.
- MERÇİL, Erdoğan, “Selçuknâme”, *DİA*, C. 36, İstanbul, 2009, ss. 397-398.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Alt Yapısı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2020.
- ÖĞÜN BEZER, Gülay, “Zengîler”, *DİA*, C. 44, İstanbul, 2013, ss. 268-272.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “İbnü’l-İbrî”, *DİA*, C. 21, İstanbul, 2000, ss. 92-94.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim – ERSAN, Mehmet, *Anadolu / Türkiye Selçukluları*, IRCICA, İstanbul, 2023.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “İbn Bîbî” *DİA*, C. 19, İstanbul, 1999, ss. 379-382.
- ÖZBEK, Süleyman, *Selçuklu-Eyyubî İlişkileri*, Berikan Yayınevi, İstanbul, 2018.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Ögedey Han”, *DİA*, C. 34, İstanbul, 2007, ss. 21-22.

- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî”, *DİA*, İstanbul, 2008, ss. 19-21.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Sultan”, *DİA*, C. 37, İstanbul, 2009, ss. 496-497.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Târîh-i Âl-i Selçûk”, *DİA*, C. 40, İstanbul, 2011, ss. 72-73.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “XII-XIV. Yüzyıllarda Anadolu’da Tarih Yazıcılığı” (ed.) Emine Uyumaz – Muharrem Kesik – Aydın Usta – Cihan Piyadeoğlu, *Prof. Dr. Erdoğan Merçil’e Armağan*, İstanbul, 2013, ss. 258-284.
- ROUX, Jean Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil – Ayşe Bereket, Dergah Yayınları, İstanbul, 2022.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “Divan Rakamları”, *DİA*, C. 9, İstanbul, 1994, ss.433-435.
- SAMİ, Şemseddin, *Kâmus-ı Türkî*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2017.
- SEVİM, Ali, “Keyhusrev II”, *DİA*, C. 25, Ankara, 2022, ss. 348-350.
- SEVİM, Ali – ERDOĞAN, Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, TTK, Ankara, 2014.
- SEVİM, Ali, *Anadolu’nun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTK, Ankara 2020.
- SÜMER, Faruk, “Keykubad I”, *DİA*, C. 25, Ankara, 2022, ss. 357-359.
- SÜMER, Faruk, *Anadolu’da Moğollar*, TTK, Ankara, 2022.
- SÜMER, Faruk-SEVİM, Ali, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, TTK, Ankara, 2018.
- ŞEŞEN, Ramazan, “Eyyûbîiler”, *DİA*, C.12, İstanbul, 1995, ss. 20-31.
- ŞEŞEN, Ramazan, *Eyyubiler*, İSAM, İstanbul, 2022.
- TAKKÛŞ, Muhammed Süheyl, *Zengiler; Musul ve Biladü’ş-Şam Atabegleri (1127-1233)*, çev. Mustafa İsmail Sönmez, Selenge Yayınları, 2021.
- TOMAR, Cengiz, “İbn Vâsıl”, *DİA*, C. 20, İstanbul, 1999, ss. 438-440.
- TURAN, Hayrunnisa, “Şîr ü Hûrşid Tasvirinin Kökeni ve İçeriğine Dair Düşünceler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 51, 2017, ss. 445-475.

- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017.
- TURAN, Osman, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, TTK, Ankara, 2014.
- TÜRCAN, Talip, “Ülû'l-Emr”, *DİA*, C. 42, İstanbul, 2012, ss. 295-297.
- UYUMAZ, Emine, *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220-1237)*, TTK, Ankara, 2003.
- UYUMAZ, Emine, “Türkiye Selçuklu Devleti – Eyyubî Münasebetleri”, *Türkler*, C. 5, Ankara, 2002, ss. 147-165.
- YUVALI, Abdülkadir, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul, 2017.

Nümismatik Katalog, Tez ve Makale Çalışmaları

- ARIK, Sezai, “Kayseri Arkeoloji Müzesinde Bulunan Bir Grup Anadolu Selçuklu Sikkeleri”, *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Kayseri, 2018.
- ARTUK, İbrahim, “Anadolu Selçuklu Hükümdarı II. Gıyaseddin Keyhüsrev Adına Kesilmiş Olan Değerli Bir Dinar”, *Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, S. 5, Ankara, 1949, ss. 103-111.
- ARTUK, İbrahim- ARTUK, Cevriye, *Artukoğulları Sikkeleri*, Sümer Kitabevi, İstanbul 1993.
- ARTUK, İbrahim-ARTUK, Cevriye, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, İstanbul Milli Eğitim Basımevi, C.I, İstanbul 1971.
- AYDIN, Şennur, *Doğu-Batı Arası Bir Gökkuşağı Selçuklu Sikkeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994.
- AYKUT, Şevki Nezihi, “Some Coins of Mas’ûd I, Qılıj Arslân II, and the Maliks, *American Numismatic Society, American of Numismatic*, C.7-8, New York 1995-1996, ss. 161-186.
- AYKUT, Şevki Nezihi, *Türkiye Selçuklu Sikkeleri II. Mesud’dan I. Keykubad’a Kadar (510-616 / 1116-1220)*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000.

- BEDİRHAN, Yaşar, “Türkiye Selçukluları’nda Para ve Devletlerin Para Politikası”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. 19, İzmir, 2014, ss. 307-327.
- BROOME, Michael, *A Survey of The Coinage of The Seljuqs of Rum*, Royal Numismatic Society Publishing, London, 2011.
- BROOME, Michael, “The ‘Sun and Lion’ Dirhams of the Seljuk Sultan Kay Khusru II”, *I. Uluslararası Nümismatik Sempozyumu Bildirileri 9-10. XI. 1993*, Türk Nümismatik Derneği, İstanbul, 1999, ss. 93-98.
- BUTAK, Behzad, *XI, XII ve XIII. Yüzyıllarda Resimli Türk Paraları*, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1947.
- BUTAK, Behzad, *Gıyas üd-din Keyhusrev II Bin Keykubad’ın Görülmemiş İki Sikkesi*, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1950.
- ERKİLETLİOĞLU, Halit, “Türkiye Selçuklu Sikkelerine Genel Bir Bakış”, *Sevgi Gönül Hatıra Sayısı*, haz. Halûk Perk- Hüsnü Öztürk, Türk Nümismatik Derneği, İstanbul 2005, ss. 71-82.
- ERKİLETLİOĞLU, Halit-GÜLER, Oğuz, *Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1996.
- ESER, Erdal, “Anadolu Selçuklu Dönemi’nde Sultani Pul: II. Gıyaseddin Keyhüsrev Sikkeleri”, *IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, 21-23 Nisan 2005 Erzurum Bildiriler*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Erzurum, 2006, ss. 239-248.
- CHRISTIANIAN, Jirair, “A Seljuq Overstrike of Kaika’us II and A New Kardez Type for Hetoum I of Cilician Armenia”, *Armenian Numismatic Journal*, Ser. 2, 8(38), 2012, ss. 81-87.
- GALİB, İsmail, *Takvîm-i Mekûkât-i Selçûkiyye*, Mirhan Matbaası, İstanbul, 1891.
- GÜNAY, Emre, *Mardin Müzesi’ndeki Eyyûbî Sikkeleri*, Hiper Yayın, İstanbul, 2019.
- İZMİRLİER, Yılmaz, *Anadolu Selçuklu Paraları*, Mas Matbaacılık, İstanbul, 2009.
- İZMİRLİER, Yılmaz, *Hamidoğulları Beyliği Paraları*, Yazır Matbaası, İstanbul, 1999.

- KOLLEKTİF, *Altının İktidarı, İktidarın Altınları Yapı Kredi Altın Sikke Koleksiyonu*, yay. haz. Şennur Aydın – Selahattin Özpalabıyıklar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.
- KUCUR, S. Sadi, “Selçuklu’nun İktidar Alameti Sikkeler”, *Derin Tarih Dergisi*, Özel S. 12, İstanbul, 2018, ss. 100-105.
- KUCUR, S. Sadi, “Türkiye Selçukluları Sikkelerinde Unvan, Lâkap ve Künyeler”, (ed.) Kayhan Dörtlük – Oğuz Tekin – Remziye Boyraz Seyhan, *Birinci Uluslararası Anadolu Para Tarihi ve Numismatik Kongresi 25-28 Şubat 2013 Antalya, Bildiriler*, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul, 2014, ss. 361- 368.
- LANE-POOLE, Stanley, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*, C. III, London, 1877.
- LANE-POOLE, Stanley, *Coins of the Urtuki Turkmans (Foes of the Crusaders)*, yay. haz. Charles H. McSorley, Argonaut Inc Publishers, Chicago, 1875.
- MIYNAT, Ali, “Cuntural and Socio-Economic Relations Between the Turkmen States and Byzantine Empire and West with a Corpus of the Turkmen Coins in the Barber İnstitute Coin Collection”, *the University of Birmingham, Centre for Byzantine Ottoman and Modern Greek Studies Classics Ancient History and Archaeology College of Arts and Law*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Birmingham, 2017.
- MIYNAT, Ali, “İslâmî Dönemde Diyarbakır (Âmid)’daki Sikke Basım Faaliyetlerine Genel Bir Bakış (Osmanlı Hâkimiyetine Kadar, 921 / 1515)”, (ed.) Alparslan Demir - Tuba Tombuloğlu - Eralp Erdoğan - Ömer Düzbakar, *Selçuklu Tarihçiliğinin Zamansız Kaybı Prof. Dr. Feda Şamil Arık’a Armağan*, Gece Kitaplığı Yayınevi, Ankara, 2018, ss. 383-403.
- MIYNAT, Ali, “Ortaçağ İslâm Dünyasında Sıradışı Bir Para Birimi: Bakır Dirhemler”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 38, S. 66, Ankara, 2019, ss. 192-207.
- MITCHINER, Michael, *The World of Islam, Oriental Coins and Their Values*, Hawkins Publications, London 1977.

- OLCAR, İbrahim Can, “Alanya Arkeoloji Müzesi’ndeki Anadolu Selçuklu Sikkeleri”, *Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Antalya, 2023.
- ÖNCÜ, Sıddık, “Mardin Müzesindeki Türkiye Selçukluları ile Tâbi Artuklular ve El-Cezîre Zengîlerinin Sikkeleri (467-708 / 1075-1308)”, *Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul 2017.
- PARLAR, Güldegül, *Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Ögeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- SARIHAN, Ayşe, “Konya – Ereğli Müzesi’nde Bulunan Anadolu Selçuklu Dönemi Sikkeleri”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Kahramanmaraş, 2019.
- SARIOĞLU, Orhan – GÜRLEYÜK, Koray, “Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev’e Ait 639 H. Tarihli Şir-i Hurşid Motifli Çeyrek Dirhemler Üzerine Bir Çalışma” *Türk Nümismatik Derneği Bülten No: 44*, İstanbul, 2015, ss. 7-12.
- TEOMAN, Betül, “I. Alâeddin Keykubad Dönemi Sikkeleri”, (ed.) Ekrem Kalan – Irmak Karabulut, *800. Fetih Yılı’nın Eşiğinde Alanya/ Alaiye ve Alaaddin Keykubat Sempozyumu*, Alanya Alaaddin Keykubad Üniversitesi Yayınları, Antalya, 2021, ss. 89-108.
- TEVHİD, Ahmed, *Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye*, C. IV, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1903.
- UYKUR, Ramazan, *Madenden Yansıyan Tarih Artuklu Sikkeleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2017.
- Merve Yaman, “Burdur Müzesi’nde Bulunan Anadolu Selçuklu Dönemi Sikkeleri”, *Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Uşak, 2021.
- YOUNİS, Muhammad, “The Seljuk of Rum and the Ayyubids; Political Relations and Inter-marriage, through Coinage”, (ed.) Kayhan Dörtlük – Oğuz Tekin – Remziye Boyraz Seyhan, *Birinci Uluslararası Anadolu Para Tarihi ve*

Numismatik Kongresi 25-28 Şubat 2013 Antalya, Bildiriler, Suna – İnan Kıraç
Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul, 2014, ss. 703-714.

Çevrimiçi Sikke Koleksiyon ve Numismatik Siteleri

<https://numismatics.org/search/>

<https://www.acsearch.info/home.html>

<https://www.bahadircoins.com/>

<https://www.eroncoins.com.tr/>

<https://www.zeno.ru/>

EKLER

Ek 1. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Adına H. 634 – 644 / M. 1237 – 1246 Yılları Arasında Türkiye Selçuklu Devleti İdaresinde Sikke Darbının Gerçekleştirildiği Darphane Merkezlerini Gösteren Harita (Çizim: Burak SAĞLAM 2025).

**Ek 2. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Adına H. 634 – 644 / M. 1237 – 1246
Yılları Arasında Türkiye Selçuklu Devleti'ne Tâbi Unsurların İdaresinde Sikke
Darbının Gerçekleştirildiği Darphane Merkezlerini Gösteren Harita**

(Çizim: Burak SAĞLAM 2025).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı ve Soyadı : Burak SAĞLAM

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi :Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi :Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans

Bilimsel Yayınlar ve Çalışmalar

1. Alanya Kalesi Arkeoloji Kazısı 2021 Sezonu (Tarihçi).
2. Alanya Kalesi Arkeoloji Kazısı 2022 Sezonu (Tarihçi).
3. Alanya Kalesi Arkeoloji Kazısı 2023 Sezonu (Tarihçi).
4. Alanya Kalesi Arkeoloji Kazısı 2024 Sezonu (Tarihçi).
5. Bir Steam Örneği: Savaş Alanı Arkeolojisi 4-11 Ağustos 2024 Malazgirt (4005 Tübitak Proje No: 123B921) (Yüksek Lisans Öğrencisi).
6. Malazgirt Savaş Alanının Tespiti, Tarihi ve Arkeolojik Yüzey Araştırması Projesi 2024 Sezonu (Misafir-Yüksek Lisans Öğrencisi).
7. Sağlam, Burak, ve Ali Mıynat. “Türkiye Selçuklu Sultanlığı’nda ‘Melik’ Sikkeleri”. Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi 7, sy. 14 (Mayıs 2025): 323-48. <https://doi.org/10.53718/gttad.1616571>.